

**KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK
BÜYÜME İLİŞKİSİ**

Hasan Serkan ÖZTAŞKIN

**İktisat Anabilim Dalı
Doç. Dr. Serap BEDİR KARA
Erzurum - 2019
Her hakkı saklıdır**

T.C.
ERZURUM TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hasan Serkan ÖZTAŞKIN

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Serap Bedir KARA

ERZURUM-2019

Yüksek Lisans Tezi Onay Sayfası

ONAY

Hasan Serkan ÖZTAŞKIN tarafından hazırlanan **KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ** adlı bu çalışma 22.07.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından İktisat Ana Bilim Dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı Doç. Dr. Hüseyin DAŞTAN
Erzurum Teknik Üniversitesi

Danışman Doç. Dr. Serap Bedir KARA
Erzurum Teknik Üniversitesi

Jüri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi Dilek ÖZDEMİR
Atatürk Üniversitesi

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. / / 20.....

Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ
Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu ve tezimin erişim sürecine ilişkin aşağıdaki beyanımı kabul ediyorum.

...../...../20....

 İmza

Hasan Serkan ÖZTAŞKIN

- Tezle ilgili patent başvurusu yapılması / patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle Enstitü Yönetim Kurulunun/.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.
- Enstitü Yönetim Kurulunun/.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

ÖN SÖZ

Bu çalışmanın hazırlanmasında benden destek ve yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen ve bilimsel anlamda bana çok şey katan kıymetli hocam Doç. Dr. Serap BEDİR KARA'ya, bu zorlu süreçte tecrübelerinden yararlandığım değerli arkadaşım Arş. Gör. Okan Mert KATIPOĞLU'na ve bu zorlu süreçte destek ve yardımlarını her zaman yanımda hissettiğim annem Aygün ÖZTAŞKIN'a ve babam Sedat ÖZTAŞKIN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Hasan Serkan ÖZTAŞKIN
Erzurum-2019

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	I
İÇİNDEKİLER.....	II
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
TABLOLAR LİSTESİ	VII
ŞEKİLLER LİSTESİ	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ	IX
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAMU HARCAMALARI VE TEORİK ÇERÇEVE

1.1. KAMU HARCAMALARI	3
1.1.1. Tanımı ve Kapsamı	3
1.1.2. Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması	5
1.1.2.1. Organik Sınıflandırma	5
1.1.2.2. Fonksiyonel Sınıflandırma	6
1.1.2.3. İktisadi Sınıflandırma	8
1.1.2.3.1. Reel Harcamalar	9
1.1.2.3.2. Transfer Harcamaları	11
1.1.3. Kamu Harcamaları Artış Teorileri	13
1.1.3.1. Temel Teoriler	14
1.1.3.1.1. Wagner Kanunu	14
1.1.3.1.2. Peacock-Wiseman Sıçrama Tezi	17
1.1.3.2. Diğer Teoriler	18
1.1.3.2.1. Kalkınma Aşamaları Tezi	18
1.1.3.2.2. Bürokrasi Yaklaşımı	18
1.1.3.2.3. Dengesiz Verimlilikler Yaklaşımı	19
1.1.4. Kamu Harcamalarının Artış Nedenleri	19
1.1.4.1. Gerçek Artış Nedenleri	20
1.1.4.1.1. Siyasi Nedenler	20
1.1.4.1.2. Askeri Nedenler	20
1.1.4.1.3. Sosyal Nedenler	21
1.1.4.1.4. Ekonomik Nedenler	21

1.1.4.1.5. Teknolojik Nedenler	22
1.1.4.2. Görünüşte Artış Nedenleri	23
1.1.4.2.1. Paranın Değerinin Düşmesi	23
1.1.4.2.2. Bütçe Yöntem ve Tekniğindeki Değişimler	23
1.1.4.2.3. Parasal Ekonomiye Geçiş	24
1.1.4.2.4. Devlet Sınırlarının ve Nüfusun Değişmesi	24
1.1.4.2.5. Devletleştirme Giderleri	24
1.1.5. Kamu Harcamaları İle İlgili Yaklaşımlar	25
1.1.6. Kamu Harcamalarının Ekonomi Üzerindeki Etkileri	26

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME, BÜYÜME TEORİLERİ VE TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜME SÜRECİ

2.1. EKONOMİK BÜYÜME VE KALKINMA.....	28
2.1.1. Nominal ve Reel Millî Gelir Arasındaki Fark	28
2.1.2. Ekonomik Büyüme	29
2.1.3. Safi (Net) Büyüme Oranı Kavramı	31
2.1.4. Ekonomik Büyümenin Temel Belirleyicileri.....	31
2.1.5. Ekonomik Kalkınma	32
2.1.5.1. Ekonomik Kalkınma ve Büyüme İlişkisi	34
2.1.6. Ekonomik Büyüme Teorileri	36
2.1.6.1. Merkantilizm Akımı.....	37
2.1.6.2. Fizyokrazi Akımı.....	38
2.1.6.3. Klasik Büyüme Teorisi	39
2.1.6.4. Marksist Büyüme Teorisi.....	40
2.1.6.5. Schumpeteryen Büyüme Teorisi	41
2.1.6.6. Post-Keynesyen Büyüme Teorisi (Harrod-Domar Modeli).....	42
2.1.6.7. Neoklasik Büyüme Teorisi.....	45
2.1.6.8. İçsel Büyüme Teorileri.....	47
2.1.7. Türkiye'nin Kamu Harcamaları Seyri ve Ekonomik Büyüme Süreci	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
KAMU HARCAMALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ TEORİK İLİŞKİ VE UYGULAMA ÇALIŞMASI	
3.1. KAMU HARCAMALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ TEORİK İLİŞKİ	55
3.1.1. Wagner Kanunu	55
3.1.2. Keynes Hipotezi.....	56
3.2. SEÇİLMİŞ LİTERATÜR.....	60
3.3. VERİ SETİ VE MODEL	68
3.3.1. Veri Seti	68
3.3.2. Model	69
3.4. METODOLOJİ.....	70
3.4.1. Panel Veri Analizi.....	70
3.4.1.1. Yatay Kesit Bağımlılık Testi.....	71
3.4.1.2. Homojenlik Testi.....	72
3.4.1.3. Panel Birim Kök Testi.....	73
3.4.1.4. Eşbütünleşme Testi	75
3.4.1.5. Uzun Dönem Katsayılarının Tahmini	76
3.4.1.6. Panel Nedensellik Testi.....	77
3.4.2. Zaman Serisi Analizi.....	79
3.4.2.1. Birim Kök Testi.....	79
3.4.2.2. Eşbütünleşme Testi	81
3.4.2.3. Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmini	82
3.5. AMPİRİK BULGULAR	83
3.5.1. G-20 Ülkeleri İçin Ampirik Bulgular	83
SONUÇ VE ÖNERİLER	93
KAYNAKÇA.....	95
EKLER	108
ÖZGEÇMİŞ	117

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ
Hasan Serkan ÖZTAŞKIN
Doç. Dr. Serap BEDİR KARA
2019, 117 sayfa

Jüri: Doç. Dr. Serap BEDİR KARA (Danışman)
Doç. Dr. Hüseyin DAŞTAN
Dr. Öğr. Üyesi Dilek ÖZDEMİR

Toplumsal ihtiyaçları karşılamak amacıyla yapılan kamu harcamalarının özellikle sosyal refah açısından ülkeler için önemi büyüktür. Kamu harcamalarının zamanla ekonomi içinde kapladığı alanın büyümesi göz önünde bulundurulduğunda kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönü politika yapıcılar ve araştırmacılar için büyük önem taşımaktadır. Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi yorumlayan görüşler Wagner Kanunu ve Keynes Hipotezi olmak üzere iki kutupta toplanmıştır. Wagner (1883), ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru; Keynes (1936) ise kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir ilişkinin olduğunu ileri sürmüştür.

Bu çalışmada, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel verileri ile yapılan analizde G-20 ülkeleri için 1994-2017 dönemi verileri ve Türkiye için 2000-2016 dönemi verileri kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular, G-20 ülkeleri için Wagner Kanunu'ndan ziyade Keynes Hipotezi'nin geçerli olduğu; Türkiye için ise hem Wagner Kanunu'nun hem de Keynes Hipotezi'nin birlikte geçerli olduğu yönündedir. Bu doğrultuda, kamu harcamalarının G-20 ülkeleri için genel olarak ekonomik büyümenin sağlanması amacıyla bir politika aracı olarak kullanılabilmesi; Türkiye'de ise durgunluk dönemlerinde kamu harcamalarının iktisat politikası aracı olarak kullanılabilmesi ve enflasyonist dönemlerde ise ekonomik büyüme oranının kontrol edilerek mali disiplinin sağlanıp ekonomik istikrarsızlığın giderilmesi amacıyla kullanılabilmesi söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Wagner kanunu, Kamu harcamaları, Keynes Hipotezi, G-20 ülkeleri

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP BETWEEN PUBLIC EXPENDITURE AND ECONOMIC GROWTH

Hasan Serkan ÖZTAŞKIN

Assoc. Prof. Serap BEDİR KARA

2019, 117 pages

Jury: Assoc. Prof. Serap BEDİR KARA (Advisor)

Assoc. Prof. Hüseyin DAŞTAN

Assist. Prof. Dr. Üyesi Dilek ÖZDEMİR

Public expenditure for the purpose of fulfilling social needs is of major importance to all countries, especially in terms of social welfare. Considering the increase in the public expenditure over time, the direction of the relationship between public expenditure and economic growth is crucial for policymakers and researchers. Two different theoretical frameworks, Wagner's Law and Keynes' Hypothesis, interpret the relationship between public expenditure and economic growth from different perspectives. Wagner (1883) claimed that economic growth encourages public expenditure, while Keynes (1936) claimed that public expenditure encourages economic growth.

This study examined the relationship between public expenditure and economic growth using data from 1994–2017 for G-20 countries and data from 2000–2016 for Turkey in an analysis conducted with panel data. The findings of the study indicated that Keynes' Hypothesis is more valid than Wagner's Law in G-20 countries while both Wagner's Law and Keynes' Hypothesis are valid in Turkey. Accordingly, public expenditure can be used as a political tool to achieve economic growth in G-20 countries. On the other hand, public expenditure can be used as an economic policy tool during periods of recession in Turkey in addition to using it for financial discipline and stopping economic instability by controlling the economic growth rate during inflationary periods.

Keywords: Wagner's Law, Public Expenditure, Keynes Hypothesis, G-20 countries.

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1	Birinci Düzey Fonksiyonel Kodlar	7
Tablo 1.2	Wagner Kanunu'nun Altı Versiyonunun Regresyon Modelleri	16
Tablo 3.1	Konu ile İlgili Yapılan Çalışmalar	62
Tablo 3.2	Panel Veri Analizi İçin Veriler	69
Tablo 3.3	Zaman Serisi Analizi İçin Veriler	69
Tablo 3.4	Yatay Kesit Bağımlılık Testi	84
Tablo 3.5	Homojenlik Testi	84
Tablo 3.6	CADF Birim Kök Testi.....	85
Tablo 3.7	LM Eşbütünleşme Testi	85
Tablo 3.8	M1 için CCE Tahmin Sonuçları	86
Tablo 3.9	M2 için CCE Tahmin Sonuçları	87
Tablo 3.10	Mahmutoğlu-Köse Panel Nedensellik Testi Sonuçları	88
Tablo 3.11	ADF Birim Kök Test Sonuçları	89
Tablo 3.12	Narayan & Pop Birim Kök Testi	90
Tablo 3.13	FMOL ile Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayıları	92

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1	Kalkınma ve Üretim Olanakları Eğrisi	34
Şekil 2.2	İşçi Başına Üretim Fonksiyonu.....	46
Şekil 3.1	Deflasyonist Açık.....	58
Şekil 3.2	Enflasyonist Açık.....	59

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Genişletilmiş Dickey-Fuller
ARDL	: Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model
Ar-Ge	: Araştırma-Geliştirme
CADF	Yatay Kesitsel Genişletilmiş Dickey Fuller Testi
CCE	: Ortak İlişkili Etkiler
CCEMG	: Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup
CCEP	: Ortak İlişkili Etkiler Havuzlanmış Tahminci
CCR	: Kanonik Eşbütünleşme Regresyonları
CIPS	: Yatay Kesit Bağılılığı Im, Pesaran ve Shin Testi
DOLS	: Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi
EK	: Emirmahmutoğlu ve Köse Testi
EKK	: En Küçük Kareler
FMOLS	: Tamamen Değiştirilmiş En Küçük Kareler
GSMH	: Gayrisafi Millî Hasılâ
GSYH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasılâ
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
LM	: Lagrange Çarpanı
MGE	: Ortalama Grup Tahmincisi
PANKPSS	: Panel Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin
PMGE	: Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi
RGSMH	: Reel Gayrisafi Millî Hasılâ
SURADF	: Görünürde İlişkili Olmayan ADF Testi
SURE	: Görünüşte İlişkili Olmayan Regresyon Denklemleri
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

TDK	: Türk Dil Kurumu
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
VAR	: Vektör Otoregresyon Yöntemi
YKB	: Yatay Kesit Bağımlılığı
vb.	: ve benzerleri

GİRİŞ

Tarihin eski dönemlerinden beri değişen toplumsal ihtiyaçlara cevap verebilmek amacıyla devletler ekonomik, sosyal, siyasi ve idari alanlarda kamusal mal ve hizmetler sunmaktadırlar. Devletin sunduğu mal ve hizmetlerin ekonomide boyutu hakkındaki tartışmalar yıllardır güncelliğini ve önemini korumaktadır. Bu tartışmalar temel olarak iki görüş etrafında şekillenmektedir. Klasik ve Neoklasik iktisatçılar kamu harcamalarının finansman türlerini göz önünde bulundurarak devletin ekonomideki rolünün artmasının, yatırımlar üzerinde “*dışlama etkisi*” yaratacağını ve ekonomik istikrarı bozacağını öne sürmüşlerdir. Aksine, Keynesyen iktisatçılar ise özel girişimciler tarafından gerçekleştirilemeyen spesifik yatırımların devlet tarafından yapılması gerektiğini ve bu doğrultuda yapılan kamu harcamaları ile ekonomi üzerinde pozitif dışsallık yaratılarak büyümenin sağlanabileceğini iddia etmişlerdir (Altay ve Altın, 2008: 269).

Toplumsal ihtiyaçların zamanla değişmesi, tarihsel süreç içinde kamu harcamalarında artış olarak kendini göstermiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra birçok ülkede kamu harcamalarında büyük artış gözlenmiştir. 1980’lere gelindiğinde uygulanan özelleştirme çabaları dahi kamu harcamalarındaki uzun dönemli artış trendini etkileyememiştir. Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin mahiyetinin karar alıcılar için büyük önem taşıması, bu konuda yapılan çalışmaların başlangıç noktasını oluşturmuş ve birçok araştırmacıyı bu konuya yönlendirmiştir.

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki esas olarak iki görüş etrafında açıklanmaktadır. Bu görüşlerden ilki olan Wagner Kanunu’na göre hâsılada gerçekleşen artış sonucunda, artan refahla birlikte değişen toplumsal ihtiyaçlar kamu harcamalarındaki artışı beraberinde getirmektedir. Sanayileşmenin neden olduğu kamu harcamaları artışına dikkat çeken Wagner’in bu görüşü, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi üzerine yapılan çalışmaların çıkış noktasını oluşturmuştur. Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine ortaya atılan diğer görüş ise Keynes Hipotezi’dir (Şanlısoy ve Sunal 2016: 103). 1929 yılında yaşanan “*Büyük Buhran*”ın ardından iktisat literatüründe geniş yer bulan Keynes Hipotezi, efektif talep yetersizliğinin hüküm sürdüğü durumlarda, ekonomik istikrarın ancak kamu harcamaları ile sağlanabileceği tezini içermektedir. Dolayısıyla Keynesyen Hipotez, ekonomik istikrarın sağlanabilmesi ve bunun sürdürülebilmesi için kamu harcamalarının bir politika aracı olarak kullanılabileceğini öne sürmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı; Türkiye'nin orta ve uzun vadeli ekonomik hedefleri doğrultusunda kamu harcamalarının bir politika aracı olarak kullanılıp kullanılmayacağını, öncelikle panel verileri kullanılarak G-20 ülkeleri için ardından zaman serisi analiziyle Türkiye için ortaya koymaktır. Çalışmada hem Wagner Kanunu'nun altı farklı yaklaşımı hem de Keynes Hipotezi sınanarak, Türkiye'nin ekonomik hedefleri için alternatif yollar üzerinde durulacaktır. Bu yönüyle çalışma politika yapıcıları için yol gösterici olacaktır.

Bu doğrultuda çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde kamu harcamalarının tanımı ve kapsamı, sınıflandırılması, kamu harcamaları artışını açıklamaya yönelik görüşler, kamu harcamalardaki artışın nedenleri, kamu harcamaları ile ilgili yaklaşımlar ve kamu harcamalarının ekonomi üzerindeki etkileri incelenmiştir. İkinci bölümünde öncelikle nominal ve reel millî gelir ayrımı yapılarak ekonomik büyüme ve kalkınma, ekonomik büyümenin temel belirleyicileri ve büyüme teorileri ele alınmış; ardından Türkiye'nin kamu harcamaları seyri ve ekonomik büyüme süreci üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın son bölümünde ise, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki teorik ilişki açıklanarak literatür özetine yer verilmiştir. Ardından çalışmada kullanılacak veri seti ve modeller tanıtılıp, metodoloji panel veri ve zaman serisi analizi özelinde ele alınmıştır. Son olarak ampirik bulgulara değinilmiş ve elde edilen bulgular doğrultusunda ulaşılan sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAMU HARCAMALARI VE TEORİK ÇERÇEVE

Bu bölümde kamu harcamalarının tanımı yapılarak türlerinden oluştuğundan bahsedilmiş ve farklı kıstaslara göre sınıflandırılmıştır. Ardından kamu harcamalarındaki artışı açıklamaya yönelik yaklaşımlar üzerinde durulup artış nedenlerinden söz edilmiştir. Son olarak kamu harcamaları ile ilgili yaklaşımlar ve kamu harcamalarının ekonomi üzerindeki etkileri ele alınmıştır.

1.1. KAMU HARCAMALARI

1.1.1. Tanımı ve Kapsamı

Toplumlar, yaşamlarını idame ettirebilmek için gereksinimlere ihtiyaç duyarlar. Gereksinim veya bir diğer ismiyle ihtiyaç kelime anlamı olarak Türk Dil Kurumu (TDK) (2004)'na göre “*Karşılandığında haz, karşılanmadığında acı ve hüznün veren; karşılandıkça şiddetini kaybeden; zaman içinde kendini tekrarlayan; alışkanlık haline gelebilen; sınırsız ve öznel olan duygu*” şeklinde tanımlanmaktadır.

Toplumların tarihsel gelişim süreci içerisinde örgütlenme şekillerinin gelişimine bağlı olarak, giderilmesi gereken gereksinimlerin yapısı ve içeriği hem değişime uğramış hem de büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu gereksinimlerin karşılanması açısından üretilmesi gereken mal ve hizmetlerin tedarik edilebilmesi için zamanla önemi artan bir şekilde harcama yapılması mecburiyeti doğmuştur (Akdoğan, 2006: 60-61). Kamu harcamaları, bir ülkenin hükümeti tarafından altyapı, emeklilik hizmetleri gibi toplumsal ihtiyaçlar için yapılan harcamalardır (https://en.wikipedia.org/wiki/Public_expenditure). Millî savunma bu tür harcamalara verilebilecek en önemli örnektir. Ülke savunması için asker bulundurmak ve askerlerin tüm gereksinimlerini karşılamak, devletin esenliğini ve güvenliğini sağlamak gibi hizmetleri sadece devlet yerine getirebilir. Devletin örneklendirilen bu ve buna benzer diğer kamu hizmetlerini harcama yapmadan yerine getirmesi mümkün değildir (Pehlivan, 2011: 66).

Kamu harcamaları dar ve geniş olmak üzere iki başlıkta incelenebilir. Merkezi yönetim tarafından yapılan harcamalara dar anlamda kamu harcamaları denilmektedir. Başka bir deyişle, dar anlamda kamu harcamaları merkezi yönetim ve diğer kamu tüzel kişilerinin toplumsal ihtiyaçları karşılamak üzere belli usuller çerçevesinde yaptıkları parasal harcamaları kapsar (Özmen, 2010: 10). Devletin merkezi idare, taşra teşkilatı, kamu

iktisadi kuruluşları ve sosyal güvenlik kuruluşları vasıtasıyla yaptığı harcamalar ise geniş anlamda kamu harcaması olarak adlandırılır (Güder vd. 2016: 48). Geniş anlamda kamu harcamaları mahalli idarelerin ve kamu iktisadi kuruluşlarının harcamalarını, sosyal sigorta harcamalarını, toplum için kullanıma tahsis edilen toplu taşıma işletmeleri gibi kuruluşların harcamalarını, vergi harcamaları gibi özel kişilerin yaptığı bağış ve yardımları da kapsamaktadır (Aksoy, 1991'den aktaran: Eker, 2007: 7). Genel olarak geniş anlamda kamu harcamaları aşağıdaki unsurlardan oluşmaktadır (Aksoy, 1991'den aktaran: Eroğlu, 1998: 6):

- Devlet ile yerel yönetimlerin yaptığı harcamalar,
- Kamu İktisadi Kuruluşlarının harcamaları,
- Sosyal Sigorta Kurumlarının harcamaları,
- Toplumla faydalı hizmetlerde bulunan kurumların harcamaları,
- Vergi harcamaları,
- Özel kişilerin yaptıkları bağış ve yardımlar,
- Devlet aktifinde meydana gelen azalmalardır.

Devlet, kamu harcaması yaparken özel sektördeki gibi kâr maksimizasyonu yerine sosyal fayda maksimizasyonunu hedeflemektedir. Kamu kesimi için asıl mesele siyasal çıkarlar ve sorumlulukları bağlamında sağladığı hizmetlerle özel bireylerin elde ettiği faydayı maksimize etmektir. Kamu harcamaları ağırlıklı olarak kamu düzeni, güvenlik, adalet, savunma, sağlık, eğitim, ulaşım, iletişim, çevre koruma hizmetlerinin sağlanması ve merkezi ihtiyaçların karşılanmasına yöneliktir (Heitger, 2001: 6).

Kamu harcamalarının kapsamı bağlamında üzerinde durulması gereken bir diğer konu, hangi harcamaların kamu harcaması olarak esas alınacağına belirlenmesidir. Günümüzde kamu harcamalarının ekonomiye etkilerinin incelenmesinin yanında, özellikle makro anlamda yararlanılan en yaygın yol, toplam kamu harcamalarının millî gelirin bir oranı olarak ifade edilmesi ve zamanla oransal değişimin analiz edilmesidir. Benzer şekilde analiz, millî gelir ile kamu harcamalarının çeşitli sınıflandırma şekilleri arasında ilişki kurularak da yapılabilmektedir. Toplam kamu harcamalarının millî gelire oranlanması ile bulunan rakamlar net bir anlam taşımadığından, kamu harcamalarını oluşturan unsurlar açısından yeterli bir fikir vermez. Dolayısıyla, aynı ilişkinin harcama unsurları açısından da kurulması gerekebilir (Akdoğan, 2006: 62-63).

1.1.2. Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması

Kamu harcamalarının sınıflandırılmasından anlaşılması gereken çeşitli kriterlere göre aynı özelliklere sahip kamu harcamalarının gruplandırılmasıdır. Kamu harcamalarının sınıflandırılması ile harcama planları daha rasyonel biçimde hazırlanmakta, harcama planları ile bütçe arasında bağlantı kurulabilmekte ve bütçe ile yıllık planlar arasında uyum sağlanabilmektedir. Kamu harcamalarının çeşitli kriterlere göre farklı biçimlerde sınıflandırılması mümkündür (Ejder, 2011: 81). Kamu harcamalarının belirli ölçülere göre sınıflandırılması ve bu sınıflandırmalar arasında mukayeseler yapılması aşağıdaki faydaları sağlamaktadır (Edizdoğan vd., 2008: 78-79):

- İhtiyaçların ağırlıklarının tespitinde kolaylık,
- Bütçe yapımına katkı,
- Plan-bütçe ilişkisinin sağlanmasına fayda,
- Devletin fonksiyonel görevlerinin özelliklerini, her fonksiyon içindeki harcamalara ilişkin metotları incelemede yardımcı olma,
- Devlet muhasebesinin temelini oluşturma,
- Yasama, yürütme ve yargı denetiminde kolaylık sağlama,
- Devlet gelirleri ile giderleri arasında bağlantıları göstermede kolaylık sağlama.

Maliyeciler tarafından kamu harcamalarının sınıflandırılmasında çeşitli kriterler kullanılmıştır. Bu kapsamda bu kısımda organik, fonksiyonel ve iktisadi sınıflandırmalara yer verilmiştir.

1.1.2.1. Organik Sınıflandırma

Organik sınıflandırma harcamaların harcamayı yapan kuruluşlara göre gruplandırılmasıdır. Kamu hizmetleri, geniş bir kapsamda olması nedeniyle birçok kamu kuruluşu vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Devletin örgütlenmesine paralel olarak yapılması planlanan harcamalar merkezi yönetimce, yerel nitelikteki harcamalar ise kural olarak mahalli idarelerce yapılmaktadır. Buradan yola çıkılarak kamu harcamaları, merkezi idare harcamaları ve mahalli idare harcamaları olarak ikiye ayrılarak sınıflandırılabilir. Sağlık, eğitim ve savunma harcamaları ile transfer ödemeleri merkezi; şehir için ulaşım, su ve çevre temizliği gibi yerel ihtiyaçların giderilmesine yönelik ödemeler ise mahalli niteliktedir (Edizdoğan vd., 2011: 79-80).

Bütçedeki ödenekler kamusal hizmetleri sunan çeşitli kuruluşlara idari sınıflandırmaya göre tahsis edilir. Kamu harcamalarını yapan kuruluşların devletin idari örgütlenişindeki yerinin ülkeden ülkeye farklılık göstermesi, zamanla aynı kuruluşun harcamalarının analiz edilmesinde zorluk çıkardığı gibi, uluslararası karşılaştırmaları da güçleştirmektedir. Başka bir deyişle, bu sınıflandırma tarzında kamu harcamaları siyasi, idari ve teknik açıdan belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu yöntem, kamu harcamalarının sınıflandırılmasında dünyada en popüler olan klasik yöntemlerden biridir (Çelik, 2010: 10).

Kamu hizmetlerinin kapsadıklarının yanında bu hizmetleri sunacak kuruluşların göz önüne alınması hizmetin en uygun kuruluşça görülmesi, ihtiyaçların en uygun şekilde karşılanması, verimlilikte artış sağlanması, ihtiyaçların sorunsuzca karşılanması, israfın engellenmesi, etkin kontrol ve denetim ile hizmetten sapmaların azaltılması hususunda büyük önem taşımaktadır (Sökenoğlu, 2008: 20).

1.1.2.2. Fonksiyonel Sınıflandırma

Fonksiyonel sınıflandırmada kamu harcamaları kamu hizmetleri göz önüne alınarak kısımlara ayrılır. Yani buradaki sınıflandırmada, harcamaları yapan kurumlar yerine harcamaların yapıldığı kamu hizmetleri esas alınır. Genel olarak fonksiyonel sınıflandırmayı üç başlıkta açıklamak mümkündür (Boztepe, 2012: 26-27):

- **Genel Hizmetler:** Devlet düzenin korunmasını, sürdürülmesini sağlayan ve devlet yönetimi için gerekli olan hizmetlerdir. Yargı, savunma, kolluk ve diğer genel yönetim hizmetlerini kapsar.
- **Ekonomik Hizmetler:** Firmalara pozitif dışsallık sağlamaya yönelik yapılan hizmetlerdir. Tüketicilere katkısı dolaylıdır. Doğal kaynaklar, enerji, tarım, müteahhitlik, üretim ve ulaşım hizmetleri bu kapsama dâhildir.
- **Sosyal Hizmetler:** Bireylere ve dolayısıyla topluma fayda sağlayan hizmetlerdir. Sağlık, sosyal güvenlik, eğitim, kültür hizmetleri ile konut ve araştırma hizmetleri bu kapsamda değerlendirilir.

Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü'nce yayımlanan ve 2018 yılı için geçerli olan kamu harcamalarının Türk bütçe sistemindeki birinci düzey fonksiyonel sınıflandırması Tablo 1.1'de verilmiştir. Farklı nitelikteki kamu hizmetleri tablodaki kodlarla 2018 yılı için Türkiye'nin analitik bütçesindeki yerini almaktadır.

Tablo 1.1
Birinci Düzey Fonksiyonel Kodlar

Kodu	Fonksiyonel Sınıflandırma
01	Genel Kamu Hizmetleri
02	Savunma Hizmetleri
03	Kamu Düzeni ve Güvenlik Hizmetleri
04	Ekonomik İşler ve Hizmetler
05	Çevre Koruma ve Hizmetleri
06	İskân ve Toplum Refahı Hizmetleri
07	Sağlık Hizmetleri
08	Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri
09	Eğitim Hizmetleri
10	Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hizmetleri

Kaynak: <http://www.bumko.gov.tr/Eklenti/10829,03fonksiyonelpdf.pdf?0>

Kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesi için, kamu gelirlerinin hangi hizmetlere yönelik kullanıldığının tespit edilmesinde hizmet bazında bir sınıflandırma önem arz etmektedir. Devletin birbirinden farklı kurumları tarafından yürütülen faaliyetlerin hizmet alanları ile ilişkisini kurarak bütçeden tahsis edilen kaynakların tespitini fonksiyonel sınıflandırma mümkün hale getirmektedir. Bu sınıflandırmanın asıl amacı, devlet tarafından hangi hizmetlerin yürütüldüğünü ortaya çıkarmak, bu hizmetlerle nereye ulaşılmak istenildiğini ve bunların neticelerini analiz konusu yapmaktır. Dolayısıyla, fonksiyonel sınıflandırma çıktı esaslı bir sınıflandırmadır (Gülcan, 2008: 9).

Benzer özelliğe sahip kamu hizmetlerinin, bazı dönemlerde çeşitli kamu kurumları tarafından yapılıyor olması bu ayrımı güçleştirmektedir. Ancak, kamu hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulması, kaynakların ekonomik olarak kullanılması, bazı hizmetlerde tekrarlanmaların önüne geçilmesi, harcama rakamlarının anlamını koruması ve bilimsel çalışmalar için öncülük etmesi gibi yönler açısından bu sınıflandırmanın önemi büyüktür. Hizmetler bazında yapılan harcamaların zaman içerisindeki değişimini incelemeye ve oluşturulacak stratejileri tespit etmeye de olanak tanıyan bu ayırım; hizmetlerin karşılıklı etkileşimleri ve diğer hizmetlerle ilgili olarak da fayda sağlayabilmeleri nedeniyle sorun oluşturabilmektedirler. Örneğin eğitim hizmeti için yapıldığı düşünülen harcamanın bir kısmının diğer hizmetlerle ilgili olduğu kabul edilebilir. Savunma harcamalarının devletin

güvenliğinin sağlanması gibi doğrudan yararına ilave olarak bu hizmet için oluşturulan kurumlarda çalışanların edindikleri gelir, tecrübe ve istihdam olanağı, icatların ya da üretilen materyallerin diğer hizmet gruplarında da kullanılabilmesi, savunma harcamalarının bir kısmının diğer hizmetlerle ilişkili olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir. Buna benzer etkileşimler diğer hizmet ve harcama türleri itibariyle de ortaya çıkabilir (Akdoğan, 2006: 83).

1.1.2.3. İktisadi Sınıflandırma

Günümüzde aktif devlet anlayışının birçok ülke tarafından kabul görmesi savunma ve kolluk hizmetlerinin yanı sıra sosyoekonomik hizmetleri de önemli kılmaktadır. Ayrıca savunma ve kolluk hizmetleri günümüzde yalnızca güvenlik hizmeti değil, önemli ekonomik hizmetler arasında görülmektedirler. Silah ve uçak sanayi aynı zamanda savunma hizmetinden ziyade ekonomik nitelikteki hizmet sınıfı içinde görülmektedir. Kamu hizmetlerinin ekonomik yanlarının önem kazanması, bu hizmetleri yapacak idari kurumların da ekonomik gruplara göre sınıflandırılmış yapılara kavuşturulmasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla, devlet fonksiyonlarındaki ekonomik ağırlık, fonksiyonel devlet biçiminin ekonomik bölümlere göre kurulmasını ve kamu giderlerinin de buna göre ayrıma tabi tutulmasını gerektirmektedir (Özcan, 1999: 20).

Ekonomik sınıflandırmada temel ilke kamu harcamalarının toplam hâsılaya katkıda bulunup bulunmadığı açısındandır. Bu doğrultuda, cari harcamalar ile yatırım harcamaları gayrisafi millî hâsıla (GSMH)'ya katkıda bulunurken, transfer harcamaları GSMH'ye doğrudan katkıda bulunamaz (Ünen, 2015: 5). Kamu harcamalarının ekonomik açıdan sınıflandırılmasının sağladığı faydalar şöyledir (İşgüzar, 2015'ten aktaran: Bölükbaş, 2017: 6):

- Devletin millî gelire olan katkısı görülebilir ve böylece kritik veriler elde edilebilir.
- Belirli dönemler arasında mukayeseler yapılarak devletin icra ettiği faaliyetlerin sonuçları incelenebilir.
- Bütçenin ekonomi üzerindeki etkisi bilinebilir ve bu etki ile bütçe politikasının geliştirilmesine katkıda bulunulabilir.

Kamu harcamaları iktisadi sınıflandırma açısından temelde reel (gerçek) harcamalar ve transfer harcamaları olarak sınıflandırılabilir.

1.1.2.3.1. Reel Harcamalar

Devletin ve diğerk kamu tuzel kişilerinin kamusal hizmetleri gormek iwin satin aldiğı üretim faktörlerine yaptığı harcamalardır. Devletin ve diğerk kamu tuzel kişilerinin bir mal, hizmet ya da işgücü karşılığında yaptıkları, mal bedelleri ve ücretler gibi harcamalara reel (gerçek) harcamalar denir (Edizdoğan vd., 2011: 91-92).

Devlet, reel harcama yaptığında yeni mal ve hizmet satın alır. Böylece yeni gelir akımları oluşur ve hâsılada artış yaşanır. Reel harcamalar savunma harcamaları, yönetim harcamaları ve eğitim harcamaları gibi devletin geleneksel işlevlerini icra ederken yaptığı harcamalardır. Günümüzde bu harcamalara yatırım harcamaları da ilave edilmektedir (Kaya, 2006: 22).

Reel harcamaların yapılması ile ekonomik kaynakların bir bölümü devlet tarafından kullanıldığı için, aynı kaynaklardan özel kesim mahrum edilmektedir. Diğerk bir deyişle, devlet tarafından kullanılan mal ve hizmetlerinin fırsat maliyeti, bu mal ve hizmetlerin özel kesim tarafından kullanılmamasıdır (Ataç, 1992'den aktaran: Ulutürk, 1997: 136).

Reel harcamalar sağladıkları faydanın cari yılla sınırlı olup olmasına göre cari ve yatırım harcaması olarak ikiye ayrılır. Personel giderleri, faiz ödemeleri ve normal ömrü bir yılı aşmayan mal ve hizmet alımları ile ilgili harcamalara cari harcamalar denir (Pehlivan, 2011: 80). Bu harcamalar sosyal güvenlik, eğitim ve sağlık hizmetlerinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Uulu, 2016: 12). Cari harcamalar baz alındığı dönemde GSMH'nin artışını ve üretim kapasitesinin belirli bir verimlilikte kalmasını sağlayan harcamalardır. Cari harcamalar sahip olunan üretim kapasitesinin kullanılması için zorunlu olan mal ve hizmet bedellerini kapsar. Doğrudan üretim kapasitesini artırmaları söz konusu değildir (Zülfüoğlu, 2007: 10).

Cari harcamalar kendi içinde personel giderleri ve diğerk cari giderler olmak üzere iki kısımda gruplandırılabilir. Kamu görevlilerinin aylıkları, sözleşmeli personel ve işçi ücretleri, tazminat ve ödüller, ek çalışma karşılıkları, sosyal yardımlar, verilen ödüller personel giderleri kapsamına girmektedir. Devletin kamu hizmetlerini yapabilmesi için yapmakla yükümlü olduğu personel giderleri dışındaki diğerk giderler ise diğerk cari giderler olarak tanımlanmaktadır. Mal ve hizmet alımları, yolluklar ve demirbaş alımları gibi harcamalar ise diğerk cari giderler kapsamındadır (Sarıkaya, 2008: 21-22).

Cari harcamaların en önemli özelliği devletin tüketim harcamalarını ifade etmesi ve sağladıkları faydanın sürekli olmamasıdır. Bu harcamalar her yıl rutin olarak yapılır. Yani, cari harcamalar belirli bir dönemde GSMH'ye katkısı olan ve o dönemde tüketilen harcamalardır. Bu harcamaların temel fonksiyonu devletin temel işleyişinin sürekliliğini sağlamaktır. Cari harcamalar, mal ve hizmet alımı ile ilgili harcamalar olduğu için makro iktisadi anlamda tüketim miktarını artırarak ekonomiyi toplam talep üzerinden etkileyebilir. Bu sayede tüketim mallarına olan talep karşısında yatırım artacak, dolayısıyla yatırım mallarına olan talep de artacaktır. Bu etkileşim iktisat literatüründe hızlandıran prensibi olarak bilinmektedir (Düzgün, 2007: 6).

Kamu harcamalarını cari ve yatırım harcaması olarak ayırmak teorik olarak basit olsa da, uygulamada bu ayrımı yapmak kolay değildir. Cari harcamaların faydası bir yıl ile sınırlı olmayabilir. Örneğin dayanıklı mal niteliğinde olup, cari harcama kapsamında satın alındığı için faydalarının devamlılığı göz ardı edilen mal ve eşyalar olabilir. Benzer durum sağlık hizmetleri ve eğitim hizmetleri için de geçerlidir. Bu harcamalar genellikle sermaye malları şeklinde ortaya çıkmayıp, maddi mal üretimine yönelik olmaları nedeniyle cari harcama olarak kabul edilirler. Ancak, cari harcamalara ayrılan ödeneklerle finanse edilen devlete ait söz konusu harcamalar, ilişkili oldukları yıl ile sınırlı olmayıp, gelecek yıllara da sarmaktadır. Bu özelliklerinden yola çıkarak, faydası genellikle bir yıldan fazla olan ve insana yatırım niteliği taşıyan cari harcamalara kalkınma carileri adı verilmektedir (Edizdoğan vd., 2011: 90-91). Dolayısıyla, cari harcamaların tümü tüketim harcamaları arasında gösterilemez. Örneğin lisans ve lisansüstü eğitim ve teknik eğitimle ilgili kamu harcamalarının etkisi diğer yıllara da sarkıp, hâsılada artış yaratmaktadır (Ulusoy, 1989: 16).

Yatırım harcamaları; üretime katkıda bulunan, üretkenliği artıran, kaynakların daha etkin bir şekilde kullanılmasını sağlayan, kullanılmakla tükenmeyen, üretim faktörlerinin verimliliklerinde artış yaratan ve özellikle üretimde kullanılması planlanan mallar için yapılan harcamalardır (Edizdoğan vd., 2011: 90).

Yatırım harcamalarının faydası cari harcamalarda olduğu gibi bir dönemde görülmez. Bu harcamaların faydasından uzun yıllar yararlanılmaktadır. Dolayısıyla, yatırım harcamalarının önemi özellikle gelişmekte olan ülkeler için büyüktür. Ekonomik kalkınma açısından gelişmekte olan ülkelerde sermaye birikimine katkıda bulunulmasında, mal ve hizmet arzının artırılarak GSMH'nin büyütülmesinde devlet tarafından yapılan yatırım harcamalarının büyük katkısı vardır (Ejder, 2006: 18).

Barajlar, makine ve tesisler, yollar, büyük bakım ve onarımlar ile bina yapımı için yapılan harcamalar yatırım harcamaları kapsamında değerlendirilmektedir. Bu ayırım ile devletin ekonomik gelişime olan katkısı, faaliyetleri hangi oranda kullanma amacına yönelttiği, kısacası devletin kamu harcamaları ile ekonomideki sermaye birikimine doğrudan hangi miktarda katkıda bulunduğu incelenmek istenmektedir. (Edizdoğan vd., 2011: 90).

Devletin ekonomiye müdahale etmekten kaçınıp, doğal düzeni bozucu girişimlerden uzak durmasını ileri süren Klasik iktisat görüşünün benimsendiği dönemlerde yatırım harcamalarının kapladığı boyut neredeyse yok denecek kadar azdı. Ancak, 1929-1930 ekonomik krizi sonrasında John Maynard Keynes'in düşünceleriyle birlikte devletin kullanmaya başladığı ekonomik ve mali araçlar ile yatırım harcamalarının ekonomi içindeki ağırlığının artmıştır. Bu dönemden itibaren devletler, eksik istihdam sorununun ortadan kaldırılması, ekonomik istikrarın sağlanması, gelir dağılımının iyileştirilmesi ve ekonomik büyümeye destek verilmesi konularında diğer harcamaların yanında yatırım harcamalarını da sıklıkla kullanmışlardır (Akdoğan, 2006: 87).

1.1.2.3.2. Transfer Harcamaları

Transfer harcaması kavramı, ilk kez Arthur Cecil Pigou tarafından 20. yüzyılda kullanılmıştır (Diler, 2011: 17). Transfer harcamaları, devletin karşılıksız olarak belirli toplumsal kesimlere yaptığı aktarımlardır (Ejder, 2006: 18-19).

Kamu harcamaları içinde önemli bir yer kaplayan transfer harcamaları, reel harcamalarda olduğu gibi kaynakların kamu tarafından kullanımını göstermemektedir. Aksine, transfer harcamaları kaynakların bireyler arasında yeniden dağıtım anlamına gelmektedir. Devlet transfer harcamalarında, harcama sonucu herhangi bir mal ve hizmet satın almamakta, bireylerin bir kısmına bir anlamda karşılıksız ödemeler yaparak, onların satın alma güçlerini artırmaktadır. Kaynakların yeniden dağılımı transfer harcamalarıyla yeniden sağlanmaktadır. Kamu kurumlarına yapılan karşılıksız transferler, borç faiz ödemeleri, bakıma muhtaç olan kişilere yapılan ödemeler transfer harcamalarına verilebilecek en güzel örneklerdir (Ulutürk, 1997: 138-139).

Transfer harcamaları temel olarak sosyal, ekonomik ve mali olmak üzere üç amaç ile yapılmaktadır (Ejder, 2006: 18-19). Sosyal transfer harcamaları gelir dağılımında adaleti sağlamak amacıyla yapılan harcamalardır. Emekli aylıkları, dul ve yetim aylıkları ile öğrencilere verilen burslar bu harcamalara verilebilecek en önemli örneklerdendir (Dağ, 2007). Ekonomik transferler, üretim kapasitesinin artırılmasına yönelik olarak yapılan

transfer harcamalarıdır. Mali transferler ise kamu kurum ve kuruluşlarının finansman açıklarının kapatılması amacıyla yapılmaktadır (Şahan, 2014: 82).

Devletler mali amaçla transfer harcamasında bulunduğu birtakım sorunlar oluşmaktadır. Bunlardan ilki, mali amaçla yapılan transfer harcamalarının neden olduğu ve ekonomiyi olumsuz etkileyen “*dışlama etkisi*”dir. Dışlama etkisine giden süreç ilk olarak kamu kurumlarının gelir-gider dengesinin bozulmasıyla başlamaktadır. Kamu kurumlarının finansman açıkları nedeniyle ortaya çıkan borç faiz ödemeleri bütçe açıklarında olağanüstü artışlara sebep olmakta, artan bütçe açıkları daha fazla borçlanmayı beraberinde getirmektedir. Dış borçlanma imkânının kalmadığı durumlarda, iç borçlanmaya başvurulduğu zaman iç piyasa faiz oranlarında artış meydana gelmektedir. Artan iç piyasa faiz oranlarının sonucunda yatırımlara gitmesi gereken kaynaklar kamu sektöründe kullanıldığı için yatırımlar azalmaktadır (Diler, 2011: 17).

Gelişmiş ülkelerde transfer harcamalarının toplam kamu harcamaları içindeki payı yüksektir. Bu durumun temel sebebi, transfer harcaması kapsamında gösterilen sosyal güvenlik harcamalarının gelişmiş ülkelerde daha önemli olması ve bu nedenle daha fazla pay ayrılması nedeniyle oranın yüksek olmasıdır. Bilindiği üzere bir ülkede, ekonominin gelişmeye başladığı ilk safhalarda enerji ve ulaşım gibi alanlara daha fazla önem verilmesi gerekmektedir. Yine bu safhada cari harcamalar ile yatırım harcamaları, kamu harcamaları içinde önemli bir yer kaplamaktadır. Transfer harcamaları ise ekonominin gelişmeye başladığı bu dönemde kamu harcamaları içindeki payı düşük kalırken, ekonomik gelişimin son dönemlerinde bu pay artmaktadır (Ulutürk, 1997: 141).

Transfer harcamaları dolaysız ve dolaylı transferler; gelir ve sermaye transferleri ile verimli ve verimsiz transferler olarak da sınıflandırılabilir. Bireylerin gelirlerine doğrudan katkıda bulunan transferler dolaysız; bireylerin gelirlerine dolaylı olarak etki eden transferler ise dolaylı transferlerdir. İşsizlere, fakirlere ve geliri düşük olanlara yardım amacıyla yapılan ödemeler, savaş gazileri ve malullerine ödenen aylıklar ile devlet borçlarının faizleri dolaysız transfer harcamalarının kapsamına girerken; üretici maliyetlerini azaltarak, üreticilerin gelirlerinde artış sağlamak ya da tüketiciler için mal ve hizmetlerin fiyatlarını azaltmak için verilen iktisadi amaçlı yardımlar veya sübvansiyonlar dolaylı transferler kapsamında değerlendirilir (Edizdoğan vd., 2011: 93).

Bireylere veya şirketlere verilen dolaylı ve dolaysız transferler, emekli aylıkları ve sosyal amaçlı yapılan yardımlar gelir transferi iken, savaş zararlarına karşılık olarak verilen

tazminatlar sermaye transferi olarak kabul edilir (Kapıcı, 2008: 27). Bunlar aynı zamanda dolaysız sermaye transferi niteliğindedirler (Edizdoğan vd., 2011: 94).

Verimli ve verimsiz transfer harcamaları ayırımında ise temel ölçüt, devletin yaptığı harcamaların hâsıla üzerinde bir değişim yaratıp yaratmadığıdır. İktisadi amaç ile yapılan transfer harcamaları hâsılada artış yarattığı için verimli transfer harcaması olarak görülürken, sosyal amaçlı transfer harcamaları hâsılada herhangi bir değişim yaratmayıp yalnızca toplumun bir kısmına yönelik sosyal hedefler içerdiği için verimsiz harcama olarak nitelendirilir (Meriç, 2003: 173-174).

Verimli ve verimsiz harcamaları birbirinden ayırmak için belirlenen kurallar açıkça belli olmasına rağmen, bu kuralların uygulamasında problemler yaşanmaktadır. Yatırım harcamalarının ülkenin üretim kapasitesini artırıcı özelliği göz önünde bulundurulduğunda, bu sınıflandırma cari ve yatırım harcamaları sınıflandırması ile karıştırılabilir. Buna ek olarak, yatırım harcamaları içinde verimsiz sermayenin olduğu ve cari harcamaların bir bölümünün üretimin artmasına katkıda bulunduğu söylenebilir. Yine, verimli ve verimsiz harcamalar sınıflandırmasını, reel ve transfer harcamaları sınıflandırmasından ayırmak gerekir. İktisadi amaçlı mali yardımların hepsi hâsılayı her zaman aynı yönde etkilemez (Ulusoy, 1989: 16). Benzer şekilde kısa vadede verimsiz olarak bilinen bir harcama uzun dönemde verimli bir harcama şekline dönüşebilir. Verimsiz olduğu kabul edilen bu harcama, çeşitli üretim alanlarının daha etkili çalışmasına katkıda bulunabilir. Uzay araştırmaları bu anlamda verilebilecek en güzel örneklerdendir (Akdoğan, 2006: 85-86).

1.1.3. Kamu Harcamaları Artış Teorileri

1930'lu yıllara kadar devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıkan ve rekabet ortamını sağlamaya yönelik olan bir iktisat politikası hâkimdi. Bu dönemdeki iktisat anlayışı rekabet ve iş bölümünü geliştirmiş, birincil gelir dağılımının adil olmamasına neden olmuştur 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren birçok ülkede zamanla ortaya çıkan toplumsal değişimler, kamu harcamalarında artış olarak kendini göstermiştir (Şanlısoy ve Sunay, 2016: 104). Savaşlar, iktisadi değişimler, uluslararası diplomatik sorunlar, kalkınma seviyelerindeki değişim, sosyal güvenlik harcamaları ve kamusal hizmetlerdeki verimsizlikler literatürde kamu harcamalarını artıran nedenler olarak kabul edilmektedir (Tülümce ve Zeren, 2017: 300).

Kamu harcamalarının boyutu ile harcamalardaki artışların gelir üzerindeki etkileri karar alıcılar tarafından uygulanan maliye politikaları açısından önem arz ettiği için

araştırmacılar sürekli kamu harcamalarının gelişimini incelemişlerdir. Yapılan incelemelerin bir kısmında kamu harcamalarının artma eğiliminde olduğu; bir kısmında ise bu artışın kesintiye uğradığı gözlemlenmiştir. Kamu harcamalarının artışı ile ilgili teoriler temel ve diğer teoriler olmak üzere iki grupta incelenecektir.

1.1.3.1. Temel Teoriler

Kamu harcamalarının artışı ile ilgili temel teoriler, uzun dönemde reel gelir artınca kamu harcamalarının da artacağını iddia eden Adolph Wagner'in "*Kamu ve Devlet Aktivitesinin Artan Boyutu*" ile ilgili çalışması ve kamu harcamalarının belirleyicileri üzerine yazılmış olan Alan T. Peacock ve Jack Wiseman'ın "*Yer Değiştirme*" adlı çalışmasıdır (Magazzino vd., 2015: 813).

1.1.3.1.1. Wagner Kanunu

Kamu harcamalarındaki artışın nedenleri ve bu harcamaların ekonomiye olan etkileri maliye teorisinde yıllardır tartişılan konular arasında yerini almıştır. Bu tartişmalardan ilkinin Adolph Wagner'in maliye literatürüne kazandırdığı çalışmayla başladığı kabul edilmektedir (Yüksel ve Songur, 2011: 367). Wagner, 1883 yılında bu ilişkinin farkına varana kadar hiş kimse böylesine resmî bir iddiada bulunmamıştır (Wang vd., 2016: 42).

Wagner, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerinde yürüttüğu çalışmasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Japonya ve birçok Avrupa ülkesi gibi ekonomik gelişimini tamamlamış ülkeleri inceleyerek, bu ülkelerdeki sanayileşme sonucunda üretimde ve dolayısıyla hâsılada artış gerçekteşirken kamu harcamalarının da arttığını saptamıştır (şanlısoy ve Sunal, 2016: 104). Buna ek olarak, araştırma sonuçları kamu harcamalarındaki artış hızının ulusal gelirin artış hızından daha fazla olduğunu işaret etmiştir (Bayrak ve Esen, 2014: 2). İktisadi büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişki açaşından pek çok kez faydalanılan Wagner Kanunu'nda kamu harcamaları içsel (endojen) bir faktör olarak görülmekte ve ekonomik büyümenin bir sonucu olarak kabul görmektedir (Timur ve Albayrak, 2016: 804). Wagner, kısa dönemde finansal açaşından yetersizlikler başta olmak üzere belli başlı sebeplerle devlet faaliyetlerinin genişlemesinin duraksayacağını, ancak uzun dönemde toplumsal talepler ile birlikte bu finansal yetersizliklerin üstesinden gelinebileceğini ifade etmiştir (Ulutürk, 1997'den aktaran: Güder vd., 2016: 49). Wagner'in düşüncesi, sonraki dönemlerde "*Kamu Harcamalarının Artış Kanunu*" veya "*Wagner Kanunu*" olarak ekonomi literatüründeki yerini almıştır (Bayrak ve Esen, 2014: 2).

Wagner kamu harcamalarında görülen artışı üç temel neden ile ilişkilendirmektedir:

- Birincisi, ülkeler endüstrileşme ve modernleşme sürecinde ilerledikçe, hükümetlerin koruyucu ve düzenleyici görevleri artmaktadır. Ayrıca devam eden sanayileşme ve şehirleşmenin toplum üzerindeki etkisiyle de yeni ihtiyaçlar ortaya çıkmaktadır (Ulucak ve Ulucak, 2014: 84).
- İkincisi, sunulan kamusal mal ve hizmet talebinin gelir esnekliğinin yüksek olmasıdır (Yüksel ve Songur, 2011: 367). Ekonomik gelişme özellikle kültür, refah ve sağlık faaliyetleri gibi kamunun sunduğu hizmetlerin talebinin gelir esnekliğinin birden büyük olduğu alanlarda yapılan kamu harcamalarında bir artışa neden olmaktadır. Böylece kamu kesimi, insanların temel ihtiyaçları giderildikten sonra ve insanların tüketim talepleri eğitim, kültür ve sağlık gibi alanlara yöneldikten sonra daha da fazla büyüyecektir (Sinha, 1998: 72).
- Sonuncusu ise ekonomik kalkınma sonucunda, ülkelerde teknolojik değişim nedeniyle devletin özel sektörün yapmakta zorlandığı hizmetleri sunması ve yapılması zorunlu altyapı ihtiyaçlarını gerçekleştirmesi nedeniyle kamu harcamalarının artmasıdır (Ulucak ve Ulucak: 2014: 84).

Ekonomik gelişmeyle beraber devletin artan eylemleri hem genişleyici hem de yoğunlaştırıcıdır. Diğer bir ifadeyle, devlet zamanla hem yeni görevler yüklenir hem de eski görevlerini daha etkili ve geniş ölçekte sunar (Verma and Arora, 2010: 80-81). Bu durum kamu harcamalarının artmasına da neden olur. Wagner Kanunu'nda dikkat edilmesi gereken diğer bir önemli nokta da fiyat etkisidir. Kamu harcamalarındaki mutlak artışlar fiyat etkisinden kaynaklanabilir. Fiyat etkisi ortadan kaldırıldığında sabit fiyatlarla da artış gerçekleşiyorsa, bu durumda nüfus etkisinin incelenmesi gerekir. Nüfus etkisi giderildikten sonra kişi başına düşen reel kamu harcamaları elde edilir. Reel kamu harcama rakamlarında bu harcamalardaki artış hızı kişi başına düşen reel geliri aşıyorsa Wagner Kanunu geçerli demektir (Bulutoğlu, 2003'ten aktaran: Şanlısoy ve Sunal, 2016: 105).

II. Dünya Savaşı'nın bitimini izleyen yıllarda kamu sektörünün ekonomi içindeki payında genel bir artış eğiliminin ortaya çıkması Wagner Hipotezi'nin popülerliğini artırmış ve bu hipotezin geçerli olup olmadığı araştırmacılarca sıklıkla ampirik olarak test edilmiştir (Akbulut, 2017: 12). Ayrıca 1958'den sonra Wagner'in çalışmasının İngilizce çevirilerinin yayınlanması da bu hipotezin popülerliğine katkıda bulunan diğer bir faktördür (Bansal and Hantolai, 2012: 297).

Wagner, kendi yaşamında hipotezini herhangi bir formülasyon içinde göstermemiştir. Ancak, onun ölümünden yıllar sonra araştırmacılar kanunu test etmek için farklı matematiksel kalıplar kullanmışlardır. Wagner Kanunu'nun ampirik olarak araştırılması için kullanılan 6 versiyonu vardır (Bkz. Tablo 1.2) (Verma and Arora, 2010: 81).

Tablo 1.2
Wagner Kanunu'nun Altı Versiyonunun Regresyon Modelleri

Numarası	Versiyon	Regresyon Modeli
Mutlak Versiyonlar		
1	Peacock-Wiseman (1961)	$LNGE = \beta_0 + \beta_1 \times LNGDP + u_i$
2	Gupta (1967)	$LN\left(\frac{GE}{P}\right) = \beta_0 + \beta_1 \times LN\left(\frac{GDP}{P}\right) + u_i$
3	Goffman (1968)	$LNGE = \beta_0 + \beta_1 \times LN\left(\frac{GDP}{P}\right) + u_i$
4	Pryor (1969)	$LNGCE = \beta_0 + \beta_1 \times LNGDP + u_i$
Nisbi Versiyonlar		
5	Musgrave (1969)	$LN\left(\frac{NGE}{NGDP}\right) = \beta_0 + \beta_1 \times LN\left(\frac{GDP}{P}\right) + u_i$
6	Mann (1980)	$LN\left(\frac{NGE}{NGDP}\right) = \beta_0 + \beta_1 \times LNGDP + u_i$

Kaynak: Verma ve Arora, 2010: 82

1961 yılında Peacock ve Wiseman tarafından oluşturulan Peacock ve Wiseman versiyonunda reel kamu harcamalarının reel gayrisafi millî hâsılanın (RGSMH) fonksiyonu olduğu vurgulanmaktadır. Wagner Kanunu'nun geçerliliğini koruyabilmesi için kamu harcamalarının gelir esnekliği katsayısının 1'den büyük olması zorunludur (Gacener, 2005: 105). İkinci model nüfustaki artışa açıklama getirmek için 1967 yılında Gupta tarafından kullanılmıştır (Verma and Arora, 2010: 81). Modele göre, kişi başına düşen reel kamu harcamalarının, kişi başına düşen reel GSMH'ye olan esnekliğinin 1'den büyük olması durumunda Wagner Kanunu geçerliliğini koruyacaktır (Gacener, 105: 105).

Kanunun mutlak versiyonu olarak bilinen, Goffman tarafından kullanılmış olan ve diğer bir matematiksel form olan üçüncü model, reel kamu harcamalarının kişi başına düşen RGSMH'ye bağlı olduğunu vurgulamaktadır (Kesavarajah, 2012: 2-3). Kanunun geçerliliği kamu harcamalarının gelir esnekliği katsayısının 1'den büyük olması ile mümkündür

(Gacener, 2005: 105). Pryor, dördüncü modelde bağımlı değişken olarak reel kamu harcamalarının toplamı yerine, reel kamu tüketim harcamalarını kullanmıştır. Dördüncü modeldeki bu matematiksel oluşum nüfustaki artış etkisi için herhangi bir açıklama içermemektedir (Kesavarajah, 2012: 2-3).

İlk olarak 1969 yılında Richard Abel Musgrave tarafından kullanılan beşinci modelde, açıklanan ilk dört modelden farklı bir şekilde bağımlı değişken olarak reel kamu harcamalarının toplam ekonomik faaliyetler içindeki payı esas alınmıştır. Kanunun geçerli olabilmesi için reel kamu harcamalarının toplam ekonomik faaliyetler içindeki payının GSMH'ye olan esnekliğinin 0'dan büyük olması zorunludur. Son olarak altıncı model, ilk modelin biraz daha geliştirilmiş şekli olarak ön plana çıkmaktadır (Gacener, 2005: 105).

1.1.3.1.2. Peacock-Wiseman Sıçrama Tezi

Wagner Kanunu'nda bahsedilen kamu harcamalarındaki artış olgusu, uzun dönemde geçerlidir. Buna karşılık, kamu harcamalarındaki kısa dönemli değişimler de araştırmalara konu olmuştur. Bu konuda 1890-1960 yılları arasında İngiltere'de araştırma yapan Alan T. Peacock ve Jack Wiseman, araştırmaları neticesinde kamu harcamalarındaki artışın sürekli değil, sıçramalı bir şekilde gerçekleştiği sonucuna ulaşmışlardır (Kapıcı, 2008: 49).

Maliye literatüründe “*Sıçrama Hipotezi*” adıyla yerini alan bu görüş, kamu harcamalarındaki artışın nedeninin savaş ve benzeri olağanüstü olaylar olduğunu içermektedir. Bu dönemlerde kamu harcamaları ve dolayısıyla vergiler başta olmak üzere kamu gelirleri artırılmaktadır. Fakat bu olağanüstü dönemler sona erince, yüksek düzeyde vergi vermeye alışmış olan halktan alınan vergilerde bir azalma yaşanmamaktadır. Dolayısıyla kamu harcamaları, savaş ve benzeri olağanüstü dönemler de sıçrama şeklinde yükselmektedir. Olağanüstü dönemler sonra erdiği zaman, artık kamu harcamaları bir daha asla eski seviyesine geri dönmemektedir (Pehlivan, 2011: 68).

Sıçrama Hipotezine ilişkin üç farklı eleştiri yapılmaktadır. Birincisi, hipotezde harcamaların sadece ulusal üründeki konjonktürel gelişme ile ilişkili olduğu iddia edilmekte, harcamalardaki yukarı yönlü hareketin sosyal arka planına bakılmamaktadır. İkincisi, İngiltere'de yapılan bu çalışmada miktarsal anlamda hiçbir irdeleme ve bu etki için anlamlılık testi yapılmadığı üzerinde durulmuştur. Üçüncü eleştiri ise, hipotezin sadece İngiltere'de yapılan zamana bağlı kamu harcamaları çalışmalarından ibaret olmasıyla ilgilidir. Bu tür araştırmaların sonuçları, sadece araştırmanın yapıldığı ülkelere özgü olabilir.

Dolayısıyla, başka ülkeler için de benzer çalışmalar yapılmadan genel bir hipotez ortaya koymak, sağlıklı sonuçların oluşumuna fırsat vermemektedir (Ulutürk, 1997: 57).

1.1.3.2. Diğer Teoriler

Kamu harcama teorisi açısından öne sürülen girişimler Wagner ve Peacock-Wiseman'ın çalışmalarından ibaret değildir. Farklı araştırmacılar tarafından bu konuya değişik bakış açılarıyla öne sürülmüş çeşitli teoriler de mevcuttur.

1.1.3.2.1. Kalkınma Aşamaları Tezi

Richard Abel Musgrave, 1969 yılında yaptığı bir araştırmada bazı ülkelerin kalkınma evrelerini incelemiştir. Musgrave, araştırmasında kamu harcamalarındaki artışa talep açısından yaklaşmış; araştırma sonucunda kalkınmanın farklı evrelerinde farklı türdeki kamu harcamalarının ön plana çıktığı sonucuna ulaşmıştır. Dolayısıyla, kamu harcamalarının belirleyicileri ve onları kapsayan koşulları ve sosyal faktörleri ayırıştırması zaruri hale gelmiştir. Musgrave, bütçeye etki eden sosyal, siyasal ve kültürel etkileri arandırdıktan sonra analizini kamusal tüketim harcamaları, transfer harcamaları ve sermaye birikimine yöneltmiştir. Ona göre kalkınmanın ilk evrelerinde sermaye harcamaları kapsamında değerlendirilen alt yapı harcamaları öne çıkar ve bu tür harcamalar kamu harcamalarını oluşturur. Kalkınmanın ilerleyen evrelerinde kamusal sermaye harcamalarının ağırlığı azalma eğilimine girer. (Durmuş, 2008: 237).

Kamu harcamalarının belirleyicilerinin ekonomik büyüme ve kalkınmadan farklı biçimlerde etkilendiğini öne sürse de Musgrave'e göre kamu harcamalarındaki bu artış istikrarlı değildir. Ekonomik gelişmenin tamamlanmasıyla birlikte kamu harcamalarında eğitim, sağlık ve sosyal refah harcamaları öne çıkmaktadır. Ayrıca Musgrave, Rostow ile beraber yürüttüğü bir çalışmada kamu harcamalarını ekonomik kalkınma ile ilişkilendirip, kalkınmanın farklı evrelerinde kamu harcamalarının içeriğinin değiştiğini saptamıştır (Gül ve Yavuz, 2011: 75).

1.1.3.2.2. Bürokrasi Yaklaşımı

Bu yaklaşıma göre politikacıların (bürokratların, bakanların ve teknokratların) sürekli büyüme isteği sonucunda kamu harcamaları artar. Çünkü toplumun bu kesimi, hizmet sunumunda kendi çıkarlarını gözetirler ve kendi menfaatlerine her zaman öncelik tanırırlar. Kamu çalışanlarının hükümete yakın olmaları nedeniyle siyasi çevrelerle olan etkileşiminin diğerlerine göre daha fazla olması kamu çalışanlarının, karar alma mekanizmasının

başındakileri daha kolay bir şekilde etkilemelerine imkân vermektedir. Kamu çalışanlarının sayısı arttıkça bu etki de artmaktadır. Yaşanan bu tür gelişmeler kamu harcamalarının hızlıca büyümesine sebep olmaktadır. En sonunda kamu kesimi kendi çıkarlarını gözeten bir canavara (Leviathan) dönüşmektedir (Durmuş, 2008: 242).

Bürokratların asıl amacı maaşlarına yüksek zamların yapılmasını sağlamak, iş olanaklarında ve iş ortamındaki konforda iyileştirmeler yapılması için faaliyetlerde bulunmaktır. Böylece bürokratlar işlerini sürdürmek için gerekli olan rakamdan daha fazlasını almak için gelir talebinde bulunurlar; topluma yaptıkları hizmetlerin önemini abartarak, mevcudiyetlerinin ne kadar gerekli olduğunu ortaya koymaya çalışırlar ve bir sonraki sene için kısıtlanma tehlikesini göz önünde bulundurarak gereğinden fazla bir şekilde gelir talebinde bulunurlar (Ulutürk, 1997: 72). Bu eğilimler de kamu harcamalarının artmasına neden olmaktadır.

1.1.3.2.3. Dengesiz Verimlilikler Yaklaşımı

William J. Baumol'a göre ekonomi verimli ve verimsiz olmak üzere iki kesimden oluşur. Birinci sektörde verimlilik artarken, ikinci sektörde verimlilik sabit kalır. İlk sektör için imalat sanayi, ikinci sektör için ise hizmet sektörü örnek olarak verilebilir. Hizmet sektörü emek-yoğun bir özellik gösterir. Bu durum genellikle hizmet üreten kamu sektöründe görülür. Baumol, bu sayede kamu sektörü ile özel sektördeki oluşan teknolojik farklılıkların üretim faktörlerinin iki sektörde de verimliliklerin farklı olmasına neden olacağını ileri sürmektedir (Durmuş, 2006: 273-274). Baumol'a göre kamu kesiminde var olan emek-yoğun üretim yapısı ve emeğin veriminin sanayide olduğundan daha az artırılabilmesi olgusu kamu hizmetlerinde maliyet artışına yol açar (Edizdoğan vd., 2011: 63). Devletin ürettiği mal ve hizmetlerin fiyatları zamanla artar ve böylece kamu harcamaları büyür. Bu yaklaşıma göre kamu sektörü düşük teknolojik gelişimle özdeşleşmiştir (Lin, 1996: 3). Baumol'un açıklamalarından hareketle, kamu harcamalarındaki verimliliğin artırılmasının tek yolu kamu hizmetlerinde sermaye-yoğun bir yapının kurulmasından geçmektedir (Akalin, 2017: 32).

1.1.4. Kamu Harcamalarının Artış Nedenleri

Tarihsel süreç içinde zamanla devlete yalnızca savunma, adalet ve güvenlik gibi görevler yükleyen Klasik devlet görüşünde değişiklikler olmuştur. 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran bu değişime büyük katkıda bulunmuştur. Ayrıca ilerleyen teknoloji ve büyüyen nüfus çeşitli siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlara neden olmuş, devletin klasik

görevlerinin yanında ekonomik ve sosyal alana müdahale edebilme görevlerinin de olması görüşü benimsenmeye başlanmıştır (Yiğit, 2013: 23).

Kamu harcamalarının uzun vadede arttığı düşüncesi, günümüzde genel olarak kabul edilen bir düşüncedir. Genel olarak kamu harcamaları sosyal, ekonomik veya siyasi yapısı ne olursa olsun her ülkede belli başlı dönemler haricinde uzun dönemde artmaktadır (Ulusoy, 1989: 30). Bu bağlamda kamu harcamalarının artış nedenleri gerçek artış ve görünüşte artış olmak üzere iki başlıkta incelenmektedir.

1.1.4.1. Gerçek Artış Nedenleri

Sunulan kamusal mal ve hizmetlerin niteliksel veya niceliksel anlamda artmasına paralel olarak kamu harcamalarının miktarının da artması gerçek artış olarak isimlendirilir (Caymaz, 2016: 11). Kamu harcamalarının gerçek artışına neden olan faktörler siyasi, askeri, sosyal, ekonomik ve teknolojik nedenler olarak gruplandırılabilir.

1.1.4.1.1. Siyasi Nedenler

Günümüzde ülkelerin büyük çoğunluğu çok partili sistemlerin olduğu siyasi rejime sahiptirler. Bu rejimlerde kurulmuş partiler, seçilebilmek ve siyasal iktidarı ele geçirmek için anayasanın çizdiği sınırlar ölçüsünde rekabete girmekte ve bu rekabet sonucunda popülist politikalar izlemektedirler (Zülfüoğlu, 2007: 15).

Demokrasinin gelişmesiyle toplumun ihtiyaçlarında yaşanan farklılaşma kamu harcamalarını artırmıştır. Toplumun belirli kesimlerinin organize bir şekilde hareket edebilecekleri birlikler, odalar kurmaları da kamu harcamalarının artışına sebep olan bir diğer faktör olmuştur. Anthony Downs, James Buchanan ve Gordon Tullock kamu harcamalarındaki artış ile ilişkili olarak “*maksimizasyon yaklaşımı*” kavramını ileri sürmüşlerdir. Söz konusu yaklaşıma göre, demokrasinin hüküm sürdüğü ülkelerde seçmenler kendi çıkarlarını maksimize etmek, hükümetler ise iktidarda kalma sürelerini uzun tutmak için çaba harcamaktadırlar. Dolayısıyla, seçmen ve hükümetlerin davranışlarıyla kamu harcamaları arasında bir ilişki vardır (Akdoğan, 2006: 80-81).

1.1.4.1.2. Askeri Nedenler

Birçok ülkede askeri nedenlerle yapılan harcamalar, kamu harcamalarındaki artışın büyük bölümünü oluşturmaktadır (Zülfüoğlu, 2007: 15). Savaş ve savaş sonrasında yıkılan yerlerin imar faaliyetlerinin finansmanı ile devletlerin sahip oldukları jeopolitik konumları gereğince alacakları askeri tedbirler, kamu harcamalarında artışa sebep olmaktadır. Buna ek

olarak, teknolojik gelişmelerdeki artış ile birlikte savunma sanayinde büyük gelişmeler yaşanması sonucu devletler kendi bekalarını korumak amacıyla bütçelerinin büyük bir kısmını savunma harcamalarına tahsis etmektedirler. Bilhassa, savaş tehdidi içindeki ülkeler, savunma kabiliyetlerini artırmak için bütçelerinin büyük kısmını askeri amaçlı harcamalar için ayırmaktadır. Bu nedenle savaş veya savunma harcamaları kamu harcamalarının gerçek artışının önemli sebepleri arasında yer almaktadır (Pehlivan, 2011: 71). Örneğin II. Dünya savaşı sırasında savaş harcamalarının artması ile kamu harcamalarında ciddi düzeyde artışlar yaşanmıştır (Diler, 2011: 12).

1.1.4.1.3. Sosyal Nedenler

Ekonomik koşulların değişmesinin yanında zaman ilerledikçe toplumun sosyal yapısında da değişiklikler olmuştur. Yardıma muhtaç kişilere ve yaşlılara yönelik sağlık tesisleri, dinlenme tesisleri ve bakım evlerinde verilen hizmetler, toplumun eğitilmesi amacıyla ücretsiz eğitim hizmeti sunulmasının yanında toplumsal refah seviyesinin artırılmasına yönelik olan uygulamalar kamu harcamalarını arttırmıştır. Ayrıca nüfus artışıyla beraber ortaya çıkan yeni kamusal hizmetler de devletin sunduğu hizmetlerin sayısında ve kalitesinde artış yaratarak, devlet bütçesinin büyümesine sebep olmuştur (Akdoğan, 2006: 79).

Nüfus artışı; barınma, eğitim, sağlık, işsizlik gibi toplumsal sorunları beraberinde getirdiğinde kamu harcamalarını gerçek anlamda artıran bir harcama sebebi olarak kabul edilmektedir (Ulusoy, 1989: 35). Şehirlerdeki yol, kanalizasyon, elektrik, su ve benzeri kamu hizmetlerinin nüfus artışı sebebiyle daha fazla sunulması birim maliyeti ciddi boyutlarda arttırmaktadır (Pehlivan, 2011: 71).

1.1.4.1.4. Ekonomik Nedenler

1929 yılında ortaya çıkan Büyük Buhrana kadar benimsenen Klasik iktisadi görüşe göre, devletin görevleri yalnızca savunma ve güvenlik görevlerinden ibarettir ve devlet ekonomi içinde olmamalıdır. Devletin iktisadi alandaki görevleri mülkiyet haklarının korunması ve rekabet ortamı ile serbest ticaretin geliştirilmesinden ibarettir. Eğer devlet bu kurallara uymaz ve ekonomiye müdahale ederse, piyasada kendiliğinden oluşan tüm ekonomik dengeler bozulacaktır. Ancak toplumların yaşadığı acı tecrübeler Klasik iktisatçıların bazı konularda yanıldıklarını göstermiştir. Özellikle 1929 yılında yaşanan Büyük Buhranın ardından devletin ekonomiye müdahale etmesi gerekliliği düşüncesi ağırlık

kazanmıştır. Söz konusu krizden kurtulmada özellikle maliye politikasının kullanılmasıyla birlikte, kamu harcamalarındaki artış hız kazanmıştır (Pehlivan, 2011; 69-70).

Devletin ekonomide yeni görevler üstlenmesi, piyasadaki aksaklıkları ortadan kaldırmak için önlemler alması, devletin belirli alanlarda özel sektörün yapamadığı yatırımları yapması ve ekonomi canlı değilken talep artırıcı politikalar izlemesi gibi devlet tarafından desteklenen harcamalar kamu harcamalarında artışa sebep olmaktadır (Kalenderoğlu, 2005'ten aktaran: Telek, 2013: 16).

Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik kalkınmanın ilk safhalarında, devletin yapmakla yükümlü olduğu iktisadi görevler kamu harcamalarını gerçekte artırmaktadır. Özel girişimcilikte ve tasarruf oranlarında yaşanan düşüklük sebebiyle devlet, ekonomide üretici pozisyonunda da bulunabilmektedir. Ayrıca, belirli dönemlerde yaşanan ekonomik krizlerden çıkmada, devlete önemli görevler düşmektedir (Ejder, 2011: 86).

1.1.4.1.5. Teknolojik Nedenler

Yeni teknik buluşlarla birlikte yeni ihtiyaçlar ortaya çıkması hem bireysel hem de toplumsal ihtiyaçların karşılanmasını gündeme getirmiştir. Çeşitli ulaşım araçlarının icat edilmesi ve geliştirilmesi, bu araçlardan faydalanılabilmesi için çeşitli harcamaların yapılmasını gerekli kılmıştır. Örneğin sağlık hizmetlerinin çağdaş bir anlayış ile sürdürülebilmesi için, sağlık ile ilgili teknik yeniliklerin izlenmesi ve bu yeniliklerin ülkeye getirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Aynı şekilde eğitim, kültür, telekomünikasyon ve enerji alanlarında büyük harcamaların yapılması, ticari, zirai ve sınai faaliyetlerin etkin olabilmesi için artan teknoloji kullanımı, kamu harcamalarında önemli düzeyde artışların yaşanmasına sebep olmuştur (Akdoğan, 2006: 78).

Yeryüzündeki kaynaklardan verimli bir biçimde yararlanmak ve üretim kapasitesini artırmak için de teknolojik gelişmelerden faydalanılması gerekmektedir. Devletin, kaynaklarını bilişim, nanoteknoloji ve biyoteknoloji gibi toplumsal anlamda stratejik öneme sahip alanlara aktarması kamu harcamalarını artıran bir diğer faktördür (Diler, 2011: 13). İktisadi gelişimini tamamlamış ülkelerde teknolojik ilerlemenin arkasında nitelikli işgücü vardır. Nitelikli işgücü ile teknolojik ilerleme birbirlerinin tamamlayıcısı oldukları kabul edilmektedir. Bu iki faktör arasındaki ilişki verimlilik ve ekonomik büyümeye yön vermektedir (Söylemez, 2004: 63).

1.1.4.2. Görünüşte Artış Nedenleri

Topluma sunulan hizmetlerde herhangi bir değişiklik olmamasına rağmen, kamu harcamalarının rakamsal olarak büyümesine görünüşte artış denir. Diğer bir deyişle, devlet tarafından kullanılan üretim faktörlerinde niceliksel olarak bir değişim olmaksızın, kamu harcamaları rakamsal olarak artıyorsa görünüşte artıştan söz edilebilir (Edizdoğan vd., 2011: 63). Paranın değerinin düşmesi, bütçe yöntem ve tekniğindeki değişimler, parasal ekonomiye geçiş, devlet sınırlarının ve nüfusun değişmesi ve devletleştirme giderleri kamu harcamalarını görünüşte artıran faktörler olarak sıralanabilir.

1.1.4.2.1. Paranın Değerinin Düşmesi

Kamu harcamalarında niceliksel veya niteliksel herhangi bir değişim olmasa da paranın değerinin düşmesi, değer düşmesi kadar harcamalarda artışa sebep olacağından, oluşacak kamu harcama rakamlarını nominal olarak artıracaktır. Yani, fiyatlar genel seviyesindeki artış sebebiyle üretilen kamusal mal ve hizmet fiyatlarının artması niceliksel olmasa da rakamsal artışa sebep olmaktadır (Çelik, 2010: 17).

Satın alma gücünün düşmesi, kamu harcamalarını görünüşte artıran sebeplerin en önemlisidir. Söz konusu durum, enflasyon sorununa sahip olan ülkelerde hâlen geçerliliğini korumaktadır. Kamu harcamalarında meydana gelen söz konusu görünüşteki artışı tespit edebilmek için fiyat endekslerinden yararlanılır. Fiyat endeksleri yardımıyla, kamu harcamalarındaki görünüşteki artış ile gerçek artış ortaya çıkarılabilir (Pehlivan, 2011: 73).

1.1.4.2.2. Bütçe Yöntem ve Tekniğindeki Değişimler

19. yüzyılın sonlarına kadar, safi bütçe yöntemi yaygındı. Bu yöntemle göre kamu kurumları topladıkları kamu gelirlerinden, kamu giderlerini düşükten sonra ortaya çıkan safi tutarı devlet bütçesine aktarmakta, böylece elde edilen gelirler ile yapılan giderlerin toplamının bütçede ayrı ayrı gösterilmesi yerine, gelir ve giderler birbiri ardına gizlenmekteydi. Devletin yaptığı harcamaların ve elde ettiği gelirlerin denetimindeki zorluk, kamu kaynaklarının etkin olmayan kullanımı ve devlet bütçesinin karmaşıklığı açısından safi usulün müsrifliğe ve çeşitli suistimallere neden olabileceği öngörölmüş, bunun yerine gayrisafi usul yöntemi benimsenmiştir (Edizdoğan vd., 2011: 65).

Gayrisafi usulün kullanılması sonucunda, bütçede bulunan harcama tutarlarında dikkat çekici artışlar yaşanmıştır. Ancak topluma sunulan hizmetlerde herhangi bir

değişiklik olmamasına rağmen kamu harcamaları rakamsal olarak büyüdüğü için bahsedilen artış görünüşte artıştır. (Pehlivan, 2011: 73).

1.1.4.2.3. Parasal Ekonomiye Geçiş

Önceden aynı bir karşılık ile gördürülen kamusal hizmetlerin ekonomik gelişmelerin de etkisiyle para ile gördürülmesi, sunulan kamusal hizmetlerin miktarında herhangi bir değişim yaratmasa da kamu harcamalarının rakamsal değerinin yüksek görünmesine neden olmaktadır (Akdoğan, 2006: 75). Ekonomilerde aynı ödeme yerine nakdi ödemenin tercih edilmesi sonucu kamu harcamalarında görülen artış, topluma sunulan hizmetlerin devlet bütçesinde görülmesi sonucunda meydana gelmektedir (Çelik, 2010: 17).

1.1.4.2.4. Devlet Sınırlarının ve Nüfusun Değişmesi

Kamu harcamalarını görünüşte artıran bir diğer neden devlet sınırlarının büyümesidir. Devletin sınırı büyüdüğünde, kamu hizmetlerinin miktar ve kalitesi artmamasına rağmen sunulan hizmetler nedeniyle kamu harcamaları görünüşte artar. Yönetilen alanın büyümesi sonucunda sunulan kamu giderlerinde artış gözlemlenir (Akdoğan, 2006: 76-77).

Nüfus artışı kamu harcamalarını hem gerçekte hem de görünüşte artıran bir faktördür (Orhaner, 2007: 108). Ayrıca nüfustaki değişikliklerin kamu harcamaları üzerinde yarattığı etkiler, üzerinde detaylı bir analiz yapmayı gerektirecek kadar geniştir. Çünkü nüfus ile harcamalar arasındaki ilişki her zaman istikrarlı bir seyir izlemez. Nitekim kişi başına düşen kamu harcamalarında artış olmadan sadece nüfusun değişimine bağlı bir artış olduğu gibi, nüfus büyümesi ile birlikte kişi başına düşen kamu harcaması miktarında da artışlar yaşanabilir (Edizdoğan vd., 2011: 66). Bazı durumlarda nüfustaki artış hızı ile kamu harcamalarında yaşanan artış hızı aynı olabilmektedir. Bu durumda kişi başına düşen kamu harcamaları değişmemektedir (Uluatam, 2003: 209). Örneğin 1994 yılında Türkiye’de hem nüfus hem de bütçe harcamaları %2.4 artmışsa nüfus başına harcama miktarı sabit kalmıştır. Dolayısıyla bu durumda nüfus artışı kamu harcamalarını görünüşte artırmıştır (Orhaner, 2007: 108).

1.1.4.2.5. Devletleştirme Giderleri

İktisadi, mali, siyasi ve sosyal gerekçelerle özel sektör tarafından işletilen işletmeler devletleştirilebilmektedir (Ejder, 2011: 86). Devlet, özel bir şirketi veya hizmeti satın alırsa, önceden özel kesimce yapılan bu hizmetler devlet bütçesinden karşılanacağı için kamu

harcamalarında görünüşte artış meydana gelmektedir. Satın alma nedeniyle devletin harcama bütçesindeki rakamlar o hizmet maliyeti kadar artmaktadır. Devletleştirme işlemi gerçekleştirildikten sonra kamu hizmetleri niceliksel olarak artmadığı için kamu harcamalarında yaşanan bu artış görünüşte artış kapsamında değerlendirilmektedir (Edizdoğan vd., 2011: 66-67).

1.1.5. Kamu Harcamaları İle İlgili Yaklaşımlar

Devletin hangi düzeyde ekonominin içinde olması gerektiği konusu iktisatçıların yıllardır tartıştığı en önemli konuların başında gelmektedir. Bu bağlamda ileri sürülen fikirlerde önemli farklılıklar görülmektedir.

Klasik ve Neoklasik iktisadi görüşü savunanlar, devletin ekonomi üzerindeki ağırlığının artmasının özel sektör üzerinde dışlama etkisine neden olacağını ve ekonomik büyümenin aksayacağını ileri sürmektedirler (Güder vd., 2016: 48). Klasiklere göre kamu harcamalarının ekonomi içindeki payının artması harcamaların verimliliğini ve etkinliğini azaltarak, ekonomik büyüme üzerinde istikrarsızlığa yol açmaktadır. Bu durumun nedeni hem kamu sektörünün etkin olmaması hem de devletin iktisadi alanda yaptığı bu hamlelerin ekonomiye aşırı bir maliyet yüklemesidir. Ayrıca yanlış alınan kararlar da göz önüne alındığında sistemin etkinsizliği giderek artmaktadır (Işık ve Alagöz, 2005: 64).

Keynes ise, Klasik ve Neoklasik iktisatçıların ileri sürdükleri görüşlerin aksine, kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi olumlu etkileyeceğini savunur. Devlet, özel sektörün yapamadığı savunma, altyapı, sosyal güvenlik, sağlık ve eğitim gibi alanlarda kendini göstererek büyümeye katkıda bulunmaktadır (Güder vd., 2016: 48).

Özel sektörün yeterince ekonomik büyümeye katkıda bulunamaması nedeniyle gelişmekte olan ülkelerde Keynesyen görüş doğrultusunda kamu harcamalarının ön plana çıkarıldığı bilinmektedir. Türkiye’de geçmişte uygulanmış kalkınma planları ve maliye politikaları analiz edildiğinde Keynesyen görüşün etkilerine rastlanmaktadır (Ulucak ve Ulucak, 2014: 83). Yakın geçmişte Güneydoğu Asya ülkelerinin, daha önceleri ise (ABD) ve Avrupa’nın kalkınma süreçleri de kamu harcamaları ile desteklenmiştir. Son dönemlerde Dünya Bankası, özel sektör ile hükümetlerin birbirlerini tamamlayıcı etkileşimlerinin üzerinde durmaktadır (Şahinöz, 1999’dan aktaran: Ulucak ve Ulucak, 2014: 83).

1.1.6. Kamu Harcamalarının Ekonomi Üzerindeki Etkileri

Kamu harcamalarının ekonomide üretim, fiyatlar genel düzeyi, gelir dağılımı ve istihdam üzerinde önemli etkileri mevcuttur. Kamu harcamalarının ekonomideki etkileri, harcamaların türüne göre farklı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Yatırım harcamaları, ekonomik büyüme üzerinde en büyük etkisi olan harcama türüdür. Cari harcamalar toplam talepte artış yaratarak ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır. Transfer harcamaları ise, dolaylı bir şekilde toplam talebi artırarak ekonomik büyüme üzerinde etkili olmaktadır. Üretimde artış yaratmak gayesiyle girişimcilere verilen ekonomik amaçlı transferler tartışmasız bir şekilde yine ekonomik büyümeye olumlu etki eden faktörlerden biridir (Pehlivan, 2011: 81).

Kamu harcamaları her zaman olmasa da talep enflasyonuna neden olabilmektedir. Bu durumda toplam talepteki artışın bir sonucu olarak fiyatlar genel seviyesinde oluşan artış, kamu harcamalarının kısılması gibi efektif talepte daraltıcı politikalarla ortadan kaldırılabilmektedir. Ancak bu yöntemin uygulanması işsizlik gibi bir takım sorunları beraberinde getirmektedir (Edizdoğan vd., 2011: 104-105).

Devletler yaptıkları kamu harcamaları ile gelir dağılımında adaleti sağlamaya çalışmaktadırlar. Örneğin az gelişmiş bölgedeki bir köye yol, su, okul vb. hizmetlerin götürülmesi gelir dağılımında progresif etkiler meydana getirerek söz konusu köyde yaşayan insanların refah seviyesini yükseltmektedir. Aynı şekilde kamu harcamalarından biri olan sosyal amaçlı transfer harcamaları gelir dağılımında adaletin sağlanmasında büyük öneme sahip olmaktadır. Çünkü transfer harcamaları kaynakların kişilere doğrudan aktarımını sağlamaktadır. Bu sayede geliri düşük olan kişilerin refahı bu gelir aktarımı sayesinde artırılmış olmaktadır (Erdem vd., 2011: 56).

Özel sektörün üretim faaliyetlerini teşvik etmek amacıyla verilen sübvansiyonlar ile ekonomideki toplam üretim kapasitesini artırma amacı taşıyan kamu harcamaları istihdamda artış yaratarak işsizliği düşürmektedir (Pehlivan, 2011: 81). Transfer harcamaları içinde değerlendirilen sübvansiyonlar üretimi artırma açısından çok önemlidir. Verilen sübvansiyonlar, maliyetlerin büyüklüğü nedeniyle üretime açılmamış alanların üretime aktarılması ve böylece tam istihdamın sağlanmasına büyük katkı sağlamaktadır (Erdem vd., 2011: 55).

Son olarak, savunma harcamalarının ekonomi üzerindeki etkileri konusunda fikir birliği yoktur. Bu konuda Askeri Keynesyen Yaklaşım ve Neoklasik Teorik Yaklaşım olmak

üzere iki farklı yaklaşım bulunmaktadır (Giray, 2004: 189). İlk yaklaşıma göre savunma harcamaları pozitif dışsallık yayarak hâsılada artış yaratıp, deflasyonun hüküm sürdüğü dönemlerde bile üretim kapasitesini artırarak bu dönemin aşılmasında etkili olmaktadır (Eshay, 1983'ten aktaran: Alptekin, 2012: 206). İkinci yaklaşım olan Neoklasik Teorik Yaklaşım ise savunma harcamalarının ekonomideki etkilerini Askeri Keynesyen Yaklaşım'ın aksine negatif dışsallık kavramı ile açıklamaktadır. Buna göre, savunma harcamalarının artması hem yatırımlara gitme potansiyeli olan fonların heba olmasına sebep olur hem de harcamaların fırsat maliyetini negatif dışsallığa paralel olarak özel sektör harcamaları açısından çarpıcı bir şekilde artırır (Looney, 1994'ten aktaran: Alptekin, 2012: 206).

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME, BÜYÜME TEORİLERİ VE TÜRKİYE’DE EKONOMİK BÜYÜME SÜRECİ

Sahip olduğu ekonomik gelişmişlik seviyesi ve benimsediği ekonomik sistem ne olursa olsun tüm ekonomilerde mevcudiyetini koruyan birçok sorun içinde, kıt kaynakların etkin kullanımı ve üretim kapasitesinde artış sağlanması öncelikli konulardandır. Diğer yandan kaynakların etkin kullanımı mikroekonominin, kaynakların tam kullanımı makroekonominin ve kıt kaynakların miktarının artırılması sorunu ise büyüme ve kalkınma iktisadının inceleme alanı içerisine girmektedir (Berber, 2006: 1).

Zenginlik ve fakirliğin gittikçe belirginleşmesi son zamanlarda en çok dikkat çeken iktisadi olgulardan birisi olmuştur. Öte yandan, son yarım asırda, özellikle II. Dünya Savaşı’nın sona ermesinden günümüze kadar devam eden süreçte, iktisatçılar başta olmak üzere toplumun çeşitli kesimlerince en çok tartışılan konular arasında “*ekonomik büyüme*” ve “*ekonomik kalkınma*” kavramları ilk sırayı almıştır (Acar, 1998: 1).

Bu bölümde öncelikle nominal ve reel gelir arasındaki fark ortaya konulmuş, ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma kavramları ele alınmıştır. Ardından büyüme teorileri ile Türkiye’de tarihsel süreç içerisinde kamu harcamalarının seyri ve ekonomik büyüme süreci üzerinde durulmuştur.

2.1. EKONOMİK BÜYÜME VE KALKINMA

Ekonomik büyüme ve kalkınma kavramlarının daha iyi anlaşılabilmesi için nominal ve reel millî gelir arasındaki farkın net bir şekilde ortaya konulması gerekmektedir.

2.1.1. Nominal ve Reel Millî Gelir Arasındaki Fark

Ülke ekonomisinde belirli bir dönemde üretilen mal ve hizmetleri fiziki yapıları ile değerlendirerek bir araya getirip genel bir toplama erişmek olanaksızdır. Dolayısıyla, tüm mal ve hizmetler üretildikleri dönemde piyasadaki fiyatlarıyla birlikte toplama dâhil edilirler. Yani, $Q \times P$ değeri bir malın GSMH’ye girecek değerini gösterir. Burada Q sembolü o dönemde üretilen miktarı, P sembolü ise o dönemdeki piyasa fiyatını gösterir. Bu işlem her mal ve hizmet için ilk olarak sektörel olarak uygulanıp, ardından sektörlerin toplamı esas alındığında nominal GSMH’ye ulaşılır. Ancak, burada sözü geçen dönemin piyasa fiyatı dönemden döneme farklılık arz ettiği için nominal GSMH’de oluşan değişimin (artışın) bir bölümünün fiyatlardaki artıştan kaynaklanacağı açıktır. Farklı yılların GSMH

rakamlarını mal ve hizmet miktarındaki değişime göre karşılaştırmak söz konusu olduğu zaman fiyat etkisinin giderilmesi gerekir. Bu değişimden düzeltmeden önceki hâliyle esas alınan GSMH, düzeltmeden sonra reel GSMH olarak adlandırılır (Acar, 1998: 10-11).

2.1.2. Ekonomik Büyüme

Ekonomik büyüme bir ülkede, belirli bir dönemde (genellikle 1 yıl) yerli kişiler tarafından piyasada üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin parasal ifadesi olan GSMH'de meydana gelen artışa denir (Kaynak, 2011a: 69). Kısaca tanımlamak gerekirse, ekonomik büyüme kavramı, ülkenin üretim ölçeğinde meydana gelen artışı veya bir dönemden diğer bir döneme kişi başına düşen gelirin artışını anlatmak için kullanılır (Telek, 2013: 27).

Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan İnsani Gelişme Raporu'nda 1996 yılında ekonomik büyüme niteliksel anlamda incelenerek beş ayrı sınıflandırmaya tabi tutulmuştur (Tümertekin ve Özgüç, 1997'den aktaran: Diler, 2011: 39-40):

- Acımasız Büyüme: Ekonomik büyüme sonucunda artan gelirin eşit bir şekilde paylaştırılmadığı büyüme şeklidir. Gelir dağılımında giderek artan bir adaletsizlik ortaya çıkar.
- Geleceksiz Büyüme: Ekonomik büyüme pahasına çevrenin kirletilmesi ve doğa unsurlarının yok edilmesi ile oluşan büyümedir. Yenilenemeyen doğal kaynakların kullanılmasıyla oluşur.
- Sessiz Büyüme: Büyüme ile birlikte kişilere sağlanan hak ve özgürlüklerde kötüleşme ve demokratik haklarda azalma meydana gelir.
- Köksüz Büyüme: Ekonomik büyüme gerçekleşirken toplumsal değerlerin göz ardı edilmesi sonucunda oluşan büyümedir.
- İşsiz Büyüme: İstihdam oranlarının düşük seviyelerde kalıp, işsizlik oranlarında yükselmeye eşlik eden büyüme çeşididir.

Cari yılda üretilen mal ve hizmet miktarı temel yıl fiyatları ile çarpıldığında ise reel GSMH'ye ulaşılmaktadır. Reel GSMH 'de meydana gelen değişim salt olarak üretim düzeyindeki değişimi göstermektedir. Büyüme oranı, reel GSMH'de meydana gelen yüzdesel artış olarak ifade edilmekte ve aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır (Bilgili, 2018: 46-47):

$$Büyüme Oranı_t = \left[\frac{Reel\ GSMH_t - Reel\ GSMH_{t-1}}{Reel\ GSMH_{t-1}} \right] \times 100 \quad (2.1)$$

Reel GSMH’de zaman içerisinde artış meydana gelmesinin sebepleri üç neden ile açıklanmaktadır (Berber, 2006: 14):

- Bunlardan ilki, ekonomide söz konusu kaynaklardaki artıştır. Kaynaklar temel olarak sermaye ve emek olarak ikiye ayrılmaktadır. Çalışanlar ve işsiz olup da iş arayanların toplamından oluşan işgücü miktarı, nüfus artışının bir fonksiyonu olarak zaman içinde artmaktadır. Böylece işgücünde gerçekleşen artış üretimde yaşanan artışın nedeni olmaktadır.
- İkincisi, üretim faktörlerinin kullanımındaki etkinliğin olumlu anlamda değişmesidir. Üretim faktörlerinin kullanımındaki olumlu yönlü etkinlik değişimi, verimlilik artışı olarak isimlendirilmektedir. Bir başka deyişle, aynı üretim faktörüyle zamanla çıktıda artış yaratılması verimlilik artışının etkisi söz konusu olmaktadır.
- Son olarak; üretimde kullanılan veri üretim faktörlerinin kullanımındaki değişmedir. Ekonomide var olan sermaye ve işgücünden her zaman tam anlamıyla faydalanılamaz. Yani işsizlik ve eksik kapasite kullanımı sorunları baş gösterebilir. İşsizlik oranının düşürülmesi ve kapasite kullanım oranının artırılması reel GSMH’de artışa yol açacaktır.

Ekonomik büyüme, uzun dönem büyüme hızı olarak da adlandırılan ortalama büyüme hızı ile de ölçülmektedir. Ortalama büyüme hızı, reel GSMH’de uzun dönemde meydana gelen yıllık ortalama artışı yansıtır ve eşitlik 2.2’deki formül ile hesaplanır (Ünsal, 2013: 14):

$$g = \left(\frac{\text{Dönem Sonundaki Reel GSMH}}{\text{Dönem Başındaki Reel GSMH}} \right)^{\frac{1}{n}} - 1 \quad (2.2)$$

Formüldeki g sembolü ortalama büyüme hızı veya uzun dönem büyüme hızını; n sembolü ise ortalama büyüme hızının hesaplandığı dönemi ifade etmektedir.

Ekonomik büyüme kavramı iktisat literatüründe çok farklı bakış açılarıyla ele alınmaktadır. (Telek, 2013: 27). Zamanla büyümenin ölçülmesinde aktif nüfusta ortaya çıkan artıştan doğal kaynaklarda ortaya çıkan artışa, elektrik üretimindeki artıştan demir çelik üretimindeki artışa, hatta mühendis sayısındaki artıştan öğretmen sayısındaki artışa kadar farklı kriterler esas alınmıştır. Ancak, ekonomik büyüme bağlamında en anlamlı kriter olarak millî gelirin esas alınması daha yerinde olacaktır (Acar, 1998: 7).

2.1.3. Safi (Net) Büyüme Oranı Kavramı

Gayrisafi büyüme oranı, yalnızca ekonomide meydana gelen üretim artışındaki yüzdesel artışı gösterirken, safi büyüme oranı ekonomide nüfus başına artıştaki üretim genişlemesini, bir başka deyişle nüfus başına verimlilikte yaşanan artışı göstermektedir. Safi büyüme oranının, ekonomideki gelişmeyi daha gerçekçi bir şekilde ele alma bağlamında önemi büyüktür. Safi büyüme oranına eşitlik 2.3'deki formülasyon ile ulaşılmaktadır (Kaynak, 2011a: 73-74):

$$g' = \left[\frac{GSMH_t - GSMH_{t-1}}{GSMH_{t-1}} \right] \times 100 - \left[\frac{N_t - N_{t-1}}{N_{t-1}} \right] \times 100 \quad (2.3)$$

Formülasyondaki g sembolü safi büyüme oranını, N sembolü ise ait oldukları dönemdeki nüfus miktarını göstermektedir.

2.1.4. Ekonomik Büyümenin Temel Belirleyicileri

Ekonomik büyümenin temel belirleyicileri sermaye birikimi, işgücünde meydana gelen artış ve teknolojik ilerleme olmak üzere üç grupta incelenmektedir (Berber, 2006: 28-31). Bu unsurlar büyümenin ön koşuludur ve yaklaşık iki asırdır verimlilikte görülen büyük artışın kaynağıdır (Özmen, 2010: 80).

Sermaye birikimi, mevcut gelirin bir bölümünün tasarruf olarak değerlendirilip ilerleyen dönemlerdeki üretim ve geliri artırmak amacıyla yatırıma dönüştürülmesidir. Yeni makine ve teçhizatlar, üretim tesisleri ve araç-gereçler bir ülkedeki fiziksel sermaye stokunu artırmakta, artan sermaye stoku ise üretim düzeyinin artırılmasına olanak tanımaktadır. Sermaye birikimi yeni kaynakların oluşmasını ya da mevcut kaynakların daha etkili kullanılmasını sağlamaktadır (Berber, 2006: 28-29).

Sermaye birikimi nosyonuna başka bir açıdan bakıldığında, bir ülkedeki üretimde kullanılan makine ve teçhizatların yanı sıra hastane, yol, köprü gibi fiziki sermaye yatırımlarını da içine almaktadır. Bunlara ilaveten eğitim, Araştırma- geliştirme (Ar-Ge) ve sağlık harcamaları gibi doğrudan üretime katılmayan varlıklar da bu kapsamda incelenmektedir (Şahin, 2012: 6).

Nüfus artışı sonucunda işgücünde meydana gelen artış, ekonomik büyümeyi sağlamada etkili bir araç olarak görülmektedir. Nüfus artış hızının yüksek olmasına bağlı olarak artan işgücü miktarı bir yandan iç pazarı genişletirken diğer taraftan da nitelikli işgücünün büyümesine imkân tanımaktadır. Ancak, yüksek oranlı nüfus artışının emek

miktarında meydana getireceği artışın, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik gelişim sürecine yapacağı etkinin olumlu veya olumsuz olması her zaman tartışma konusu olmuştur. İşgücü miktarına yapılan her ilavenin ekonomik büyüme sürecinde etkili kullanılıp kullanılmayacağı, mevcut ekonomik yapının başarı seviyesi ile yakından ilişkilidir (Berber, 2006: 29).

Nüfus artışını gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ayrımı açısından incelendiğinde; gelişmiş ülkelerde nüfus artışının eğitim, sağlık ve gelir artışı gibi gelişmelerle ilişkili olduğu görülmektedir. Bu tür ülkelerde ekonomideki gelişmeler nüfus artışına da olumlu anlamda yansımaktadır. Gelişmemiş ülkelerde ise salgın hastalıklar, yüksek doğum oranları, gıda maddelerini temin konusunda yaşanan yetersizlik, bulaşıcı hastalıkların yaygın olması, çarpık gelir dağılımı ve işsizlik gibi nedenlerle nüfus ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır (Şahin, 2012: 7-8).

Ekonomik büyümeyi belirleyen son faktör ise teknoloji düzeyindeki gelişmedir. Teknoloji düzeyi; ürünün kendisi, üretim süreci, üretim ve yönetim organizasyonu, pazarlama ve satış sonrası servis ile ilgili bilgi ve tecrübelerin toplamıdır. Teknoloji düzeyindeki gelişmenin ekonomik bakımdan bir önem arz edebilmesi için üretim sürecinde yerini alacak olan teknolojinin firmada yenilik olarak uygulamaya geçirilebilecek düzeyde olması gerekmektedir (Özmen, 2010: 81). Sanayi devriminin ardından büyümenin en büyük ölçütlerinden biri olan teknolojik gelişme, birçok iktisadi düşünce akımı tarafından sürekli olarak gündemde tutulan konuların başında gelmiştir. Klasik, Neoklasik ve Marksist iktisatçılar teknolojik gelişmeye yeterince değer vermeseler de ekonomik büyümenin sağlanması açısından teknolojik gelişmenin hayati öneme sahip olduğunu kabul etmektedirler (Tiryakioğlu, 2011'den aktaran: Yurdakul, 2014).

2.1.5. Ekonomik Kalkınma

Kalkınma süreci, tarihin eski çağlarına kadar uzanmaktadır. İnsanoğlu hayatta kalabilmek için doğaya meydan okumaya çalışmış, yaşam savaşı vererek doğaya karşı mücadele etmiş ve doğayı kontrol altına almaya çalışmıştır. İnsanlığın bu tür sorunlar ile mücadelelerinden zafer ile ayrılma girişimlerinin arkasında hep bu türden hükmetme çabaları olmuştur. Bu sayede, hükmetme, üretme, maddi ve manevi refaha erişme mücadelelerinde galibi her zaman büyüme ve kalkınma yönünde sarf edilen çabalar belirlemiştir. Nerede bir hükmetme ve hükmedilme ilişkisi varsa, orada bir kalkınma/büyüme/gelişme çabası olmuştur (Kaynak, 2011a:78).

Ekonomik kalkınma, bir ülkenin üretim yapısının yüksek katma değere sahip mal ve hizmetler üretecek şekilde dönüştürülmesi ve ortaya çıkan mal ve hizmetlerin o ülkenin gelir grupları arasında adil bir biçimde paylaşılmasıyla yaşam standartlarının yükseltilmesidir. Ekonomik kalkınmanın esas hedefi toplumu ve o toplumu meydana getiren bireyleri, başta doğa karşısında olmak üzere, siyasi, ekonomik, sosyal ve diplomatik ilişkiler bağlamında, özetle, her bakımdan özgürleştirmektir (Kaynak, 2011a: 77). Ekonomik kalkınma, sermaye birikimi başta olmak üzere, teknolojik ilerleme, belirli bir düzeyde girişimcilik, sosyal ve siyasal alanda kurumsal dönüşümler ve etkili bir kamu yönetiminin varlığını gerektirmektedir. İktisadi büyüme ise bu sürecin tetikleyicisidir (Durmuş, 2008: 276).

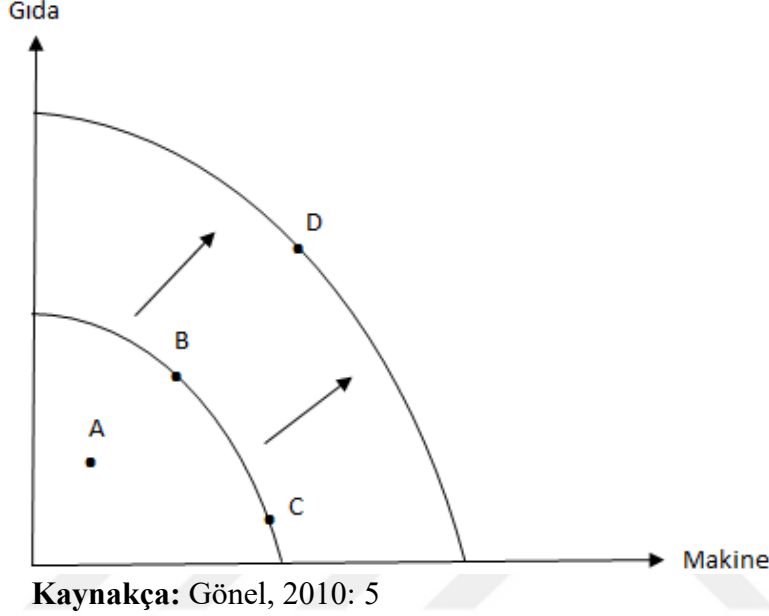
Ekonomik kalkınma kavramı, ülke ekonomisinde yaşanan niceliksel artışların yanı sıra niteliksel gelişmeleri de kapsamaktadır. Ekonomik büyümeden farklı olarak maddi refahın artırılması, üretimde kullanılan girdiler ile elde edilen çıktılarının bileşiminin değiştirilmesi ve yoksulluğun ortadan kaldırılması gibi politikaları da içermektedir. Toplumun yaşam standardının korunması veya yükseltilmesi amacıyla daha etkili yöntemlerle üretim sürecinde bulunmaya yönelik bir harekettir. Üretimdeki sürekli artışa ilave olarak, toplumun demografik yapısına, ekonomik yapısına ve teknolojinin değişimine de odaklanmaktadır (Berber, 2006: 9).

Ekonomik kalkınma kavramı, ekonomi bilminde sıklıkla kullanılan üretim olanakları eğrisi ile birlikte kolayca anlaşılabilir. Bilindiği üzere, iki eksenli diyagramda orjine içbükey olan üretim olanakları eğrisi, ülkenin sahip olduğu faktörlerle üretebileceği malların bileşimini göstermektedir. Şekil 2.1’de eksenlerden birinin makine değerinin gıda üretimini gösterdiği bir ekonomide üretim olanakları eğrisi üzerindeki her bir nokta ülkenin gıda ve makine üretiminin bileşimini göstermektedir. Şekilde 3 farklı durum gözlemlenmektedir (Gönel, 2010: 5-6):

- Üretimde etkinliğin sağlanabilmesi eldeki bütün kaynakların tam olarak kullanılmasını gerektirir. Şekildeki *B* noktası, bu durumun gerçekleştiği yerdir.
- Dağılımda etkinliğin sağlanması için üretilmesi arzu edilen malların bileşiminde istenmeyen bir dengesizliğin olmaması gerekir. Şekildeki *C* noktasında üretim kapasitesi etkin olduğu hâlde, gereğinden fazla makine üretilip gıda üretimi eksik gerçekleştiği için ülke ekonomisinde dengesizlik söz konusu olmaktadır.
- Üretim sürecinde kullanılan faktör miktarındaki artış veya niteliksel değişim, üretim olanakları eğrisinin Şekil 2.1’de olduğu gibi sağa doğru kaymasına neden

olmaktadır. Artık bu durumda üretim *D* noktası gibi bir noktada yapılacaktır. Üretim olanakları eğrisinin sağa kayması ya teknolojik bir ilerleme ya da girdi olarak kullanılabilen kaynaklardaki artış anlamına gelmektedir.

Şekil 2.1
Kalkınma ve Üretim Olanakları Eğrisi

Kalkınmanın esas olarak 6 boyutu vardır (Kaynak, 2011a: 77-78):

- Üretim ve Teknoloji Boyutu: Yaşamı devam ettirebilmek için doğa ile mücadelede galip gelmek ve bu sayede doğa olaylarını kontrol altına almak, zamanla daha yüksek katma değerli ürünler üretmek,
- İnsani Boyutu: Yaşam standartlarını yükseltmek,
- İstihdam Boyutu: Çalışma koşullarını iyileştirip işsizliği azaltmak,
- Çevre Boyutu: Bu eylemleri yaparken çevreye verilen zararı minimize etmek,
- Hâkimiyet Boyutu: Uluslararası yarışta en ön saflarda yer almak,
- Özgürlük Boyutu: Nihai olarak, iktisadi, sosyal ve diplomatik ilişkiler açısından özgürlük düzeyini yükseltmek.

2.1.5.1. Ekonomik Kalkınma ve Büyüme İlişkisi

İktisat literatüründe ekonomik büyüme ile ekonomik kalkınma kavramları genellikle özdeş kavramlar olarak kullanılmakta ve gelir büyüdüğünde, refah seviyesinin artacağı kabul edilmektedir. Ancak, gelir büyüdüğünde her zaman gelir dağılımında bir iyileşme

olmamaktadır. Örneğin dünyada kişi başına gelir düzeyi yüksek olan ülkelerden Kuveyt ile İngiltere'deki bireylerin yaşam standartları eşit değildir. Kuveyt ile diğer ülkelerdeki yaşam standartları arasında hem modernleşme hem de gelir dağılımındaki adalet yönünden farklar olduğu için Kuveyt'teki yaşam standartları ile İngiltere gibi modern yaşamın hüküm sürdüğü ülkelerdeki bireylerin yaşam standartları aynı değildir. Bir ülkede kalkınma düzeyindeki artıştan bahsedebilmek için kesinlikle gelir dağılımı dikkate alınmak zorundadır. Bir ülkede gelir seviyesinde ciddi düzeyde artış yaşanabilir ve böylece toplumdaki küçük bir azınlık bu gelir artışından yararlanabilirken, toplumun büyük bölümünün refah seviyesinde herhangi bir değişiklik olmayabilir. Dolayısıyla böyle bir durumda ekonomik büyümeden bahsedilebilirken, ekonomik kalkınmadan söz edilememektedir. Bu durum, literatürde “*kalkınmasız büyüme*” kavramıyla yerini almaktadır (Kaynak, 2011a: 83).

Ekonomik kalkınma ile ekonomik büyüme kavramları arasında çeşitli farklılıklar vardır. Bu farklılıklardan şu şekilde bahsedilebilir (Berber, 2006: 11-12):

- İlk kriter ülkelerin zengin veya fakir olmaları ile ilgilidir ve bu kritere göre büyüme zengin ülkeler için söz konusuysen, kalkınma fakir ülkeler için söz konusudur. Diğer bir ifadeyle, zengin ülkeler büyürken fakir ülkeler kalkınmaktadırlar.
- Büyüme ve kalkınmayı tetikleyen etkenlerin çıkış noktası birbirinden farklı olabilmektedir. Büyüme genellikle endojen (iç kaynaklı) faktörlerin etkisiyle gerçekleşen bir süreç olarak kabul görülürken, kalkınma ise egzogen (dış kaynaklı) faktörlerin lokomotif olduğu bir süreç olarak kabul edilmektedir. Öte yandan bu yaklaşıma göre, büyüme kendiliğinden ortaya çıkan bir durumken, kalkınma uyarılma sonucunda meydana gelmektedir. Yani, büyümenin gerçekleştirilebilmesi için herhangi bir plan ve programa gerek yoktur. Çünkü insanların hayatlarını idame ettirebilmeleri için üretim sürecini terk etmeyecekleri varsayılır. Ancak, kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için önceden planlama yapılarak mutlaka bir dış müdahaleye gerek vardır.
- Büyüme iktisat teorisinde, kalkınma ise daha çok iktisat politikası kapsamında yer alır. Dolayısıyla bu alanlardaki çalışmalarda genellikle büyüme teorileri ve kalkınma politikaları deyimleri kullanılmaktadır.
- Ekonomik kalkınma, makroekonomik bir değişkendir. Ekonomik büyüme ise hem makroekonomik hem de mikroekonomik bir değişkendir. Bir firmanın, sektörün

veya bölgenin büyümesinden bahsedilebilir; fakat firmanın kalkınmasından bahsedilemez. Bu bağlamda kalkınma kavramı daha geniş anlamı olup, büyümeyi de içine almaktadır.

Ülkeler arasında yapılan refah karşılaştırmaları açısından ekonomik kıstasların yanı sıra sosyal refah ölçütleri de büyük öneme sahiptir. Bir ülkenin kalkınma politikası başarısı ekonomik büyüme ile insani gelişme arasında kurulan ilişkinin başarısından geçmektedir. II. Dünya Savaşı sonrası ülkeler kalkınmak için çeşitli politikalar uygulamışlar ve gelişmiş ülke olma yolunda büyük çaba sarf etmişlerdir (Erol, 2011: 100). Ülkelerin kalkınma süreçlerinde aldıkları mesafeler, 1990'lı yıllardan itibaren Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından hesaplanan “*İnsani Gelişme Endeksleri*” tarafından da açıklanmaya başlanmıştır (Kaynak, 2011a: 88).

İnsani gelişmenin ölçülmesi, uluslararası kuruluşlara, akademik çevrelere ve bu konuda araştırmalar yapan sivil toplum kuruluşları mensuplarına önemli ölçüde fayda sağlamaktadır. Bu ölçüm ile ilgili pek çok endeks bulunmasına rağmen, UNDP tarafından benimsenen İnsani Gelişme Endeksi kapsayıcılık anlamında ön plana çıkmaktadır. İnsani gelişmenin ölçülmesi zor ve emek isteyen bir iş olmakla birlikte, günümüzde en popüler olan ve temel referans olarak benimsenen endeks İnsani Gelişme Endeksi'dir. Bu endeks ülkelerdeki yaşam süresinin uzunluğu, eğitim ve yaşam düzeyi ile okur-yazar oranı doğrultusunda hazırlanan bir ölçüm aracıdır. İnsani Gelişme Endeksi ile ülkelerin gelişmişlik seviyeleri belirlenmekte ve ekonomik gelişmenin yaşam kalitesini ne düzeyde etkilediği incelenmektedir (<http://ingev.org/hakkimizda/insani-gelisme-nedir/>).

İnsani Gelişme Endeksi'nde ülke sınıflandırmaları 0,00 ile 1,00 arasındaki değerler ile yapılmaktadır (Kaynak, 2011a: 88). UNDP'nin 14 Eylül 2018 tarihinde yayımladığı İnsani Gelişme Raporu'nda; 0,80-1,00 arası değere sahip olan ülkeler “*Çok Yüksek İnsani Gelişme*” grubunda, 0,70-0,80 arası değere sahip olan ülkeler “*Yüksek İnsani Gelişme*” grubunda, 0,55-0,70 arası değere sahip olan ülkeler “*Orta İnsani Gelişme*” grubunda ve son olarak 0,00-0,55 arası değere sahip olan ülkeler ise “*Düşük İnsani Gelişme*” grubunda yer almaktadırlar (UNDP, 2018: 22-25). 2018 yılında yayımlanan ve 189 ülkenin yer aldığı bu raporda, İnsani Gelişme Göstergelerinde Türkiye 64. sırada yer almıştır.

2.1.6. Ekonomik Büyüme Teorileri

Bir ülkedeki refahın önemli göstergelerinden biri olan ekonomik büyüme ekonomi literatüründe yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Çeşitli büyüme teorileri öne sürülmüş ve bu

büyüme teorileri içinde bulunulan dönemin iktisat ekollerinden etkilenmiştir. Böylece devletin ekonomi içindeki görevleri dönemden döneme farklılık göstermiştir. Devletin, bazı dönemlerde Klasik iktisatçıların savunduğu gibi ekonomiden mümkün olduğu kadar izole edilmesi, bazı dönemlerde de ekonomik ve sosyal alanlarda müdahalelerde bulunarak aktif roller üstlenmesi üzerinde durulmuştur. Devletin ekonomideki yeri, geliştirilen büyüme teorileriyle birlikte değişken bir seyir izlemiştir (Şahin, 2012: 10).

Ekonomik büyüme alanında yapılan çalışmaların başlangıç tarihi iktisat okullarıyla paralellik göstermektedir. Çünkü her okulun iktisat politikalarıyla ilişkili olan büyüme anlayışı mevcuttur (Berber, 2006: 49). İktisadın bir bilim olarak kabul görmesi Adam Smith'in "*Ulusların Zenginliği*" kitabıyla birlikte mümkün olmakla birlikte Klasik iktisat olarak isimlendirilen bu dönemden evvel Merkantilizm ve Fizyokrazi olarak isimlendirilen görüşler iktisadi hayata egemen olmuştur (Künü, 2013: 37).

2.1.6.1. Merkantilizm Akımı

Ticari kapitalizmin temel mantığından yola çıkan Merkantilistler, 1500'lü yılların ortalarından 1800'lü yılların ortalarına kadar süren dönemde büyümenin sağlanması için ülkedeki değerli maden stokunun artırılması gerektiği üzerinde durmuş ve dolayısıyla uluslararası alanda kendi ülkelerinin çıkarlarını gözeten temel politikalara önem vermişlerdir. Devletin gücünün sahip olduğu maden stokuyla ölçüldüğünü iddia etmişlerdir (Özmen, 2010: 82-83).

Merkantilistlere göre devletin elinde bulunduğu altın stoku, o devletin ekonomik gücünü yansıtan önemli nişanelerden biridir. Bu dönemde ticarete önem verilmiş, ayrıca devlete önemli görevler atfedilmiştir. Uygulamaya konulan iktisat politikalarının başarı seviyesinin yükselmesi için devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiği üzerinde durulmuştur (Mere, 2006: 7). En önemli temsilcileri Jevan Bodin, Thomas Miles, Montaigne, Thomas Mun, Antonia Serra ve Jean Baptiste Colbert olan Merkantilizmin temel özelliklerini aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (Bilgili, 2010: 13-15):

- Zenginliğin kaynağı paradır. Nasıl ki insanlar para sahibi oldukça zenginleşiyor ise ülkeler de kıymetli maden stoku birikimiyle zenginleşmektedir.
- Dünyanın zenginliği belirli bir dönem için sabittir. Dolayısıyla bir devletin zenginleşmesi öteki devletin fakirleşmesi ile mümkün olmaktadır.

- Merkantilistler mamül mal ihracatını teşvik ederken, hammadde ihracatına karşı çıkmışlardır. Onlara göre ihracat, ithalattan fazla olmalıdır.
- Üretim tüketimden fazla olmalıdır. Yurtiçi tüketimi aşan ölçüde mal üretimi beraberinde ihracatı getirecektir. Dolayısıyla ihraç edilen mallar karşılığında altın gümüş gibi mallar elde edilecektir.
- Hammadde ve nitelikli işgücü dışında ithalat yasaklanmalıdır.
- Devlet ekonomide aktif bir şekilde rol almalıdır.
- Devlet güçlü olmalıdır. Güçlü bir devletten kastedilen ise devletin güçlü bir ordu ve donanmaya sahip olmasıdır. Coğrafi keşifler sonucunda ortaya çıkan sömürgecilik faaliyetlerinin hüküm sürdüğü bu dönemde güçlü bir ordu ve güçlü bir donanmaya sahip olmak, sömürgeler kurmak ve uluslararası ticaret üzerinde söz sahibi olabilmek için son derece önemlidir.

Merkantilistlerin etkili olduğu dönemde, ülkelerin elinde aşırı düzeyde altın stoku birikmiştir. Altın stokunda meydana gelen bu fazlalık altının değerinin düşmesine neden olmuştur. Diğer bir ifadeyle, fiyatlar genel seviyesi yükselmiş ve enflasyon yaşanmıştır. Bu sorunun uluslararası ticarete yansımalarıyla birlikte dış ticarete sorunlar meydana gelmiştir (Mere, 2006: 7).

2.1.6.2. Fیزیokrasi Akımı

Fیزیokrasi akımı, 18. yüzyılın ortalarında Merkantilizme tepki olarak ortaya çıkmıştır. Fیزیokratlara göre zenginliğin kaynağı para değil, doğadır. Onlara göre tek üretken sektör tarım sektörüdür. Diğer bir ifadeyle, zenginliğin kaynağı tarımsal üretimdir. Sanayi ve ticaret yaparak iktisadi anlamda bir fazlalık yaratmak mümkün değildir. Fیزیokratlar tek vergi sisteminin uygulanmasını ve bu verginin de tarım sektöründen alınmasını önermişlerdir. Ayrıca fیزیokratlar ekonominin doğal düzen çerçevesinde kendi kendini düzenleyeceğini iddia etmektedirler. Dolayısıyla doğal düzene herhangi bir müdahaleye karşı çıkmaktadırlar (Bilgili, 2010: 17-19).

Fیزیokratlara göre, ekonomik büyüme kendiliğinden gelişen bir olgudur ve çoğunlukla tarımsal üretimdeki fazlalığı ifade etmektedir. Doğa ise üretimdeki fazlalığa katkıda bulunmaktadır (Özmen, 2010: 83).

2.1.6.3. Klasik Büyüme Teorisi

Klasik büyüme teorisi, Adam Smith (1723-1790), David Ricardo (1172-1823), Thomas Robert Malthus (1766-1834) ve James Mill (1773-1836) gibi Klasik iktisatçıların ortak ürünüdür. Ancak modele en büyük katkıyı Ricardo yaptığı için Klasik büyüme modeli, “*Ricardo modeli*” olarak da anılmaktadır (Acar, 1998: 23).

Klasik iktisatçılar fiyat ve ücret mekanizmasının sorunsuz bir şekilde işlemesiyle ekonominin tam istihdama erişeceğini ve tam istihdama erişildiğinde ise tüm üretim faktörlerinin üretim sürecine entegre olarak millî gelirin üst seviyelere ulaşacağını ileri sürmektedirler. Onlara göre ekonominin dengeye gelmesi serbest piyasa sistemi içerisinde gerçekleşmektedir. Bu sistemde rekabet ortamı, piyasadaki dengenin sağlanmasının nedenidir. Dolayısıyla Klasik iktisatçılar devletin ekonomiye müdahalesinin gereksiz olduğunu savunmaktadırlar. Ayrıca, Klasiklere göre yatırımlar büyümenin lokomotifidir. Yapılması düşünülen yatırımlar ise kâr oranları ile ilişkilidir. Kâr oranlarının yüksek olması yatırımların artmasına neden olmaktadır. Kâr ise emeğin verimliliğine ve sermaye birikimine bağlıdır (Mere, 2006: 8).

Ekonomik büyüme hakkındaki düşüncelerini “*Ulusların Zenginliği*” eseriyle ortaya koyan Smith ekonomik büyümeyi; işbölümü, uzmanlaşma, sermaye birikimi, uluslararası ticaret, nüfus artışı ve görünmez el konularındaki ileri sürdüğü fikirleriyle ilişkilendirmiştir (Berber, 2006: 57). Smith’e göre ekonomik büyüme kendi kendini besleyen bir olgudur. Ekonomik büyüme sürecine giren ülkelerde sermaye birikimi ve gelir düzeyi nüfustaki değişime bağlı olarak artar. Ancak artan verim fazla uzun sürmez; kârlar düşmeye başlar; nüfus ve sermaye birikimi durur ve nihayet ekonomik büyüme durgunluk safhasına girer (Özmen, 2010: 85). Ancak Smith diğer Klasik iktisatçılar gibi durgunluğun olumsuz bir süreç olduğunu kabul etmemektedir. Dolayısıyla literatürde Smith “*iyimser Klasik iktisatçı*” olarak anılmaktadır (Berber, 2006: 57).

Smith, kapitalizmin gelişmesindeki kilit unsurun toplumlarda gittikçe artan işbölümü olduğunu vurgulamıştır. Emeğin üretim sürecindeki gelişiminin ve emek kullanılırken gösterilen ustalık ve becerinin önemli bir bölümü iş bölümü sonucunda ortaya çıkmıştır. İş bölümü sonucunda doğal olarak oluşacak uzmanlaşmayla birlikte işler basitleşecek, işçi tek bir işe odaklandığında önceden kullandığı tekniklerin eksik yanlarını görecektir, verilen işi en az zamanda ve mümkün olduğu kadar az çaba sarf ederek nasıl yapıldığını anlayacaktır. Böylece teknik gelişim ve ekonomik büyüme hızlanacaktır (Berber, 2006: 59).

Ricardo'nun büyüme konusunda yaptığı katkı ise doğrudan değil dolaylıdır. Uzun dönemde üretim faktörleri paylarının dağılımını incelemiştir. Diğer bir ifadeyle, kurduğu modelde bölüşüm ve büyüme konuları iç içedir. Modeli, 19. yüzyıldaki İngiltere'nin ekonomik sorunlarından etkilenmiştir. Sanayi devriminin ilk evrelerinde tasarruf artışı ve sermaye birikiminin hızı yüksek olmuştur. Teknik ilerlemeler sanayide verim artışı sağlamış, tarım sektöründe ise verim düşük gerçekleşmiştir. Bu modellerden hareket eden Ricardo, nüfus artışı sonucu gıda maddelerine olan talebin artacağını, bu artışın ise tarım üretimini hızlandıracağını ileri sürmüştür. Böylece, ilk önce verimli topraklar işlenecektir. Bu topraklar bir müddet sonra ihtiyacı karşılamaya yetmeyince daha düşük verimli topraklar üretime açılacak, sonuç olarak tarım ürünleri daha yüksek maliyetle üretileceği için gıda maddelerinin fiyatları artacaktır (Acar, 1998: 23).

Ricardo'ya göre nüfus artışı ve sermaye birikimi, ekonomik rantı giderek yükseltmektedir. Nüfus artışıyla birlikte emek miktarındaki artış toplam hâsıladaki ücretin payını da yükseltmektedir. Hem rantın hem de ücretin payının artması kârları azaltacak, kârların zamanla sermaye birikiminin oluşmasına engel olacak kadar gerilemesi yeni yatırımların yapılmamasına ve ekonominin durgunluğa girmesine neden olacaktır (Acar, 1998: 24).

2.1.6.4. Marksist Büyüme Teorisi

1876 yılında yayımlanan “*Das Kapital*” adlı eserinde Karl Marks kapitalist sistemi analiz etmektedir. Marks'ın ekonomik büyüme ve kalkınma alanında adı geçen bilim adamlarının başında gelmesinin belki de en önemli sebebi, kapitalizmi irdelerken, onun ortaya çıkmasını sağlayan tarihsel koşulları da dikkate almasıdır. Buna paralel olarak toplumların sınıfsal yapılarını ve üretim sonucunda meydana gelen artı-değerin kullanım biçimini de analize katan Marks, tarihsel materyalizmi üretim güçleri arasındaki çatışma ve üretim sürecinin bir sonucu olarak yorumlamaktadır. Bu çatışma, esas olarak proleterya ile burjuvazi arasındaki çatışmadır. Üretim güçleri arasındaki ilişki ve çatışma toplumsal üst yapının temelini oluşturmaktadır (Gönel, 2010: 51).

Karl Marks, kapitalizmin işleyişini açıklamaktan daha çok, toplumların yapısını ve toplumların hareket yasalarını açıklamaya çalışmıştır. Bu sayede, bir toplumun anatomisini açıklarken, topluma yön veren güç olarak maddi üretim biçimini kabul etmiş; incelenen ekonominin işleyiş ve yapısının çözümlenmeden, o toplumun hareket yasalarının açıklığa kavuşturulamayacağını öne sürmüştür. Nitekim Marks ekonomik yapının analiz edilmesini

toplumların yapısını açıklamada bir yöntem olarak benimsemiştir. Dolayısıyla, Marks'ın diyalektik materyalist yöntem ile temellerini attığı büyüme teorisine de bu çerçevede yaklaşmak gerekmektedir (Kaynak, 2011b: 41-42).

Marksist büyüme teorisinin temelinde Ricardo'nun "*ekonomik artık*" kavramı vardır. Marks'ın çoğu zaman diyalektik materyalizm teorisi üzerinde durmak için Hegelci felsefeyi ve sermaye yasası teorisini geliştirmek için de Ricardocu artık teorisini tersine çevirmek zorunda kaldığı öne sürülmektedir (Yeldan, 2010: 181).

Emek ile sermaye arasındaki ilişki, Marksist yaklaşımı ortaya koymak açısından son derece önemlidir. Kapitalist bir ekonomide kapitalistler sürekli olarak sermaye birikiminde bulunmakla yükümlüdürler. Ekonomik büyüme, sermaye birikimi sayesinde; sermaye birikimi ise artı-değer üretimi sayesinde büyümektedir (Kaynak, 2011b: 42).

Sermaye birikiminin büyümesi sonucunda kâr oranı düşmekte ve kapitalistler arasındaki rekabet artmaktadır. Ayrıca, kapitalist ekonomi nasıl sermaye birikiminin ivme kazanması için gerekli koşulları yaratıyorsa, üretim tekniğindeki değişmelerin uygulamaya konulması için de gerekli koşulları yaratmaktadır. Bu üretim tekniğindeki değişmeler ise işgücü tasarruf edici niteliktedir. Öyleyse, zamanla kapitalist ekonomideki sermayenin organik bileşimi büyümektedir. Bunun doğal sonucu olarak emeğin verimi yükseltilmektedir. Emeğin veriminin yükselmesi ise kapitalistin üretim sürecine daha az emek dâhil ederek, toplam kârını artırmasına olanak tanımaktadır. Sonuç olarak, hem işsizlik oranlarında artış yaşanması hem de sermaye birikiminin hızlanıp küçük bir azınlıkta toplanması aynı zaman dilimine rastlayacaktır. Üretimde emeğin azalırken kârın payının artması sonucu uzun dönemde talep yetersizliği sorunu baş gösterecek ve ekonomik sistemde istikrarsızlık oluşacaktır (Acar, 1998: 31-32).

2.1.6.5. Schumpeteryen Büyüme Teorisi

Joseph Schumpeter, bir ekonomik aktivite olarak teknolojik yeniliği içeren süreçlerin anatomisi üzerinde çalışan ilk bilim adamıdır. "*Ekonomik Kalkınma Teorisi (1934)*" ve "*Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi (1947)*" eserlerinde Schumpeter bir piyasa kurgusu çerçevesinde teknolojik değişmeyi yönlendiren prensipler üzerine fikirlerini sunmuştur. Schumpeter, ekonomik büyümeye sebep olan olgunun, onu daha ileri yeniliklere götüren olaylar zincirinin başında olan ve sürekli olarak dinamizmini koruyan yenilik faaliyetleri süreci olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre teknolojik yenilikler maliyeti yüksek olan az miktardaki kaynakları Ar-Ge faaliyetlerini sürdürmek için kullanmak zorunda kalan

girişimcilere sunulmalıdır. Yeniliklerin başlangıçtaki maliyetleri elde edilecek kârlar ile karşılanmalıdır. Bu sayede Schumpeter, yenilik faaliyeti içinde olanlara marjinal maliyetin üzerinde fiyat belirleme olanağı sunan ve rekabetçi olmayan piyasaların koşullarını koyan Romergil geleneğin bir öncüsü kabul edilmektedir (Yeldan, 2010: 251-252).

Schumpeter'e göre yenilik kavramıyla anlatılmak istenen herhangi bir keşif veya icadın ticari alanda uygulanmasıdır. Schumpeter beş tip yenilik tespit etmiştir (Özmen, 2010: 87):

- Yeni bir piyasanın açılması,
- Yeni bir üretim tekniğinin kullanılması,
- Piyasaya yeni bir malın veya o piyasadaki mevcut bir malın daha yenisinin sürülmesi,
- Yeni bir hammadde veya yarı mamulün bulunması,
- Piyasaların yeniden organizasyonu; tekelleşmenin kırılması, tröstlerin engellenmesi vb.

Schumpeter, ekonominin başlangıçta durgun bir yapıya sahip olduğunu iddia etmektedir. Kârın ve faizin çok düşük olduğu bu evrede girişimci yeni bir ürün veya üretim tekniği bularak ekonomiye canlılık kazandırmaktadır. Bu canlılık durgun bir suya atılan bir taşın yarattığı dalgaların etrafa yayılması gibi ekonominin diğer kesimlerine de etki etmektedir. Bu sayede başlayan gelişim sürecinde firmalar zamanla büyümekte ve sermaye sahipleri artarak sermaye tabana yayılmaya başlamaktadır (Acar, 1998: 35).

2.1.6.6. Post-Keynesyen Büyüme Teorisi (Harrod-Domar Modeli)

Harrod-Domar, büyüme teorisinde Solow büyüme teorisinde olduğu gibi hem talepte hem de üretim fonksiyonunda varsayılan sertliklerin ortadan kaldırılması amacıyla tam istihdam ile sermayenin tam kullanımını birlikte ve kendiliğinden sağlayan yöntemler olarak benimsemiştir (Ulusoy, 1989: 51).

İktisat literatüründe sıklıkla adları geçen ve Keynesyen ekole mensup olan iki iktisatçı olan İngiliz Roy F. Harrod ve Amerikalı Evsey D. Domar'ın teorileri birlikte anılmaktadırlar. Birlikte anılmalarının sebebi, bilim tarihinde sıkça rastlanılan farklı araştırmacıların aynı dönem içinde aynı konular üzerinde çalışıyor olması durumunun bu alana da sirayet etmesidir. Harrod ve Domar'ın analizi, 1929 Ekonomik Krizi için çözüm olarak sunulan Keynesyen analizdeki kısa dönemli ekonomik denge modelini uzun dönem

için geliştirmeye yöneliktir. Harrod ve Domar, İngiltere ve ABD'nin uzun dönemde nasıl eksik istihdamdan tam istihdam seviyesine erişebileceklerini ve bu seviyedeki istikrarlarını nasıl koruyacaklarını irdelemişlerdir. Harrod, 1939 yılında yayımlanmış olduğu “*An Essay in Dynamic Theory*” adlı makalesinde eksik istihdamdan tam istihdam gelir seviyesine erişme yolları üzerinde durmuştur. Domar ise, 1947 yılında yayımladığı “*Expansion and Employment*” adlı makalesinde tam istihdam gelir seviyesinde olan bir ülkenin bu gelir seviyesindeki dengeden uzaklaşmadan sürekli ekonomik açıdan büyüebilmesinin koşullarını analiz etmiştir (Berber, 2006: 101-102).

Harrod modelinin Keynesyen yaklaşımdan en önemli farkı, yatırımların kapasite artırıcı etkisini dikkate almasıdır. Yatırımların kapasite artırıcı etkisinin dikkate alınmadığı Keynes'in ekonomik denge modelinde sermaye stoku yani makine ve teçhizat miktarı ve dolayısıyla üretim kapasitesi sabit varsayılmaktadır. Ancak Harrod'a göre net yatırımdaki her artış ile birlikte makine ve teçhizat miktarı artar ve üretim kapasitesi genişler. Harrod, Keynes'in kısa dönemde gerçekleşmesinin güç olduğunu savunduğu tam istihdamı sağlayacak mekanizmanın mevcut olmaması sorununun uzun dönem için de geçerli olduğunu belirtmiş, uzun dönemde tam istihdam gelir seviyesinde sürekli ve dengeli büyümeyi mümkün kılacak bir mekanizmanın kapitalizmde mümkün olmadığını savunmuştur. Harrod büyüme modelinde yer alan varsayımlar şunlardır (Kaynak, 2011b: 89-94):

- Net tasarruflar (S_t), aynı dönemdeki millî gelirin (Y_t) sabit bir payıdır. O hâlde:

$$S_t = s \times Y_t \quad (2.4)$$

Ayrıca, $0 < s < 1$ ve $\frac{S_t}{Y_t} = \frac{\Delta S_t}{\Delta Y_t} = s$ 'dir. Dolayısıyla marjinal tasarruf eğilimi ile ortalama tasarruf eğilimi birbirine eşittir.

- Emeğin (L) artış oranı, dışsal olarak, yani sistem dışından belirlenmektedir.
- Gelir, yatırım ve tasarruf kavramları toplulaştırılmış kavramlar olup, net bir değer taşımaktadırlar.
- Ekonomide tek bir mal üretilmektedir ve gecikme söz konusu değildir.
- Fiyatlar genel seviyesi sabittir.
- Kapalı bir ekonomi söz konusudur.
- Bu ekonomide teknolojik ilerleme söz konusu değildir ve sermaye stokunda aşınmalar meydana gelmektedir.

- Üretim, sadece sermayenin fonksiyonudur. Ayrıca, emek (L) ile sermaye (K) arasında sabit bir faktör bileşimi söz konudur ve faktörler arasında herhangi bir ikame ilişkisi söz konusu olmadığı için üretim faktörleri arasında tam tamamlayıcılık ilişkisi vardır.

Harrod birbirinden farklı üç büyüme oranı kabul etmiştir: Gerekli büyüme oranı, fiili büyüme oranı ve doğal büyüme oranı. Gerekli büyüme oranı, planlanan tasarrufu planlanan yatırıma eşitleyen ve ekonomideki istenmeyen bir stok eksikliği veya fazlalığıyla karşılaşılmasına sebep olmayan bir büyüme oranıdır (Acar; 1998: 42-43). Fiili büyüme oranı, “gerçekleşen yatırım-gerçekleşen tasarruf” eşitliğini veren büyüme oranıdır. Son olarak doğal büyüme oranı ise, üretim faktörleri kapasitesinin maksimum kapasiteyle kullanılması ile erişilebilen büyüme oranıdır (Kaynak, 2011b: 102-103).

Harrod’a göre dengeli büyüme için ekonomideki fiili büyüme oranının gerekli büyüme oranına eşit ölçüde tutulduğu müddetçe tam istihdam gelir seviyesinde, istikrarlı bir ilerleme sağlanmış olur. Ekonomide eğer fiili büyüme, gerekli büyümeyi aşar ise ekonomi genişlemeye başlayacaktır. Tam tersi durum söz konusu olduğunda ise dönem sonunda gerekli olan miktardan daha fazla mal stokta kalacağı için ekonomi durgunluğa girecektir. Ayrıca eğer fiili büyüme gerekli büyümeyi aştığı ekonomilerde, bazı durumlarda üretim artışı belli bir sınıra gelip dayanmaktadır. İşte üretim faktörlerinin elverdiği ölçüde üretim yapılan bu doğal büyüme oranı, gerekli büyüme oranının üstünde ise fiili büyüme oranının gerekli büyüme oranını aşması olasıdır (Acar, 1998: 43-45).

Domar modelinde de, Harrod modeline benzer varsayımlar yapılmıştır. Bugünün tam istihdamına erişmek için, dünün tasarruflarını aşacak bir artış sağlanmalı ve ardından dünün tasarruflarını geçecek düzeyde yatırımlar yapılmalıdır. Toplam talep, yalnızca, bugünkü toplam talepten büyük olduğu zaman yeni ilave üretim kapasitesi oluşacaktır. Sonuç olarak, yeni yatırımlar için yeni imkânlar doğacak ve üretim kapasitesi artışı devam edecektir. Bu süreç, üretim kapasitesinin talep artışlarıyla dengelenmesine kadar sürecektir (Kaynak, 2011b: 114-115).

Keynesyen yaklaşımın sorgulanmaya başlandığı dönemlerde Harrod-Domar büyüme modellerine yönelik çeşitli eleştiriler yöneltmiştir. Bu eleştiriler genel olarak aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Berber, 2006: 136-137):

- Her iki model de somut olmayan ve zor hesaplanan kavramlar üzerine yoğunlaşmıştır. Tasarruf eğilimi, sermaye-hâsıla oranı* ve sermayenin verimliliği değerlerinin hesaplanması zordur. Ayrıca hesaplanan bu değerlerin güvenilirliği de sorgulanabilir.
- Sermaye-hâsıla katsayısının değeri hesaplanırken sektörel bazda bir hesaplama yapılmamıştır. Ekonominin tamamı için tek bir katsayı olarak hesaplanacak analizler net sonuçlar ortaya çıkarmayacaktır.
- Tasarruf eğilimi ve sermaye-hâsıla oranının birbirine eşit ve sabit kabul edilmesi de eleştirilerin yöneltildiği hususlardan biridir. Sermaye-hâsıla oranının sabit olması varsayımı üretim faktörleri arasında ikamenin olmayacağı ve teknolojik gelişmenin göz ardı edildiği anlamına gelmektedir.
- Son olarak, her iki modelde de sermaye, üretim artışını sağlayan tek üretim faktörü olarak üzerinde durulmuştur. Teknolojik gelişme ve emeğin üretim üzerindeki etkisi devre dışı bırakılmıştır.

2.1.6.7. Neoklasik Büyüme Teorisi

Neoklasik büyüme teorisi 1950’li yıllarda geliştirilmiştir. Bu büyüme teorisine en büyük katkıyı Robert Solow yapmıştır. Robert Solow ve Trevor Swan, Harrod-Domar modelinde varsayılan katılıkları ortadan kaldırmak için emeğin ve sermayenin kullanımını birlikte sağlayan büyüme modeli oluşturmuşlardır (Özmen, 2010: 94).

Neoklasik büyüme modelinde azalan verimler kanunu geçerli olduğu için, model durağan hale geldiği zaman ekonomik büyüme oranına etki eden temel unsur nüfus artış hızı ve teknolojik gelişmedir. Modelde tasarruf oranı ile durağan nitelikteki sermaye-emek oranı ve kişi başına gelir değerleri doğru orantılıdır (Kar ve Taban, 2003: 148).

Üretimde emek ve sermaye gibi faktörler kullanılan Solow’un ilk temel üretim modeli aşağıda incelenmiştir (Mere, 2006: 13-14):

$$Y = F(K, L) \quad (2.5)$$

* Sermaye hâsıla oranı, bir ekonomide mevcut toplam sermaye stoku ile o ekonomideki çıktı (GSMH) arasındaki ilişkiye denir ve $\frac{K}{Y}$ denklemi ile ifade edilir (Eğilmez, 2016).

Modeldeki Y terimi hâsılayı, K terimi sermayeyi ve L terimi ise işgücünü temsil etmektedir. İşçi başına düşen hâsılayı görebilmek için modeldeki eşitliğin her iki tarafı L 'ye bölünerek 2.7 numaralı eşitlik elde edilir.

$$\frac{Y}{L} = F\left(\frac{K}{L}, \frac{L}{L}\right) \quad (2.6)$$

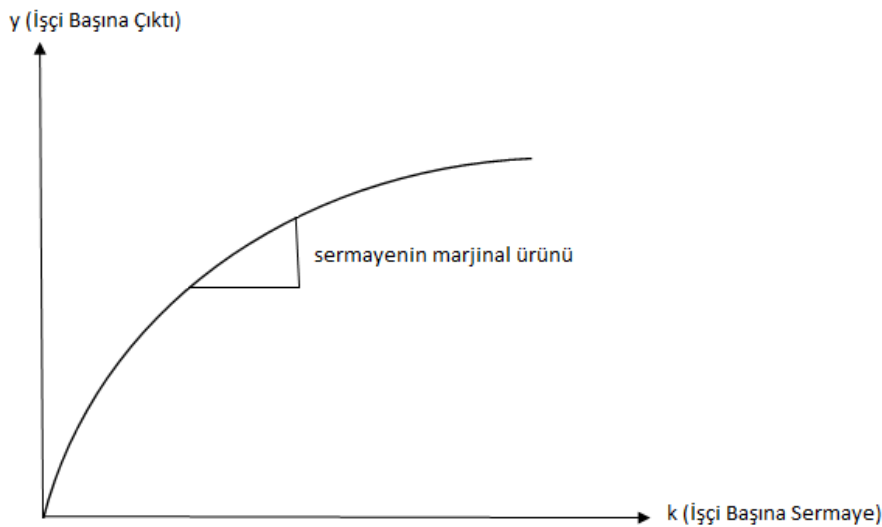
$$\frac{Y}{L} = F\left(\frac{K}{L}, 1\right) \quad (2.7)$$

Eşitlik 2.7'deki $\frac{Y}{L} = y$ kişi başına hâsılayı ve $\frac{K}{L} = k$ kişi başına sermayeyi göstermektedir. Temel üretim fonksiyonu, işçi başına hâsıla ve işçi başına sermaye olarak ifade edildikten sonra 2.8 numaralı eşitlikte düzenlendiği gibi de gösterilebilir:

$$Y = F(K) \quad (2.8)$$

Eşitlik 2.8'den çıkan sonuç işçi başına düşen çıktı ile işçi başına sermaye arasındaki ilişkinin doğru orantılı olduğunu göstermektedir. Ancak Neoklasik modelde azalan verimler kanununun geçerli olduğu gerçeği de göz önünde bulundurulmalıdır. Üretim arttıkça sermayenin marjinal ürünü azaldığından işçi başına çıktı da azalan oranda artmaktadır. Şekil 2.2'de de görüldüğü üzere sermayenin marjinal ürünü eğrisinin eğimi gittikçe azalmaktadır. Sermayenin fazla olması durumunda her ilave sermaye çıktının azalmasına sebep olacağı için sermayenin faydası da düşük olacaktır (Berber, 2006: 145-146).

Şekil 2.2
İşçi Başına Üretim Fonksiyonu

Kaynak: Berber, 2006: 126

Solow modelinin ikinci temel denklemi sermaye değişimini gösterir. Bu durum, 2.9 numaralı eşitlikte ifade edilmiştir (Şahin, 2012: 25):

$$\Delta k = sy - dk \quad (2.9)$$

Bu eşitlikte Δk sermaye stokundaki değişmeyi, s marjinal tasarruf oranını, y hâsılayı, d yıpranma oranını, k sermaye stokunu, sy brüt yatırım miktarını ve dk ise üretim sürecinde yaşanan yıpranmayı temsil etmektedir. Eşitliğe göre, sermaye stokundaki değişime brüt yatırım miktarından yıpranma ve aşınmaların çıkarılmasıyla erişilmektedir. Sermaye stokundaki değişimin daha gerçekçi bir şekilde elde edilebilmesi için eşitlikte n ile temsil edilen nüfus artışının da dikkate alınması gerekmektedir. 2.9 numaralı eşitliğe nüfus artışı da eklenirse $\Delta k = sy - dk - nk$ denklemi elde edilir. Ancak, dikkat edilirse modele dâhil edilen nüfus artışı ile Δk azalmaktadır. Denkleminde yer alan dk ve nk ifadeleri k parantezine alındığında 2.10 numaralı denkleme ulaşılır ki bu denklem, işçi başına sermaye değişimini bu üç faktörün etkilediğini göstermektedir. Yatırımlar (sy) ile Δk arasında pozitif ilişkili söz konusuyken; işgücü artışı (nk) ve işçi başına aşınma ve yıpranma (dk) ile Δk arasında negatif ilişki söz konusudur (Şahin, 2012: 25-26).

$$\Delta k = sy - (n + d) \times k \quad (2.10)$$

2.1.6.8. İçsel Büyüme Teorileri

Ekonomik büyüme uzun bir süredir politikacıların ve iktisat araştırmacılarının dikkatini çeken konuların başında gelmiştir. Özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler arasındaki farklılığın nelerden kaynaklandığı ve büyümeyi sağlayan kaynakların hangileri olduğu tartışma konusu olmuştur. Bu sorulara cevap bulmak için geliştirilen Neoklasik büyüme teorileri, büyüme alanında uzun bir süre kabul görmüştür. Ancak bu yaklaşımın öngörülerinin gerçekleşmemesi, bu alanda farklı arayışlara yol açarak 1980'lerin ikinci yarısında İçsel (Yeni) büyüme teorilerinin ortaya atılmasına zemin hazırlamıştır (Taban ve Kar, 2006: 160).

Son yıllarda büyüme üzerinde yapılan araştırmalar büyümenin kayıp ögesini açıklamaya yönelmiş bulunmaktadır. İçsel büyüme teorileri; büyüme hızını kuramın içinde belirlemeye, bir başka deyişle içselleştirmeye çalışmaktadır. Yani, bu teoriler teknolojik ilerlemeyi dışsal olarak görmemekte ve bunu modelin içinde belirlenen bir değişken olarak değerlendirmektedir. İçsel büyüme teorilerine katkıda bulunan araştırmacılar, hükümetin ekonomi politikalarının uzun dönemde büyüme hızını olumlu yönde etkileyeceğini

düşündükleri için bu politikaların oluşumunu sağlayacak imkânları da irdelemişlerdir (Kar ve Taban, 2003: 149).

İçsel büyüme teorileri devletin ekonomideki önemini vurgulamakta ve gelişmiş ekonomilerde sürekli büyümenin yolları üzerinde durmaktadır. Modelde devlet, daha kaliteli eğitim ve sağlık hizmeti sunarak, Ar-Ge yatırımlarını ve teknolojik ilerlemeyi destekleyerek, mülkiyet haklarını koruyarak ve rekabetin önündeki engelleri kaldırarak dışa açık bir ekonomi sistemi yaratmaktadır (Şahin, 2012: 51).

İçsel büyüme modelleri genel olarak beş başlık altında incelenir:

- AK Modeli: İçsel büyüme modellerinin ilki ve en pratiği *AK* diye anılan modeldir. Bu model $Y = AK^3$ olarak formüle edilen üretim fonksiyonundan yola çıkılarak adlandırılmıştır. Bu formüldeki *A*, ekonomideki teknolojiyi gösteren pozitif bir değerdir. *K* sembolü ise, ekonominin beşeri ve fiziki sermayenin toplamından oluşmakta olan sermaye stokunu göstermektedir. Modelde sermaye stoku artarken sermayenin getirisinin azalmayacağı varsayımı esas alınmıştır. Böylece, sermaye stoku önemli boyutlara ulaşan ülkelerde yatırım artışı büyümeyi hızlandıracaktır (Berber, 2006: 183).

- Bilgi Üretimi ve Taşmalar Modeli: Paul Romer (1986) büyümeyi uzun dönemde üretimde yüksek marjinal verime sahip olan bilginin belirlediğini savunmaktadır. Modelinde, azalan getiri varsayımına sahip modellerin aksine büyüme oranlarındaki artış oranlarının seyrini koruyabildiğini ve küçük çaplı konjonktürel dalgalanmaların iktisadi ajanların eylemleriyle dengeye yöneldiğini iddia etmektedir. Dolayısıyla, gelişmiş ekonomiler kendi bilgi stokları sayesinde mutlaka az gelişmiş ülkelere hızlı büyümektedirler. Romer aynı zamanda Kenneth Arrow'un "*yaparak öğrenme*" yaklaşımını kullanarak, yatırım ve üretim sürecinde bir yan ürün olarak bilginin üretildiğini ve bilginin üretimde bir tür maliyetsiz girdi olarak kullanıldığını ileri sürmektedir (Üzümcü, 2012: 252-253).

- Beşeri Sermaye Modeli: Bu modelde ekonominin temel kaynaklarından birisi olarak görülen beşeri sermaye kavramı kişinin sahip olduğu yetenekleri, bilgi, beceri, sağlık durumu, toplumsal ilişkilerdeki konumu ve eğitim seviyesi gibi kavramların tümünü kapsamaktadır. Beşeri sermaye kavramı, genel olarak eğitim süreciyle birlikte ortaya çıkmakla birlikte çalışırken de "*yaparak öğrenme*" yoluyla kendiliğinden ortaya çıkabilmektedir (Taban ve Kar, 2006: 163). Robert Lucas (1988), çalışmalarıyla beşeri sermayeyi içselleştiren bir model oluşturmuştur. Modelinde beceriler, emekte verimlilik

artışı yaratmakta ve becerilerin kuşaklar arası geçişini mümkün kılmaktadır. Ebeveynlerin sermaye stoku ne kadar fazlaysa bireylerin beceri kazanması o kadar kolaylaşmakta ve büyüme sınırsız olduğu sürece beşeri sermaye azalan verime sahip olmaktadır (Üzümçü, 2012: 258-259).

- Ar-Ge Modeli: Romer, bilgi birikimini esas olarak kamusal bir mal olarak görmekte ve firmaların yeni keşfedilen ürünü elde edebilmesi için ödeme yapması gerektiğini (patent hakkı) savunmaktadır. Ona göre, bilgi üretiminin özel getiriye kıyasla sosyal getirisi fazladır. Dolayısıyla, Ar-Ge çalışmaları için planlanacak sübvansiyonlar ve teşvikler ekonomik büyümeye ivme kazandıracaktır. Teknolojik ilerlemenin dolayısıyla ekonomik büyümenin nedenleri araştırma ve geliştirme çalışmalarında aranmalıdır. Bu noktada büyümeyi sağlayan iki etken ortaya çıkmaktadır. İlki, Ar-Ge çalışmaları sonucunda ortaya çıkacak teknolojik buluşlar sır olarak saklanamayacak ve bu konuda yaşanan etkileşim sonucu üreticiler yeni buluşlara erişebileceklerdir. İkinci etki ise, yeni buluşların yatırım mallarının çeşitliliğini artırmasıdır. Böylece üretimde verimlilik artışları görülmektedir (Berber, 2006: 181).

- Kamu Politikası Modeli: İçsel büyüme modellerinin son halkasını kamu harcamalarının büyüme sürecinde önemli bir etken olduğunun altını çizen Robert Barro'nun 1990 ve 1991'deki çalışmaları oluşturmaktadır. Çalışmasında özel kesimin, ekonomideki ve kendi iç dinamiklerindeki unsurların verimliliği artıracak kaynakları üretmede yetersiz kalacağı savunulmuştur. Her iki çalışmada da 98 ülkeyi kapsayan bir veri seti kullanılmıştır. Çalışmada büyümeye destek olan kamu kaynaklı girdilerin kişi başına gelir artışını sağlayabilmeleri üzerinde durulmuştur (Ercan, 2002: 134). Ancak modele göre vergiler yoluyla yapılan kamu harcamalarının ekonomik büyümeye destek olması olgusu belirli bir düzeye kadar devam etmektedir (<https://ekonomihukuk.com/buyume-kalkinma/icsel-buyume-modelleri/>).

Öne sürülen bu teoriler, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik gelişmişlik seviyelerini ileri taşımaları için teşvik politikalarını gelecekte stratejik bir öneme sahip olması muhtemel olan ve teknolojik olarak gelişme potansiyeline sahip alanlarda yoğunlaştırmalarını önermiştir. Başka bir deyişle, gelişmekte olan ülkeler eğitim, Ar-Ge, dış ticaretin serbestleştirilmesi, finansal kalkınma ve verimli kamu harcamalarının yapılması konusundaki politikaları önemli kılarak büyüme hızlarını artırmaktadırlar (Kar ve taban, 2003: 152).

2.1.7. Türkiye'nin Kamu Harcamaları Seyri ve Ekonomik Büyüme Süreci

Balkan Savaşları ile I. Dünya Savaşı'nda aldığı yaralarla ekonomisi büyük ölçüde zarar gören Osmanlı Devleti, bütçesinin önemli bir bölümünü ve nitelikli insanlarını savaşlarda kaybetmiştir. Ayrıca ödenemeyecek düzeyde biriken dış borç stoku kamu maliyesi üzerinde ciddi düzeyde baskı unsuru olmuştur. Özellikle I. Dünya Savaşı nedeniyle yabancıların ve azınlıkların sahip olduğu sermaye ülkeyi terk etmiş, böylece zayıflayan ekonomik yapı gitgide sarsılmıştır (Çoban, 2014: 29-31).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk yarı sömürge olan bir ekonomiden güçlü bir ulusal ekonomiye geçişin sağlanması hedefini, Kurtuluş Savaşı'nın ikinci safhası olarak görmekteydi. Ancak kaybedilen topraklar ve ekonomik kaynaklar nedeniyle kamu maliyesi telafi edilemeyecek düzeyde bozulmuştu. Kaynaklar bu kadar sığlaşmışken, kamu gelirlerinin yaklaşık dörtte birini oluşturan aşar vergisi 1925 yılında kaldırılmış ve Reji İdaresinin (tütün tekeli elinde bulunduran yabancı şirket) imtiyaz sözleşmesi de yine aynı yıl feshedilmişti. Ulusal ekonomiye geçiş için katlanılması gereken en önemli maliyet, yabancıların elinde bulunan şirketlerin satın alınması için yapılması zorunlu ödemelerdi (Tokgöz, 2011: 47-53).

Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyetin ilk yıllarında kamu harcamaları konusunda izlenecek politikanın ilk sinyalini 1 Mart 1922'de Meclis'in açılış konuşmasında şöyle vermiştir: *"Efendiler, bugünkü uğraşımızın amacı tam bağımsızlıktır. Tam bağımsızlık ise ancak mali bağımsızlık ile gerçekleşebilir... İlk şart bütçenin ekonomik bünyeye denk ve uygun olmasıdır."* (Tokgöz, 2011: 39).

1930'lu yıllar zorunlulukların söz konusu olduğu, kısıtlı imkânlarla sorunlara çözüm arandığı bir dönemdir. İlk olarak planlı bir ekonomiden yana tavır konularak I. Beş Yıllık Sanayileşme Planı (1934-1938) oluşturulmuştur. İkinci olarak bir takım yabancı şirketlerin millileştirilmesine çalışılmıştır. Üçüncü olarak siyasi, askeri ve ekonomik amaçlarla demiryolları yapımına önem verilmiştir (Türkkan, 2016: 58-59). Ayrıca fiyatlardaki ve kamu maliyesindeki istikrar açısından denk bütçe ilkesi uygulanmıştır (Coşar, 1995).

Türkiye, 1933 yılı hariç 1936 yılına kadar bütçe açığı ve 1936-1938 yılları arasında ise bütçe fazlası vermiştir (Bkz. Ek 1). Bu dönemde ekonomik büyümede dalgalanmalar yaşanmış, 1932 ve 1935 yıllarında ekonomi daralmıştır. İkinci Dünya Savaşı sürecinde (1940-1945) uluslararası gelişmeler nedeniyle ihtiyatlı davranan politikacılar Türkiye'de savaş ekonomisi uygulamıştır. 1940-1945'li yıllar arasında aktif nüfusun önemli bir kısmı

silahaltına alınmış ve bütçede askeri harcamalara ağırlık verilmiştir. 1945 yılında Cumhuriyet tarihinin en düşük büyüme hızı (%-15,3) gerçekleşmiştir (Çoban, 2014: 56-57).

1940-1950 döneminde Türkiye, savaşa askeri açıdan dâhil olmadığı hâlde II. Dünya Savaşı Türkiye'yi olumsuz anlamda etkilemiştir. Bu dönemde büyüme rakamları ağırlıklı olarak negatif değerler almıştır (Bkz. Ek 1).

1950'li yıllarda iktisat politikaları, tarımsal sanayilere de ağırlık veren sanayileşme hedeflerine yoğunlaşmıştır. Bu dönemlerde özellikle sanayileşme, kamu yatırımları, Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) politikaları ve özelleştirme konusunda politika değişiklikleri gündeme gelmiş, ancak finansal destek bulunamaması nedeniyle bu politikalar uygulanamamıştır (Ekzen, 2009: 17).

1960'lı yıllarda hazırlanan kalkınma planları ekonomik istikrara önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Ekonomik büyüme açısından ilk üç plan döneminde, enflasyon açısından ise ilk iki plan döneminde dikkat çekici bir performansa ulaşılmıştır. Bunlara ek olarak, ithal ikameci stratejide ısrar edilmesi ve birçok sanayi dalının kurulması bu dönemdeki başarı performansını yükselten önemli gelişmelerdendir (Türkkan, 2016: 74).

I. Kalkınma Planı döneminde oldukça makul seviyelerde kalan bütçe açıkları özellikle 1971'den itibaren süratle artmıştır. Kamu gelirleri ile kamu harcamaları arasındaki bu açık ek finansman ihtiyacını gündeme getirmiştir. Ek finansman ihtiyacı, iç ve dış borçlanma ile Hazinesin Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)'dan aldığı avanslarla karşılanmıştır. (Şahin, 2012: 170).

1970'li yılların sonlarına doğru petrol fiyatlarındaki artışlar nedeniyle ödemeler dengesinde verilen açıklar, döviz kıtlığı, ihracatın azalması, yurtiçi tasarruf oranının düşmesi ve dış borç yükünün artması nedeniyle uzun zamandır Türkiye'de izlenmiş olan ithal ikameci sanayileşme politikası terk edilerek 24 Ocak 1980 tarihinde kabul edilen "*Ekonomik İstikrar Kararları*" ile liberal nitelikteki ihracata dayalı bir ekonomik anlayış benimsenmiştir. Söz konusu istikrar kararları ile bir önceki yerli sanayinin korunmasına dayalı ithal ikameci kalkınma planlarından vazgeçilerek ihracata dayalı ve dışa açık kalkınma politikalarına ağırlık verilmiştir. Bu ekonomik dönüşüm sonrasında Türkiye'de reel olarak en fazla büyümenin yaşandığı sektör sanayi sektörü olmuştur. Teknolojik ilerleme, yeni üretim sistemleri ve finansal sisteme önem verilmesi gibi hamleler sanayi sektörünü hızla gelişen bir sektör konumuna getirmiştir (Çoban, 2014: 102-105).

1980-1990 yılları arasında büyüme oranlarında büyük bir dalgalanma gözlemlenmiş ve ortalama büyüme performansı %5'e yakın bir düzeyde gerçekleşmiştir (Bkz. Ek 1). 1990'lı yılların başında ABD ile Irak arasında yaşanan Körfez Savaşı'nda ABD'nin Irak'a uyguladığı ambargo, Türkiye dâhil Irak'ın birçok komşusunu olumsuz etkilemiştir. Kriz ile birlikte petrol fiyatları iki katına çıkarak dolar kuru yükselmiş, iç ve dış borçlar artmıştır. Ayrıca dışa dönük büyüme yerine tüketime ve ithalata yönelik büyüme modelinin benimsenmesiyle Türk ekonomisi 1993 yılında tarihinde görülmemiş boyuttaki bir cari işlemler açığına (-6.433 milyar TL) sahip olmuştur. Bu olumsuz gelişmeye ek olarak bütçe açığının artması, hükümetin faiz artışını engellemek amacıyla hazine ihalelerini iptal etmesi ekonomiyi büyük bir belirsizlik ortamına sürüklemiştir. Tansu Çiller'in başbakanlığındaki hükümet, bu olumsuz gelişmeler sonucunda kapsamlı bir ekonomik önlem paketi olan 5 Nisan 1994 Kararlarını hazırlamıştır (Çoban, 2014: 116-119).

5 Nisan 1994'te alınan bu kararlar ile olası bir hiperenflasyonun önüne geçmeye yönelik önlemler uygulanmaya başlanmıştır. Bu nedenle 5 Nisan kararlarını izleyen dönemde Türk ekonomisinde stagflasyonun ötesinde bir durgunluk yaşanmış ve bazı sektörler depresyon benzeri durumlarla karşı karşıya kalmıştır (Parasız, 2003: 500).

2000'li yıllara gelindiğinde bankacılık sisteminden kaynaklanan ve tüm mali piyasalarda güveni sarsan Kasım 2000 Krizi yaşanmıştır. Türkiye, Kasım 2000 Krizi'nden üç ay sonra 19 Şubat 2001 tarihinde siyasi bir nedenle ortaya çıkan ve TCMB'den 7,6 milyar doların çekilmesiyle sonuçlanan bir kriz yaşamıştır. Hükümet, bu krizi aşmak için Dünya Bankası Başkan Yardımcısı Dr. Kemal Derviş'i Türkiye'ye davet ederek, güçlü bir ekonomik refah programı olan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nı hazırlatmıştır (Tokgöz, 2011: 284-286). Türkiye'de 2000-2001 ekonomik krizlerini izleyen dönemde bankaları kurtarmak için yapılan hamleler sonucunda kamu harcamalarının GSMH içindeki ağırlığı %46'ya yükselmiştir. Bu durum Peacock ve Wiseman'ın Sıçrama Hipotezi bağlamında analiz edilebilir (Durmuş, 2006: 268).

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nda kamu kesiminde, gelir-gider dengesinin sağlanması, borçlanmanın azaltılması ve borç stokunun düşürülmesi için mali disipline özen gösterilmesi maliye politikasının temel yaklaşımı olacağı belirtilmiştir. Bu doğrultuda "*Kamu Kesimi Borçlanma Gereği/GSMH*" oranı 2003 ve 2004 yılları sonlarında sırasıyla %8,9 ve %6,1 olmuştur (Şahin, 2012: 261).

2008 yılına gelindiğinde ABD’de ortaya çıkıp tüm dünyayı etkileyen Küresel Ekonomik Kriz, Türkiye de dâhil olmak üzere birçok ülkenin ekonomisini sarsmıştır. Etkisini arttıran küresel dalgalanma, özellikle 2008’in son çeyreğinden itibaren üretimdeki düşüşler ve talepteki daralma nedeniyle Türkiye ekonomisi göstergelerini negatife çevirmiştir (Şahin, 2012: 147).

2006-2012 yılları arasındaki dönemde GSMH’nin ortalama büyüme hızı yıllık %3,95 olarak gerçekleşmiştir. GSMH büyüme hızı, küresel krizin etkisiyle 2008 yılında %0,7 ve 2009 yılında %-4,8 olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılında oluşturulan güven ve istikrar ortamıyla birlikte, ülke ekonomisi özel sektör öncülüğünde büyümeye geçmiş ve hızlı bir büyüme oranı yakalamıştır. Diğer ülkelere kıyasla hızlı bir şekilde toparlanan Türkiye ekonomisi, 2010 yılında %9,2 büyüyerek Avrupa’nın en hızlı büyüyen ekonomisi olmuştur (Bkz. Ek 1) (Çoban, 2014: 152-153).

2010-2013 yılları arasında GSMH’de görülen artış hızı yüksek olmuş ve GSMH ise 122,6 milyar TL’ye erişmiştir. İzleyen iki yıldaki artışlar düşük hızlarla devam etmesine rağmen 2015 yılı itibariyle GSMH 131,2 milyar TL olarak gerçekleşmiştir (Cengiz ve Öruç, 2016: 197).

2015 yılında Türkiye borç stoku anlamında birçok Avrupa Birliği ülkesine kıyasla daha iyi bir duruma erişmiştir. Borç yükünün azalmasıyla devlet bütçesi rahatlamış, ulaştırma, sağlık ve eğitim sektörlerinde önemli başarılar elde edilmiştir. Tarım sektörü başta olmak üzere reel sektöre verilen teşvikler artırılmıştır (Yüce, 2016: 117).

Türkiye ekonomisi 2016 yılını, iç ve dış güvenliği ile ilgili yaşanan olumsuz olaylar gölgesinde geçirmiştir. Ortadoğu kaynaklı güvenlik kaygılarının ekonomi üzerindeki olumsuz etkisinin yanı sıra yılın ikinci yarısının başından itibaren uygulanmak zorunda kalınan olağanüstü hal uygulaması eklenince kaçınılmaz olarak ekonomik faaliyetler kesintiye uğramıştır. Ekonomik büyüme yılın ilk 9 aylık bölümünde %2,2 gibi düşük bir seviyede gerçekleşmiştir. 2016 yılında bütçe açığı bir önceki yıla göre %24 oranında artmış ve 29 milyar TL’ye ulaşmıştır (http://www.ebso.org.tr/ebsomedia/documents/2016-yilinda-dunya-ve-turkiye-ekonomisi-&-2017-yilindan-beklentiler_89904883.pdf).

Uygulanan mali teşvikler, destekleyici makro iktisadi politikalar, özel sektöre sunulan krediler ve olumlu dış etkenlerin etkisiyle 2017 yılında yıllık %7,4 oranında büyüme oranı (Bkz. Ek 1) gerçekleşmiştir. Öte yandan ekonomik ve sosyal alanlarda verilen teşvikler mali disiplin üzerinde olumsuz etkilerde bulunmuştur. 2017 yılı sonunda 47,8 milyar TL

olan merkezi yönetim bütçe açığı, 2018 yılında Ağustos ayı itibariyle 73,4 milyar TL'ye yükselmiştir (<https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2018/10/YILLIK-EKONOM%C4%B0K-RAPOR-2018-e.pdf>).

Türkiye ekonomisi 2018 yılına güçlü bir büyüme ivmesi ile başlamıştır. İç talepten kaynaklanan ilk çeyrekteki %7,3'lük yüksek büyümenin yanı sıra Avrupa Birliği'ndeki hızlı büyümeye paralel olarak ihracatta artışlar görülmüştür. Temmuz ayına gelindiğinde ise Türkiye'de görülen ve uluslararası boyut kazanmış olan Rahip Brunson Davası nedeniyle ABD başkanı Donald Trump'ın Türkiye'yi hedef gösteren açıklamasının ardından 1 Ağustos 2018'de ABD'de iki Türk Bakan'a karşı mali yaptırım kararı alınmış ve izleyen süreçte dolar kurunda ciddi artışlar yaşanmıştır. Üçüncü çeyrekte yıllık büyüme oranı %1,6 gibi çok düşük bir seviyede gerçekleşmiştir (<https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10234-2019-yilina-girerken-turkiye-ve-dunya-ekonomisi>).

1950'den 2017 yılına kadar olan süreçte oluşan büyüme oranları ve konsolide bütçe gelir-gider büyüklükleri Ek 1'de verilmiştir. Bütçe büyüklüklerinde yaşanan artış dikkat çekmektedir. Bu artış özellikle 1977, 1994, 2000 ve 2001 gibi kriz yıllarında üst seviyelerde seyretmektedir. 1950'de 1956 TL gibi düşük seviyede olan konsolide bütçe gideri 2017 itibariyle 667.491.510.000 TL'ye; yine aynı şekilde 1950'de 1.842 TL olan konsolide bütçe geliri ise 2017 620.118.259.000 TL'ye yükselmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAMU HARCAMALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ TEORİK İLİŞKİ VE UYGULAMA ÇALIŞMASI

Bu bölümde öncelikle Wagner Kanunu ve Keynes Hipotezi ele alınmış ve seçilmiş literatür çalışması ile devam edilmiştir. Ardından veri seti ve modellere değinilmiş, metodolojiden bahsedilerek ampirik bulgularla bölüm tamamlanmıştır.

3.1. KAMU HARCAMALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ TEORİK İLİŞKİ

Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki yıllardır araştırmacılar ve akademisyenler arasında yoğun bir tartışmayı beraberinde getirmektedir (Paul ve Furahisha, 2017: 34). Kamu maliyesi alanında yapılan çalışmalar, kamu harcamalarındaki artışa ekonomik büyümenin yön verdiğini öngörmektedir. Çoğu makro ekonomiste göre ise ekonomik büyüme, kamu harcamalarındaki değişimle mümkün olmaktadır (Başar vd., 2009: 302). Kısacası ekonomik büyümenin mi kamu harcamalarını desteklediği veya tam tersi, kamu harcamalarının mı ekonomik büyümeyi teşvik ettiği büyük bir tartışma konusudur (Paul ve Furahisha, 2017: 33). Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki çalışmalar teorik olarak Wagner Kanunu ve Keynes Hipotezi olmak üzere iki farklı perspektifle incelenmektedir (Tülümce ve Zeren, 2017: 300).

3.1.1. Wagner Kanunu

Kamu harcamalarının zaman içindeki gelişimi incelendiğinde, ülkelerin çoğunda gerçek harcamalar ve transfer harcamaları toplamının uzun dönemde arttığı göze çarpmaktadır. Kısa dönemde süreklilik göstermese de 20/30 yıl gibi uzun dönemde bu artış nerdeyse her ülkede yaşanmaktadır (Uluatam, 2003: 208). Bahsedilen artış olgusunun ekonomiye bağlı ve artış yönlü olduğu görüşünü ilk olarak 19. yüzyılda Wagner öne sürmüştür (Çakır vd., 2006: 106). Araştırmasının sonucunda ortaya çıkardığı “*Kamu Harcamalarının Artış Kanunu*”, “*Wagner Kanunu*” olarak da anılmaktadır (Orhaner, 2007: 104). Wagner’in yaklaşımı, ekonomik büyüme arttıkça kamu sektörünün ekonominin bütününden daha hızlı büyüdüğünü ve devletin ekonomi içindeki payının arttığı yönündedir. Bu durum, kamu harcamalarına olan talebin gelir esnekliğinin 1’den büyük olduğu anlamına gelmektedir (Durmuş, 2006: 259). Wagner, devletin ekonomiye müdahalesi niteliği taşıyan

kamu harcamalarının ekonomik ve sosyal gelişme ile arttığını iddia etmiştir. Ona göre bu artış tesadüfi bir nitelikte değil, aksine bir sosyal yasa niteliğindedir (Çakır vd., 2006: 106).

Wagner Kanunu'na göre kamu harcamaları hem nominal hem de reel olarak artmaktadır. Kamu harcamalarında görülen nominal artışlar enflasyon, ülke topraklarının genişlemesinin kamu harcamalarında artış olarak kendini göstermesi ve kamu hizmetlerinin maliyetinin artması vb. nedenlerden kaynaklanmaktadır. Kamu harcamalarında görülen reel artışlar ise devletin daha kaliteli ve geniş kapsamlı hizmet sunması, teknolojik ilerlemelerin ekonomiye uyumlu hale getirilmesi vb. nedenlerle ortaya çıkmaktadır (Eğilmez, 2015).

Wagner, ekonomik büyüme sürecinde yaşanan kamu harcamalarındaki artış olgusunu üç neden ile açıklamaktadır. Birincisi, ilk başlarda ekonomik büyüme ile birlikte sanayileşme ve modernleşme özel sektöre göre kamu sektörünün rolünün azalmasına neden olmaktadır. İzleyen dönemlerde ekonomik aktivitede bu şekilde devam eden kamu sektörünün azalan payı, özel sektörün düzenlenmesi için daha fazla kamu harcamasının yapılmasına neden olmaktadır. İkincisi, gelirdeki artış özellikle eğitim ve sağlık olanakları gibi temel altyapıya olan talebi artırmaktadır. Son olarak, ülkede artan tekelci eğilimleri ortadan kaldırmak ve büyük yatırımların gerekli olduğu sektörlerdeki ekonomik verimliliği artırmak için hükümetin bu özel alanlara girip yatırım yapması kamu harcamalarını artırmaktadır (Kesavarajah, 2012: 2).

3.1.2. Keynes Hipotezi

Keynesyen Hipotez 1930'lerde yaşanan Büyük Depresyon sonucu geliştirilmiştir. Yaşanan bu kriz ile ekonomik faaliyetlerde daha önceleri rastlanmamış büyüklükte sert düşüşe rastlanmıştır. Örneğin ABD'de işsizlik oranı 1929 yılında %3,2 iken 1933'te %25,2'ye yükselmiştir. Reel GSMH 1929-1933 yılları arasında %30 oranında gerilemiştir (Parasız, 2000: 57). Krizin sonuçları, Klasiklerin öne sürdüğü gibi ekonominin her zaman tam istihdam denge seviyesinde olmayacağını göstermiştir. Bu kriz Klasik iktisadı tartışmalı hale getirmiş ve Klasik iktisatçıların savundukları yaklaşımlarla krizden çıkılamayacağı yönünde kanaat oluşturmuştur (Bilgili, 2010: 87).

Keynes, 1929-1930 yıllarında yaşanan Büyük Depresyonun ardından 1936 yılında literatürde Genel Teori olarak kısaltılan "*İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi (The General Theory of Employment, Interest and Money)*" adlı başyapıtını yayınlamıştır. Bu eserde yer alan görüşler 20. yüzyılın ekonomi dünyasında bir devrim yaratmış ve uzun yıllar makro iktisadın temelini oluşturmuştur (Adaçay ve Islakince, 2013: 181).

Genel Teori’de, kuralları net olmayan “*Laissez-Faire (Bırakınız yapsınlar)*” anlayışı eleştirilmektedir. Ona göre kuralları belirlenmemiş olan bir piyasa sistemi istikrarlı değildir ve ekonomideki tam kullanım sorununa çözüm öneremez. Keynes, kitabında liberal kapitalizmin devletin ekonomideki yerinin sınırlandırılmasını öngören “*Bırakınız Yapsınlar*” kuralının çelişkiler içerdiğini; tüketim, tasarruf ve yatırım oranları arasındaki dengesizliğin ortadan kaldırılması amacıyla devletin ekonomiye müdahale ederek yönlendirmesi gerektiği fikrini ileri sürmüştür (Adaçay ve İslatince, 2013: 184-185).

Keynes, kapitalist sistemin ekonomide tam istihdamı garanti eden herhangi bir mekanizmaya sahip olmadığını ileri sürmektedir. Ekonomi, eksik istihdamın söz konusu olduğu bir hâsıla düzeyinde veya enflasyonun söz konusu olduğu bir hâsıla düzeyinde de dengeye ulaşabilir. Tam istihdam önceden belirli bir kalıp olmaktan ziyade olası bir durumdur (Parasız, 2000: 57-58). Bir başka deyişle tam istihdam, ekonomik dengenin özel bir halidir (Adaçay ve İslatince, 2013: 184). Eksik istihdam ve enflasyonun nedenleri büyük ölçüde tasarruf ve yatırım planlamaları gibi ekonomik kararlara bağlıdır (Parasız, 2000: 57-58).

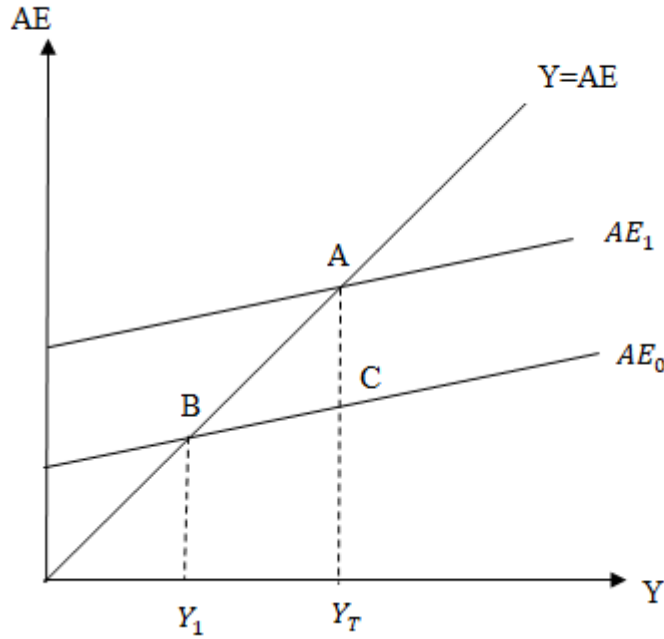
Keynes ekonomiye toplam talebi oluşturduğunu öne sürdüğü toplam harcamalar (tüketim harcamaları, yatırım harcamaları ve hükümet alımlar; $(C + I + G)$) yönünden bakmış, ekonominin eksik istihdamdan ancak talebin yani toplam harcamaların uyarılmasıyla çıkılabileceğini öne sürmüştür ve bu noktada devlete önemli sorumluluklar yüklemiştir. Keynes’e göre kamu harcamaları ve yatırımlar çarpan mekanizmasıyla gelirlerde artış yaratarak talep yetersizliğini gidermektedir (Adaçay ve İslatince, 2013: 183). Keynes, kamu harcamalarını kısa dönemli dalgalanmaları düzeltebilecek bir politika aracı olarak görmektedir. Dolayısıyla Keynes, Wagner’in ileri sürdüğü gibi kamu harcamalarının artmasını ekonomik büyümenin bir sonucu değil, nedeni olarak görmektedir (Gül, 2011: 75). Keynes’e göre kamu harcamaları dışsal (egzojen) bir değişkendir (Magazzino vd., 2015: 812).

Keynes’in teorisinde ekonominin tam istihdamda olmadığı, deflasyonist ve enflasyonist açıkların hâkim olduğu istikrarsızlık durumlarında uygulanacak politikalar şöyle özetlenebilir (Bilgili, 2010: 95-97):

- Deflasyonist Açık Durumu: Ekonomi, tam istihdam gelir seviyesinin altında bir noktada dengeye gelmiş ise deflasyonist açık söz konusudur. Fiili gelir düzeyi ile tam istihdam millî gelir düzeyi arasındaki fark, millî gelir açığı olarak

adlandırılmaktadır. Deflasyonist açığın söz konusu olduğu bir durumda ekonomik istikrarın sağlanması, toplam talebi genişletici harcama politikalarının uygulanmasından geçmektedir. Bu durum şekil yardımıyla ele alınabilir. Şekil 3.1 de A noktası tam istihdam denge düzeyini ifade etmektedir. Ekonomide dengenin B noktasında oluştuğunu varsayalım. B noktasındaki denge, tam istihdam gelir seviyesinin altındaki bir denge olduğu için eksik istihdam dengesi söz konusudur. A ve C noktaları arasındaki fark deflasyonist açığı, Y_T ve Y_1 arasındaki fark ise millî gelir açığını ifade etmektedir. Bu durumda toplam talebi genişletici politikalar uygulandığında toplam harcama doğrusu AE_0 , AE_1 şeklinde yukarı doğru kayacak ve denge, tam istihdamı temsil eden A noktasında oluşacaktır.

Şekil 3.1
Deflasyonist Açık

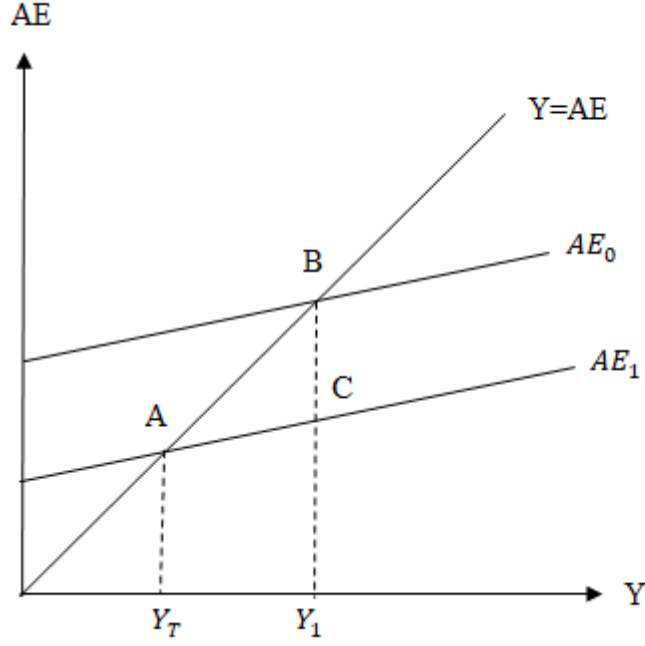

Kaynak: Bilgili, 2010: 96.

- Enflasyonist Açık Durumu: Ekonomik denge, tam istihdam gelir seviyesinin üstünde bir noktada oluşmuş ise enflasyonist açık söz konusudur. Enflasyonist açığı ortadan kaldırmak için toplam talebi daraltıcı harcama politikalarının uygulanması gerekmektedir. Şekil 3.2 de A noktası tam istihdam denge düzeyini ifade etmektedir. Ekonomide dengenin B noktasında oluştuğunu varsayalım. B noktasındaki dengede, fiili gelir seviyesini tam istihdam denge düzeyinin üzerine çıkarmak kısa dönemde mümkün olmadığı için enflasyonist açık söz konusu

olmaktadır. B ve C noktaları arasındaki fark enflasyonist açığı göstermektedir. Bu durumda toplam talebi daraltıcı politikalar uygulandığında toplam harcama doğrusu AE_0 , AE_1 şeklinde aşağı doğru kayacak ve denge, tam istihdamı temsil eden A noktasında oluşacaktır.

Şekil 3.2
Enflasyonist Açık

Kaynak:Bilgili, 2010: 97.

Keynes'in Klasik, Marjinalist ve Neoklasik iktisadın, kısaca ana akım iktisadın bazı temel ilkelerine yönelttiği eleştiriler ana akım iktisadın kendini yeniden gözden geçirmesine yol açmıştır. Marks'ın kapitalist sistemi hedef alan devrimciliğine karşın Keynes, kapitalist sistemi koruyan serbest piyasa ekonomisinin muhafazakâr bir devrimcisidir. (Bocutoğlu, 2012: 250).

Keynesyen akım ile birlikte 1930'lardan itibaren popüler olan müdahaleci devlet anlayışı uzun yıllar devam etmiştir. 1970'li yıllara gelindiğinde ise yaşanan negatif dışsal şoklar, petrol fiyatlarında yaşanan artış ve uluslararası ticaret hacminin genişlemesine bağlı olarak ortaya çıkan cari açık ve enflasyondaki artışa Keynesyen politikalarla çözüm üretilmemiştir (Oktayer ve Susam, 2008: 146).

3.2. SEÇİLMİŞ LİTERATÜR

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki uzun süredir araştırılan konuların başında gelmektedir. Özellikle 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran'ın ardından bu ilişki hakkındaki tartışmalar farklı boyutlara taşınmıştır. 1929'dan öncesine kadar devletin ekonomi içinde kapladığı alanın sınırlı olması yönünde bir konsensüs hâkimken, bu tarihten sonra talep yönlü politikaların etkisiyle kamu harcamaları aşamalı olarak artma eğilimine girmiştir. Kamu sektörünün ekonomi içindeki payının artması, hizmetlerin verimliliği ve etkinliği hakkındaki tartışmaları beraberinde getirmiştir (Gül ve Yavuz, 2011: 73).

Kamu harcamalarının boyutu karar alıcılar açısından büyük önem taşımaktadır. Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki genellikle Wagner Kanunu ve Keynes Hipotezi bağlamında incelenmektedir. Literatürde çalışmalar, kullanılan değişken ve metodoloji açısından farklılık göstermektedir. Genellikle zaman serisi ve panel veri analizi yöntemleriyle yapılan çalışmalarda geliri temsilen GSYH (Gayrisafi Yurtiçi Hasılâ), GSMH (Gayrisafi Millî Hasılâ), millî gelir, kişi başına düşen GSYH ve GSMH değişkenleri kullanılmışken kamu harcamalarını temsilen kullanılan değişkenler farklılık göstermektedir. Bu kapsamda konu ile ilgili literatür başlıca üç grupta incelenecektir.

Wagner Kanunu'nu zaman serisi analizi ile test eden ve kamu harcamalarını temsilen toplam kamu harcamalarını kullanan Selen ve Eryiğit (2009) ve Bayrakdar vd. (2015) yaptıkları çalışmaları sonucunda Wagner Kanunu'nu destekleyen sonuçlara ulaşmışlarken; Amin ve Jannat (2017) Wagner Kanunu ile ters yönde kanıtlar elde etmişlerdir. Kamu harcamalarını temsilen kişi başına düşen kamu harcamalarını, kamu harcamalarının GSMH ve GSYH içindeki payını, kamu tüketim harcamalarını, toplam kamu harcamalarını ve alt kalemleri olarak cari, yatırım ve transfer harcamalarını kullanan Günaydın (2003), Arısoy (2005), Gacener (2005), Işık ve Alagöz (2005), Verma ve Arora (2010), Taşseven (2011), Bansal vd. (2012), Şanlısoy ve Sunal (2016) ve Wang vd. (2016) Wagner Kanunu'nu destekleyen bulgulara ulaşmışlarken; aksine Çavuşoğlu (2005) ve Kesavarajah (2012) ters yönde bulgulara ulaşmışlardır. Wijeweera ve Garis (2009) ise bu konuda net bir bulguya ulaşamamıştır. Kamu harcamalarını temsilen yatırım harcamalarını, ödenmemiş kamu borçlarını, politik özgürlüğü, konsolide kamu gelirlerini, yönetsel sermaye harcamalarını ve sosyal hizmetler için sermaye harcamalarını kullanan Ighodaro ve Oriakhi (2010) Wagner Kanunu'nu reddeden sonuçlara ulaşmışken; değişken olarak mahalli idareler bütçe

harcamalarını, mahalli idareler bütçe harcamalarının GSYH içindeki payını, merkezi yönetim bütçe harcamalarını ve merkezi yönetim bütçe harcamalarının GSYH içindeki payını kullanan Akbulut (2017) Wagner Kanunu'nun tersi yönünde bulgular elde etmiştir. Panel veri yöntemiyle toplam kamu harcamalarını kullanan Magazzino (2015) kamu harcamalarının GSYH içindeki payını, konsolide kamu harcamalarını ve alt unsurlar olarak, savunma, eğitim ve sağlık harcamalarını kullanan Husnain (2011) ve Bayrak ve Esen (2014) Wagner Kanunu'nu destekleyen bulgular elde etmişlerdir.

Keynes Hipotezini zaman serisi analiziyle test eden ve kamu harcamalarını temsilen toplam kamu harcamalarını kullanan Tan (2003), Telek ve Telek (2016); konsolide bütçe harcamalarını ve alt bileşenler olarak cari, yatırım, altyapı, eğitim, sağlık harcamaları, borç faiz ödemeleri, diğer transferleri, ithalat ve ihracat rakamlarını kullanan Artan ve Berber (2004), Başar vd. (2009), Tan vd. (2010), Gül ve Yavuz (2011), Yüksel ve Songur (2011) ve eğitim yatırımlarını kullanan Afşar (2009) Keynes Hipotezini destekleyen bulgulara ulaşımlarken; Altay ve Altın (2008) ve Altunç ve Aydın (2012) ters yönde bulgulara ulaşımlardır. Kamu harcamalarını temsilen kentsel işgücü, kamu harcamaları ve sabit sermaye yatırımlarının GSMH'ye oranını kullanan Oktayer ve Susam (2008), Keynes Hipotezini reddeden bulgulara ulaşımlardır. Panel veri yöntemiyle tüketim ve savunma harcamaları için analiz yapan ve hipotezi reddeden Alptekin (2012)'in çalışmasıdır.

Wagner Kanunu ve Keynes Hipotezi'ni birlikte sınavan ve zaman serisi analiz tekniklerini kullanan çalışmalarda kamu harcamalarını temsilen toplam kamu harcamalarını kullanan Lin (1996) ve Güder vd. (2016) hem Wagner Kanunu'nu hem de Keynes Hipotezi'ni destekleyen sonuçlara ulaşımlarken; Ulucak ve Ulucak (2014) iki yaklaşımın da tersi yönünde sonuçlar elde etmişlerdir. Kamu harcamalarını temsilen iç ve dış kaynaklı kalkınma harcamalarını, kişi başına düşen kamu harcamalarını, toplam kamu harcamalarını ve alt unsurlar olarak cari, yatırım, transfer ve kamu tüketim harcamalarını kullanan Paul ve Furahisha (2017) ve Tülümce ve Zeren (2017) hem Wagner Kanunu'nu hem de Keynes Hipotezi'ni destekleyen sonuçlara ulaşımlarken; Bağdigen ve Çetintaş (2009) ve Timur ve Albayrak (2016) iki yaklaşımın da tersi yönünde bulgular tespit etmişlerdir. Panel veri analizi yöntemini kullanan çalışmalarda konsolide kamu harcamaları, kişi başına düşen konsolide kamu harcamaları ve konsolide kamu harcamalarının GSMH ve GSYH içindeki payı ile analiz yapan Wu vd. (2010)'nun çalışmasında her iki yaklaşımın da geçerli olduğu

tespit edilmişken, Kuckuck (2012)'in çalışmasında tam tersi yönünde sonuçlara ulaşılmıştır. Bu bağlamda literatürde yer alan çalışmalara ait genel bilgiler Tablo 3.1'de verilmiştir.

Tablo 3.1
Konu ile İlgili Yapılan Çalışmalar

Yazar	Yıl	Makale İsmi	Zaman Aralığı	Yöntem	Sonuç
Ömer Faruk Altunç ve Celil Aydın	2012	Türkiye'de Kamu Sektörü Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ampirik Analizi	1975-2010	Dickey Fuller testi	Bulgular kamu harcamalarındaki genişlemenin ekonomik büyümeyi olumsuz anlamda etkilediğini göstermektedir.
Aydanur Gacener	2005	Türkiye Açısından Wagner Kanunu'nun Geçerliliğinin Analizi	1987-2003	ADF (Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök testi), Johansen Juselius koenteğrasyon testi	Wagner Kanunu geçerlidir.
Hale Akbulut	2017	Ekonomik Gelişmişlik-Kamu Harcamaları İlişkisi: 2007:1-2015:3 Dönemi Örneği	2007:1-2015:3	Dickey-Fuller Birim Kök analizi	Wagner Kanunu merkezi yönetim bütçe harcamaları için geçerli değilken, mahalli idarelerin bütçe harcamaları açısından geçerlidir.
Cihan Yüksel ve Mehmet Songur	2011	Kamu Harcamalarının Bileşenleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Analiz	1980-2010	ADF Birim Kök testi ve iki aşamalı Engle-Granger yöntemi	Keynesyen Hipotez geçerlidir.
Nagihan Oktayer ve Nazan Susam	2008	Kamu Harcamaları-Ekonomi Büyüme İlişkisi: 1970-2005 Yılları Türkiye Örneği	1970-2005	En Küçük Kareler (EKK) yöntemi	Kamu harcamalarının bütün olarak üretim üzerinde bir etkisi yoktur. Ancak kamu yatırım harcamaları üretimi artırmaktadır.
Selim Başar vd.	2009	Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı	1975-2005	Sınır Yaklaşımı Testi yöntemi	Kamu harcamalarının bir bütün olarak GSMH ile uzun dönemli bir ilişkisi vardır. Fakat yatırım ve transfer harcamalarının GSMH ile bir ilişkisi yoktur.

İbrahim Arısoy	2005	Wagner ve Keynes Hipotezleri Çerçevesinde Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	1950-2003	Birim Kök (Durağanlık) testi, ADF Birim Kök testi, Engle-Granger İki Aşamalı Eş Bütünleşme testi, Eş Bütünleşme ve Hata Düzeltme modeli	Bulgular kamu harcamalarının alt bileşenleri (cari, yatırım, transfer, transfer dışı toplam kamu harcamalar) ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Keynesyen Hipotez'i desteklememektedir.
Ekrem Gül ve Hakan Yavuz	2011	Türkiye'de Kamu Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1963-2008 Dönemi	1963-2008	Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök testi	Keynes Hipotezi geçerli değildir.
Muharrem Afşar	2009	Türkiye'de Eğitim Yatırımları ve Ekonomik Büyüme	1963-2005	ADF Birim Kök testi ve Granger Nedensellik testi	Türkiye'de eğitim yatırımlarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisine rastlanmıştır.
Sevinç Yaraşır Tülümce ve Fatma Zeren	2017	Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Asimetrik Nedensellik Testi İle Analizi	1975-2014	Hacker Hatemi-J Bootstrap Nedensellik testi ve Asimetrik Nedensellik testi	Türkiye için yapılan analizin sonuçları Wagner'in ve Keynes'in yaklaşımlarını desteklemektedir.
Cebraile Telek ve Ali Telek	2016	Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkinin Wagner ve Keynes Hipotezi Çerçevesinde İncelenmesi	1998-2015	Augmented Dickey-Fuller Birim Kök testi, Phillips-Perron Birim Kök testi, VAR Modeli Analizi, Granger Nedensellik analizi	Bulgular Wagner'in yaklaşımının Türkiye için geçerli olmadığını, ancak Keynes'in yaklaşımının geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.
Volkan Alptekin	2012	Benoit Hipotezi: Seçilmiş OECD Ülkeleri Ölçeğinde Panel Verileri Yardımıyla Analizi	1991-2008	Birim Kök testi, Hausman testi, Pedroni eşbütünleşme testi, Kao eşbütünleşme testi, Johansen Fisher eşbütünleşme testi	Keynesyen harcama teorisi bağlamında savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde negatif etkisi vardır.
Oğuzhan Altay ve Onur Altın	2008	Türkiye'de Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme ve Yatırımlar Üzerine Etkilerinin Analizi	1980-2005	EKK	Kamu harcamaları kısa vadede yatırımları arttırsa da uzun vadede dışlama etkisiyle yatırımları azaltmaktadır.

Sharad N. Bansal ve Abdullahi Osman Mohammed Hantolai	2012	Growth of Public Expenditure and Testing of Wagner's Law in Eritrea	1991-1993	EKK	Çalışma yapılan ülkede Wagner Kanunu'nun Peacock Wiserman ve Golfman versiyonları versiyonları geçerlidir. Peacock Wiserman versiyonu diğerlerine nispeten daha iyi sonuçlar vermiştir.
Seda Bayrakdar vd.	2015	Testing the Validity of Wagner's Law:1998-2004, The Case of Turkey	1998-2004	ADF Birim kök testi -Hatemi j Yapısal Kırılma testi	Wagner Kanunu geçerlidir.
Albert Wijeweera ve Ton Garis	2009	Wagner's Law and Social Welfare: The Case of The Kingdom of Saudi Arabia	1970-2005	ADF Birim kök testi	Kamu harcamaları ile büyüme arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki var ama gelir esnekliği kamu harcamalarındaki büyümenin ulusal gelirdeki büyümeyi geçmesini öne sürece kadar yeterli değildir. Yani Wagner Kanunu'nun geçerliliği konusunda net bir bulguya rastlanmamıştır.
Fintan Paul ve Godlove Furahisha	2017	Government Expenditure and Economic Growth Nexus: Wagner's Law or Keynesian Hypothesis for Tanzania?	1978-2014	Granger Nedensellik testi ve Phillips Perron Birim Kök testi	Hem Wagner Kanunu hem de Keynes Hipotezi geçerlidir.
Mayandy Kesavarajah	2012	Wagner's Law in Sri Lanka: An Econometric Analysis	1960-2010	Granger Nedensellik testi, ADF Birim Kök testi ve Phillips Perron Birim Kök testi	Çalışmanın ampirik bulguları Gupta, Goffman ve Mann versiyonları hariç tüm versiyonlar için kamu harcamalarının gelir esnekliğinin birden düşük olduğunu göstermektedir. Uzun dönemde Sri Lanka'da Wagner Kanunu'nu destekleyen güçlü kanıtlar bulunamamıştır.

Cosimo Magazzino	2015	Wagner's Law and Peacock and Wiseman's Displacement Effect in European Union Countries: A Panel Data Study	1980-2013	ADF testi ve Granger Nedensellik testi	Bulgular, kamu harcamaları ile millî gelir arasındaki ilişkinin Keynesyen yaklaşımdan ziyade Wagner'in ileri sürdüğü yaklaşımı desteklediği yönündedir.
Muhlis Bağdigen ve Hakan Çetintaş	2009	Casuality between Public Expenditure and Economic Growth: The Turkish Case	1965-2000	ADF Birim Kök testi ve Engle-Granger eşbütünleşme testi	Türkiye için hem Wagner Kanunu hem de Keynes Hipotezi geçerli değildir.
Jan Kuckuck	2012	Testing Wagner's Law at Different Stages of Economic Development A Historical Analysis of Five Western European Countries	19.yy'ın ortasından-Bugüne kadar	VAR Temelli eşbütünleşme yöntemi ve Johansen eşbütünleşme testi	Bulgular, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin son yüzyılda zayıfladığı yönündedir.
Satish Verma ve Rahul Arora	2010	Does the Indian Economy Support Wagner's Law? An Econometric Analysis	1950-2007	Granger eşbütünleşme testi, ADF Birim Kök testi ve Phillips Perron testi	Hindistan'da kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında ilişki söz konusudur. Kamu harcamaları ekonomik büyümeden daha fazla artmaktadır. Hindistan'da Wagner Kanunu geçerlidir.
Fatmanur Güder vd.	2016	Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye için Keynesyen Görüş mü? Wagner Kanunu mu geçerli?	2006-2015	Granger Nedensellik testi ve Etki Tepki analizi	Hem Wagner Kanunu hem de Keynes Hipotezi geçerlidir.
İhsan Günaydın	2003	Türkiye'de Wagner Kanunu'nun Geçerliliği Üzerine Ekonometrik Bir Araştırma	1950-2002 ve 1970-2002	Engle Granger İki Aşamalı koentegrasyon (eşbütünleşme) testi ve Hata Düzeltme teknikleri	Wagner Kanunu uzun dönemde geçerlidir.
Lingxiao Wang vd.	2016	The Relationship Between Public Expenditure and Economic Growth in Romania: Does It Obey Wagner's or Keynes's Law?	1991-2014	ARDL(Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model) yaklaşımı ve Bounds Test Based On Unrestricted Hata	Bir tane versiyon hariç diğer versiyonların tümünde Wagner Kanunu kanıtlanmıştır.

				Doğrulama modeli	
Metin Bayrak ve Ömer Esen	2014	Examining the Validity of Wagner's Law in the OECD Economies	1995-2012	Pedroni Johansen-Fisher Westerland Kointegrasyon testleri ile PMGE (Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi) ve MGE (Ortalama Grup Tahmincisi) Hata Doğrulama modelleri	Çalışmanın yapıldığı dönemde OECD ülkelerinde Wagner'in ileri sürdüğü yaklaşımın hâkim olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Mustafa Caner Timur ve Nilcan Albayrak	2016	Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Wagner Kanunu	1998-2015	ADF Birim Kök testi, Phillips Perron Birim Kök testi, VAR yöntemi (Vektör Otoregresyon Yöntemi) ve Johansen-Juselius eşbütünleşme analizi	İncelenen dönemde Türkiye ekonomisinde hem Wagner Kanunu hem de Keynes Hipotezi geçerli değildir.
Selim Şanlısoy ve Orçun Sunal	2016	Kamu Harcamaları-Ekonomi Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği	1980-2010	Gecikmesi Genişletilmiş VAR modeli, Toda-Yamato Nedensellik testi ve EKK yöntemi	Bir versiyon dışındaki Wagner Kanunu'nun tüm Versiyonları için kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında ilişki tespit edilmiştir. Türkiye'de uzun dönemde Wagner Kanunu geçerlidir.
Sakib B. Amin ve Fatema Tul Jannat	2017	Relationship between Government Expenditure and National Income: The Case of Bangladesh	1980-2014	Johansen Eşbütünleşme testi ve Granger Nedensellik testi	Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında Wagner Kanunu'nu destekleyen herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır.
Clement A.U. Ighododaro ve Dickson E. Oriakhi	2010	Does the Relationship between Government Expenditure and Economic Growth Follow Wagner's Law in Nigeria?	1961-2007	Granger Nedensellik testi	Nijerya'da kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında Wagner'in ileri sürdüğü gibi bir ilişki tespit edilememiştir.
Ufuk Selen ve Kadir Eryiğit	2009	Yapısal Kırılmaların Varlığında, Wagner Kanunu Türkiye İçin Geçerli mi?	1923-2006	Johansen et al. yaklaşımı ile Lee ve Strazicich İki Kırılmalı Minimum LM Birim Kök testi	Türkiye'de Wagner Kanunu geçerlidir.

Recep Ulucak ve Zübeyde Ş. Ulucak	2014	Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik: Türkiye Örneği	1950-2011	Hacker Hatemi-J Bootstrap Nedensellik testi	Hem Wagner Kanunu hem de Keynes Hipotezi geçerli değildir.
Bilge Köksel Tan vd.	2010	Kamu Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişisine Bir Bakış: Türkiye	1969-2003	Granger Nedensellik Testi, Gecikmesi Genişletilmiş VAR modelleri çerçevesinde Toda-Yomamoto'nun önerdiği Wald test istatistiği	Altyapı harcamalarından GSYH'ye doğru bir nedensellik ilişkisi vardır. Ayrıca eğitim harcamaları ile GSYH arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır. Sağlık harcamaları ile GSYİH arasında herhangi bir ilişki yoktur.
Muhammad İftikhar ul Husnain	2011	Keynes versus Wagner: Aggregated and Disaggregated Analysis of Public Expenditure in Selected South Asian Countries	1975-2009	Engel-Granger Nedensellik testi ve Hata Doğrulama analizi	Pakistan için hem Wagner Kanunu hem de Keynesyen Hipotez geçerlidir. Hindistan'da kamu harcamaları ile GSMH arasında ilişki yoktur. Sri Lanka'daki sonuçlar ise Wagner Kanunu'na daha yakındır.
Eu Chye Tan	2003	Does Wagner's Law or the Keynesian Paradigm Hold in the Case of Malaysia?	1980-1997	Augmented Dickey-Fuller Birim Kök testi, Phillips-Perron Birim Kök testi, Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik analizi	Malezya'da Wagner Kanunu'nu desteklenmemekle birlikte Keynesyen yaklaşımın geçerli olduğu tespit edilmiştir.
Nihat Işık ve Mehmet Alagöz	2005	Kamu Harcamaları ve Büyüme Arasındaki İlişki	1985-2003	Johansen eşbütünleşme analizi ve Granger Nedensellik testi	Türkiye'de Wagner Kanunu geçerlidir.
Shih-Ying Wu vd.	2010	The Impact of Government Expenditure on Economic Growth: How Sensitive to The Level of Development?	1950-2004	Granger Nedensellik testi, Birim Kök testi	Bulgular hem Wagner Kanunu'nu hem de kamu harcamalarının büyüme desteklediğini ileri süren Keynes Hipotezi'ni desteklemektedir.
Özlem Taşseven	2011	The Wagner's Law: Time Series Evidence for Turkey, 1960-2006	1960-2006	Toda-Yamamoto Nedensellik testi, Granger Nedensellik testi, ADF Birim Kök testi	Wagner Kanunu Türkiye'de uzun dönemde geçerlidir.

Seyfettin Artan ve Metin Berber	2004	Kamu Kesimi Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Çoklu Ko-Entegrasyon Analizi	1987-2003	Birim Kök testi, Ko-entegrasyon analizi, Hata Düzeltme modeli	Kamu kesimi büyüklüğü ekonomik büyümeyi arttıran faktörlerin başında gelmektedir. Uzun dönemde yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi daha fazladır.
A.Tarkan Çavuşoğlu	2005	Testing the Validity of Wagner's Law in Turkey: The Bounds Testing Approach	1950-2003	ADF Birim Kök testleri	Türkiye'de Wagner Kanunu uzun dönemde geçerli değildir.

3.3. VERİ SETİ VE MODEL

Bu bölümde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ilk olarak G-20 ülkeleri için panel veri analiziyle ve ardından Türkiye için zaman serisi analizi ile test edilmiştir. Bu nedenle veri ve model bu iki yaklaşıma göre ele alınmıştır.

3.3.1. Veri Seti

Panel verileri ile yapılan analizde G-20 ülkeleri için kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1994-2017 dönemi yıllık verileri kullanılarak incelenmiştir. Toplam kamu harcamaları, GSYH ve GSYH deflatörü verileri Dünya Bankası kalkınma göstergelerinden elde edilmiştir (Bkz. Tablo 3.2). Toplam kamu harcamaları ve GSYH değerleri, GSYH deflatörü kullanılarak reel hale getirilmiştir. G-20 ülkelerinden Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Almanya, İngiltere, Fransa, Hindistan, İtalya, Brezilya, Kanada, Rusya, Güney Kore, Avustralya, Endonezya, Türkiye ve Güney Afrika olmak üzere verisi olan 15 ülke analize dâhil edilmiştir. Çin, Avrupa Birliği, Arjantin, Meksika ve Suudi Arabistan ise verileri tam olarak elde edilemediğinden çalışmanın kapsamına dâhil edilmemişlerdir. Toplam kamu harcamaları için Türkiye'de bir, Rusya ve Brezilya'da iki ve Endonezya'da toplamda beş eksik veri lineer (doğrusal) interpolasyon yöntemiyle tamamlanmıştır.

Tablo 3.2 Panel Veri Analizi İçin Veriler

Değişkenler	Kaynaklar
Reel Kamu Harcamaları	Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri
Reel Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla	Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri
Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla Deflatörü	Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri

Türkiye için kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki 2000-2016 dönemi yıllık verileri kullanılarak incelenmiştir. Analizde kullanmak amacıyla toplam kamu harcamaları ve kamu tüketim harcamaları verileri Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığından; GSYH, GSYH deflatörü ve nüfus verileri ise Dünya Bankası kalkınma göstergelerinden yararlanılarak elde edilmiştir. Toplam kamu harcamaları, kamu tüketim harcamaları ve GSYH değerleri GSYH deflatörü kullanılarak reel hale getirilmiştir.

Tablo 3.3 Zaman Serisi Analizi İçin Veriler

Değişkenler	Kaynaklar
Reel Kamu Harcamaları	Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı
Reel Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla	Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri
Reel Kamu Tüketim Harcamaları	Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı
Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla Deflatörü	Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri
Reel Kamu Harcamalarının Reel Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla İçindeki Payı	Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı/Dünya Bankası
Reel Kişi Başına Düşen Reel Kamu Harcamaları	Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı/Dünya Bankası
Reel Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla	Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri
Nüfus	Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri

3.3.2. Model

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki öncelikle panel verileri kullanılarak G-20 ülkeleri için incelenmiştir. Panel veri analizinde Wagner Kanunu'nun Peacock Wiseman modeli (bu aşamadan itibaren M1) ve Keynes modeli (bu aşamadan itibaren M2) olmak üzere iki temel model kullanılmıştır. M1 olarak ifade edilen ve Wagner

Kanunu'nun çok bilinen modeli olan Peacock Wiseman modelinde, kamu harcamaları içsel bir değişken olarak alınmaktadır. Modelin kullanılma amacı gelirden kamu harcamalarına doğru nedenselliğin olup olmadığını test etmektir. M2 olarak ifade edilen Keynes Hipotezi modelinde ise, kamu harcamalarındaki değişimin ekonomi üzerindeki etkileri analiz edilmektedir. Panel veri analizinde kullanılan modeller aşağıdaki gibidir:

$$M1: rkh = \beta_0 + \beta_1 y + u_i \quad (3.1)$$

$$M2: y = \beta_0 + \beta_1 rkh + u_i \quad (3.2)$$

Panel analiz sonucunda Türkiye özelinde net sonuçlara ulaşamaması nedeniyle kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ayrıca zaman serisi analizi incelenmiştir. Türkiye için Wagner Kanunu'nun Peacock Wiseman Modeli (M1a), Gupta Modeli (M1b), Goffman Modeli (M1c), Pryor Modeli (M1d), Musgrave Modeli (M1e) ve Mann Modeli (M1f) olmak üzere altı modeli ve karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla Keynes modeli (MK) kullanılmıştır. Modeller sırasıyla aşağıdaki gibidir:

$$M1a: lnkh = \beta_0 + \beta_1 lny + u_i \quad (3.3)$$

$$M1b: lnkbkh = \beta_0 + \beta_1 lnkbg + u_i \quad (3.4)$$

$$M1c: lnrkh = \beta_0 + \beta_1 lnkbg + u_i \quad (3.5)$$

$$M1d: lnkth = \beta_0 + \beta_1 lny + u_i \quad (3.6)$$

$$M1e: lnkho = \beta_0 + \beta_1 lnkbg + u_i \quad (3.7)$$

$$M1f: lnkho = \beta_0 + \beta_1 lny + u_i \quad (3.8)$$

$$MK: lny = \beta_0 + \beta_1 lnkh + u_i \quad (3.9)$$

3.4. METODOLOJİ

Uygulamalı ve teorik ekonometri alanında son yıllarda yapılan çalışmalar zaman serisi ve panel veri modelleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmada metodoloji önce panel veri daha sonra zaman serisi analizi için planlanmıştır.

3.4.1. Panel Veri Analizi

Panel veri analizinde ikinci kuşak analizler olarak da nitelendirilen ve yatay kesit bağımlılığı dikkate alan yaklaşımlar tahminlerin etkinliği açısından önemlidir. Bu bölümde öncelikle serilerde ve eşbütünleşme denkleminde yatay kesit bağımlılığın olup

olmadığı, daha sonra homojenlik testleri ve serilerin birim kök özelliklerini belirlemeye yönelik testler incelenecektir. Ardından eşbütünleşme testleri ve eşbütünleşme katsayılarının tahmin yöntemlerine değinilecek ve nedensellik analizi ile panel veri metodolojisi tamamlanacaktır.

3.4.1.1. Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Ülkeler arasındaki yatay kesit bağımlılığını (YKB) test etmek panel çalışmasındaki önemli hususlardandır (Göçer vd., 2012: 455). YKB, herhangi bir zamanda bir ülkede meydana gelen şokun zamanın o noktasında veya gelecekte bir diğer ülkeyi etkilemesidir. Bir ülkeyi etkileyen şokun diğer ülkelere etki edip etmediğinin tespit edilmesi uygun test ve tahmin yöntemlerinin belirlenmesi açısından önemlidir. Günümüzdeki yüksek küreselleşme düzeyi göz önünde bulundurulduğunda, ülkelerin yüksek bütünleşik yapıları ampirik analizlerde yatay kesit bağımlılığını dikkate almayı önemli kılmaktadır (Nazlıoğlu vd., 2011: 6617-6618).

Yatay kesit bağımlılığın varlığı, zaman boyutu kesit boyutundan büyük olduğu durumlarda Breusch-Pagan (1980) Lagrange Multiplier (LM) testiyle incelenebilir. SURE (Görünüşte İlişkili Olmayan Regresyon Denklemleri) bağlamında N sabit ve $T \rightarrow \infty$ iken, Breusch ve Pagan (1980) sıfır kesit eşitliğinin yokluğunun test edilmesi amacıyla hesaplanması kolay olan ve SURE modelinin sistem tahminini gerektirmeyen bir Lagrange çarpanı (LM) istatistiğini ileri sürmüştür. Breusch ve Pagan, yatay kesit bağımlılığın olup olmadığı hipotezini eşitlik 3.10'daki gibi oluşturmuşlardır:

$$Cov(\mu_{it}, \mu_{jt}) = 0 \text{ (Tüm } t\text{'ler için) } (i \neq j) \quad (3.10)$$

CD_{LM} , $N(N-1)/2$ serbestlik derecesine sahip asimptotik olarak ki-kare dağılımlıdır. Ancak $N \rightarrow \infty$ olduğu zaman bu test kullanılamaz. Bununla birlikte H_0 hipotezi altında, $T\hat{p}_{ij}^2 \sim \chi_1^2$ ($i=1,2,\dots,N-1$) ve ($j=i+1,2,\dots,N$) denklemi asimptotik olarak bağımlıdır ve CD_{LM} 'in aşağıda verilen ölçeklendirilmiş versiyonu yatay bağımlılık hipotezleri için kullanılabilir (Pesaran, 2004: 4-5). CD_{LM} testi şöyle hesaplanabilir:

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{1}{N \times (N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T\hat{p}_{ij}^2 - 1) \quad (3.11)$$

Önce $T \rightarrow \infty$ ardından $N \rightarrow \infty$ olduğu H_0 hipotezi altında CD testi standart normal dağılıma sahiptir ($CD_{LM} \sim N(0,1)$) (Pesaran, 2004: 5). CD_{LM} testi, grup ortalaması sıfır fakat bireysel

ortalama sıfırdan farklı olduğunda sapmalı olmaktadır. Peseran vd. (2008), bu sapmayı test istatistiğine varyansı ve ortalamayı da ilave ederek düzeltmiştir (Mercan, 2014: 235). Bu düzeltmeden sonra elde edilen test istatistiği şöyledir:

$$CD_{LM1} = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (3.12)$$

Burada $\hat{\rho}_{ij}^2$ kalıntıların ikili korelasyonunun örnek tahminidir. Bu testte H_0 hipotezi yatay kesitler arasında ilişkinin olmadığını ve $T \rightarrow \infty$ zaman periyodunda N sabit ise $N(N-1)/2$ serbestlik derecesinde ki-kare asimptotik dağılıma sahip olduğu ve testin, zaman boyutu T 'nin yatay kesit boyutu olan N 'den büyük olduğu durumlarda kullanılacağı varsayılmaktadır (Koçbulut ve Altıntaş, 2016: 152). Ancak CD_{LM1} testi, N 'nin büyük olduğu uygulamalarda kullanışlı değildir. Bu problemin üstesinden gelenebilmesi için $N > T$ veya $T > N$ olduğu durumlarda esas alınması amacıyla Peseran (2004) tarafından geliştirilen Lagrange çarpanı istatistiği kullanılmaktadır (Nazlıoğlu vd., 2011: 6617-6618):

$$CD_{LM2} = \left(\frac{2T}{N \times (N-1)} \right)^{1/2} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \quad (3.13)$$

Yatay kesit bağımlılığı test etmek amacıyla kullanılan CD testleri için hipotezler " H_0 : Yatay kesit bağımlılık yoktur" ve " H_a : Yatay kesit bağımlılık vardır" şeklindedir. Yapılan test sonucunda H_0 hipotezinin kabul edilmesi durumunda ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının olmadığı; H_a hipotezinin kabul edilmesi durumunda ise, ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığın olduğu kabul edilir.

3.4.1.2. Homojenlik Testi

Homojenlik testi, hem değişkenlerin birim kök özelliklerinin tespiti hem de eşbütünleşme analizi için önemli bir göstergedir. Değişkenler açısından panelde yatay kesit bağımlılığın olup olmadığının tespitinin yanında birim kök analizinde de ülkelerin benzer özelliklere sahip olup olmadığının diğer bir ifadeyle homojenliğin ya da heterojenliğin tespiti uygun birim kök testlerinin kullanılması için gereklidir. Diğer yandan homojenlik testleri eşbütünleşme denkleminde eğim katsayısının homojen olup olmadığını belirlemeye yarayan bir testtir. Bu konudaki ilk çalışmalar Swamy (1970) ile başlamış; daha sonra Peseran ve Yamagata (2008), Swamy testini geliştirmiştir. Bu test sürecinde (Göçer vd., 2012:462):

$$Y_{it} = \alpha + \beta_i X_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3.14)$$

şeklindeki genel bir eşbütünleşme denkleminde, β_i eğim katsayılarının yatay kesitler arasında farklı olup olmadığı test edilmektedir (Pesaran ve Yamagata, 2008: 8). Homojenliği test etmek için kullanılacak $\tilde{\Delta}$ ve $\tilde{\Delta}_{adj}$ test istatistikleri şöyledir (Pesaran ve Yamagata, 2008'den aktaran: Topallı, 2016: 435):

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (3.15)$$

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - E(\tilde{Z}_{iT})}{\sqrt{Var(\tilde{Z}_{iT})}} \right) \quad (3.16)$$

Delta testlerine ait boş hipotezler “ $H_0: \beta_1 = \beta_2 = \dots = \beta_N = \beta$ (Tüm β_i 'ler için)” ve “ $H_a: \beta_1 \neq \beta_2 \neq \dots \neq \beta_N \neq \beta$ (Tüm β_i 'ler için)” şeklinde gösterilmektedir. H_0 hipotezinin kabul edilmesi homojenliğin var olduğunu göstermektedir. H_a hipotezinin kabul edilmesi durumunda ise, homojenliğin olmadığı (heterojenliğin olduğu) kabul edilir. (Pesaran ve Yamagata, 2008: 50-93). Homojenlik testi panel veri analizinde kullanılacak birim kök ve eşbütünleşme testlerinin homojen veya heterojen özelliklerini belirlemesi açısından önemlidir.

3.4.1.3. Panel Birim Kök Testi

Birim kök testleri, paneli oluşturan yatay kesitlerin birbirlerinden bağımsız olup olmamalarına göre birinci ve ikinci nesil panel birim kök testleri olarak sınıflandırılabilir. Birinci nesil testler, paneli oluşturan yatay kesitlerin bağımsız olduğu (paneli oluşturan birimler arasında korelasyon olmadığı) varsayımına dayanmaktadır. Ancak küreselleşmenin hız kazanması ile birlikte ülke ekonomileri arasında yüksek düzeyde etkileşimin olduğu gerçeği göz önünde tutulduğunda yatay kesitler arasında genellikle korelasyon ortaya çıkmaktadır. Bu sorunun üstesinden gelmek için yatay kesitler arasındaki bağımlılığın dikkate alındığı ikinci nesil birim kök testleri geliştirilmiştir. İkinci nesil testlerin temel özelliği, birimlere ait seriler arasında korelasyon olduğunun varsayılmasıdır. Bai ve Ng (2004), Taylor ve Sarno (MADF, 1998), Breuer, Mcknown ve Wallace (SURADF, 2002) (Görünüşte İlişkili Olmayan Regresyon Artırılmış Dickey-Fuller Testi), Pesaran (CADF, 2006 ve 2007) ve Carrion-i Silvestre vd. (PANKPSS, 2005) (Panel, Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin) başlıca ikinci nesil birim kök testlerindedir.

Pesaran'ın CADF testi (Kesit Olarak Genişletilmiş Dickey Fuller), bireysel serilerin birinci farkları ve gecikme düzeylerinin yatay kesit ortalamaları ile ADF regresyonunun genişletilmiş halidir. Testte, CADF istatistiği ile her bir yatay kesite ait bireysel sonuçlar ve

kesit ortalamaları alınarak genişletilen CIPS (Im, Pesaran ve Shin Kesit Alanı) istatistiği ile panelin geneli hakkında sonuçlar elde edilmektedir. CADF testi, yatay kesit (N) ve zaman (T) boyutunun nispeten küçük olduğu durumlarda dahi tutarlı sonuçlar vermektedir. Ayrıca bu test hem $T > N$ hem de $N > T$ olduğu durumlarda kullanılabilir (Pesaran, 2007'den aktaran: Koçbulut ve Altıntaş, 2016: 154).

y_{it} 'nin t zamanında, i'ninci yatay kesit biriminde gözlemlenebilir bir değer olduğu varsayılarak, y_{it} , basit dinamik doğrusal heterojen panel veri modeline göre 3.17 nolu eşitlikte olduğu gibi oluşturulmaktadır (Koçbulut ve Altıntaş, 2016: 155):

$$y_{it} = (1 - \phi_i)u_i + \phi_i y_{i,t-1} + u_{it} \quad (i = 1, \dots, N; t = 1, \dots, T) \quad (3.17)$$

Burada, başlangıç değeri y_i , sıklık fonksiyonu ile sonlu ortalama ve varyansa sahiptir. Hata terimi u_{it} , tek faktörlü bir yapıya sahiptir.

$$u_{it} = y_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (3.18)$$

Eşitlik 3.18'de f_t , gözlemlenemeyen ortak etkidir; ε_{it} ise bireysel-spesifik hata terimini temsil etmektedir. 3.17 ve 3.18 nolu eşitliklerden yola çıkılarak 3.19 ve 3.20 nolu eşitliklere ulaşılmaktadır (Pesaran, 2006: 4):

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{i,t-1} + y_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (3.19)$$

$$\alpha_i = (1 - \phi_i)u_i, \beta_i = -(1 - \phi_i) \text{ ve } \Delta y_{it} = y_{it} - y_{i,t-1} \quad (3.20)$$

Buna göre $\phi_i = 1$ olmak üzere CADF testinin hipotezleri (Tüm i'ler için) " $H_0: \beta_i = 0$ Seri durağan değildir." ve $(i=1,2,\dots,N_1)$ ($\beta_i = 0 = N_1 + 1, N_1 + 2, \dots, N$) durumları için " $H_1: \beta_i < 0$ Seri durağandır." şeklindedir.

Pesaran tarafından ileri sürülen CADF testi aşağıda verilen test istatistiğine dayanmaktadır. t istatistiği $t_i(N,T)$ 'ye eşitlik 3.22'de yer verilmiştir (Topallı, 2016: 436):

$$\Delta y_{it} = a_i + b_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{y}_t + e_{it} \quad (3.21)$$

$$t_i(N, T) = \left(\frac{\Delta \bar{y}_i \bar{M}_w y_{i-1}}{\sigma_1(\sqrt{\bar{y}_{i-1} \bar{M}_w y_{i-1}})} \right) \quad (3.22)$$

Panel istatistiği eşitlik 3.23'den yola çıkılarak hesaplanmaktadır. CIPS istatistiğinin hesaplanmasında her bir yatay kesitin ayrı ayrı t istatistiklerinin ortalamasından yararlanılmaktadır (Pesaran, 2006: 10).

$$CIPS(N, T) = t - \bar{t} = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_j(N, T) \quad (3.23)$$

$t_j(N, T)$, CADF regresyonunda $y_{i,t-1}$ katsayısının t rasyosu tarafından verilen i'ninci yatay kesit birimi için kesitsel olarak artırılmış Dickey-Fuller istatistiğidir. Eşitlik 3.23'deki eşitlikte $t_j(N, T)$, i'ninci yatay birimi için CADF istatistiği olur. Dolayısıyla bu eşitlik 3.24'deki eşitlikteki gibi yazılabilir (Koçbulut ve Altıntaş, 2016: 156):

$$CIPS(N, T) = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (3.24)$$

3.4.1.4. Eşbütünleşme Testi

Ekonomide uzun dönem denge kavramının ekonometri teorisinde karşılığı eşbütünleşmedir. Eşbütünleşme, durağan olmayan (nonstationary) değişkenlerin doğrusal birleşiminin durağan (stationary) olma halidir. Matematiksel olarak şöyle ifade edilebilir (Uçar, 2013: 6):

$$\beta_{1i}x_{1it} + \beta_{2i}x_{2it} + \dots + \beta_{mi}x_{mit} = 0 \quad (3.25)$$

Panel veri analizinde eşbütünleşme ilişkisini inceleyen farklı özellikte testler vardır. Westerlund (2006), eşbütünleşmenin var olup olmadığını test etmek için, yapısal kırılmasız ve yapısal kırılmaları dikkate alan hata düzeltme temelli bir panel eşbütünleşme testi ileri sürmüştür. Testin temelinde, her birimin kendi hata düzeltmesine sahip olup olmadığını tespit edilmesi yoluyla eşbütünleşmenin olup olmadığını sınamak vardır. Dolayısıyla “*hata düzeltme yoktur*” temel hipotezi reddedildiğinde “*eşbütünleşme yoktur*” hipotezi de reddedilmiş olmaktadır.

Westerlund'un ileri sürdüğü çoklu yapısal kırılmalı panel eşbütünleşme testi McCoskey ve Kao'nun (1998) LM testine dayanmaktadır. LM eşbütünleşme testi, farklı kesitler için farklı tarihlerdeki regresyonların hem sabit hem de trendlerinde bilinmeyen kırılmaları tespit edebilen bir testtir. Ayrıca, LM testi hem yatay kesit bağımlılığın söz konusu olduğu hem de yatay kesit bağımlılığın söz konusu olmadığı durumlarda kullanılabilir. Test sıfır hipotezi altında sınırlı normal dağılım göstermektedir (Westerlund, 2006'dan aktaran: Koçbulut ve Altıntaş, 2016: 160). Test istatistiği 3.26 numaralı eşitlikte olduğu gibi tanımlanmaktadır (Westerlund, 2006: 106):

$$Z(M) = \sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^{M_{i+1}} \sum_{t=T_{ij-1}+1}^{T_{ij}} (T_{ij} - T_{ij-1})^{-2} \omega_{i1.2}^{-2} S_{it}^2 \quad (3.26)$$

$i = 1, 2, \dots, N$ yatay kesiti; $t = 1, 2, \dots, T$ zaman boyutunu ve $j = 1, 2, \dots, m$ ise değişken sayısını göstermektedir. $\omega_{i1.2}^2 = \omega_{i11}^2 - \omega'_{i21} \Omega_{i22}^{-1} \omega_{i21}$ ve $S_{it} = \sum_{k=T_{ij-1}+1}^t e_{ik}^*$, e_{ik}^* 'nin etkili bir tahminidir.

LM testini uygulamak için eşitlik 3.27'de verilen model tahmin edilmektedir:

$$y_{it} = z'_{it} Y_{ij} + x'_{it} \beta_i + e_{it} \quad (3.27)$$

$$e_{it} = r_{it} + u_{it} \quad (3.28)$$

$$r_{it} = r_{it-1} + \phi_i u_{it} \quad (3.29)$$

Eşitlik 3.27'deki y_{it} ifadesi zaman serisi değişkenidir. x_{it} ifadesi, " $x_{it} = x_{it-1} + v_{it}$ " şeklinde K boyutlu bir regresyon vektörü iken, z_{it} ise deterministik bileşen vektörüdür. Bu parametrelere karşılık gelen vektörler β_{ij} ve γ_{ij} 'dir. Eşitlik 3.27'deki $j = 1, \dots, M_i + 1$ olup, yapısal kırılmaları göstermektedir. Kırılmalar M_i ve $M_i + 1$ olmak üzere, kırılma yerleri ise T_{i1}, \dots, T_{iM_i} 'dir. Burada $T_{i0} = 1$ ve $T_{iM_i+1} = T$ 'dir. Ayrıca başlangıç değeri olan r_{it} 'nin sıfır olduğu varsayılmaktadır. Testin oluşturulması ve asimptotik dağılımın meydana getirilmesinde kolaylık sağlamak amacıyla, $w_{it} = (u_{it}, v'_{it})'$ nin yatay kesit bağımsızlık vektörü olduğu ve genelde doğrusal bir süreç izlediği kabul edilmektedir (Westerlund, 2006: 103).

Hata terimi kombinasyonlarının durağan bileşenleri ve birim kök oluşturma süreçleri, eşitlik 3.29'da görüldüğü gibi onların nispi ağırlığını yansıtan ϕ_i ile tam ilişkili olduğu varsayılmaktadır. Bu doğrultuda, Westerlund (2006) çoklu yapısal kırılmalı panel eşbütünleşme testinin hipotezleri " $H_0 = \phi_i = 0$ ($i = 1, \dots, N$) için eşbütünleşme vardır." ve " $H_a = \phi_i \neq 0$ ($i = 1, \dots, N$) ve $\phi_i = 0$ ($i = N_1 + 1, \dots, N$) için eşbütünleşme yoktur." şeklinde oluşturulmaktadır (Koçbulut ve Altıntaş, 2016: 160).

3.4.1.5. Uzun Dönem Katsayılarının Tahmini

Geleneksel panel veri tahmin yöntemleri yatay kesitlerin birbirlerinden bağımsız olduğu varsayımına dayanır. Ancak, bilindiği üzere kesitler arasında gözlenemeyen ya da kontrol edilemeyen birçok etken bulunmaktadır. Bu nedenle, kesitlerin birbirlerinden bağımsız olduğu varsayımı sağlanamamakta ve hata teriminin gözlenemeyen faktörleri içermesi nedeniyle tahminlerin tutarsız ve yanıltıcı olmasına yol açmaktadır. Son yıllarda, kesitler arasındaki bağımlılığı kontrol etmeye yönelik panel veri tahmin yöntemleri artmıştır.

Bu çalışmada Pesaran (2006) tarafından geliştirilen heterojen paneller için yatay kesit bağımlılığı dikkate alan Yaygın Korelasyonlu Tahminci (CCE) tahmincisi kullanılmıştır.

CCE tahmincisi, T sabit ve $N \rightarrow \infty$ veya $N, T \rightarrow \infty$ gibi durumlarda gözlemlenemeyen ortak etkilerin ilişkili olması durumunda dahi tutarlı asimptotik normal dağılım sağlayan sonuçlar vermektedir. Tahmin yönteminin en önemli avantajı, ilave bir regresyon uygulanarak sıradan EKK ile hesaplanabilmesidir. Eşbütünleşme katsayılarının tahmin edilmesini sağlayan CCE tahmincisi $N, T \rightarrow \infty$ olduğu durumda tutarlıdır ve asimptotik dağılım göstermektedir (Pesaran, 2006: 969).

Panel veri analizlerinde uzun dönem bireysel eşbütünleşme katsayılarının tahmin edilmesi amacıyla Pesaran, CCEMG (Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup) ve CCEP (Ortak Korelasyonlu Tahmin Edici) ve olmak üzere iki tahminci geliştirmiştir. CCEMG tahmincisi, heterojen paneller için β_i katsayılarının paneldeki her bir kesit için hesaplanmasına imkân verir ve bireysel CCE tahmincilerinin basit bir aritmetik ortalaması olarak tanımlanır.

$$\hat{b}_{MG} = N^{-1} \sum_{i=1}^N \hat{b}_i. \quad (3.30)$$

Paneldeki eğim katsayısı, β_i , tüm panel için aynıysa, yatay kesit ortalamaları üzerine havuzlanmış regresyonundan elde edilebilir ve CCEP tahmincisi olarak isimlendirilir (Soydan ve Bedir: 2015, 515).

$$\hat{b}_P = (\sum_{i=1}^N \theta_i X_i' \bar{M}_\omega X_i)^{-1} \sum_{i=1}^N \theta_i X_i' \bar{M}_\omega y_i. \quad (3.31)$$

Doğrusal heterojen panel veri modeli şöyledir (İlgün, 2016:79):

$$y_{it} = \alpha'_i d_t + \beta'_i x_{it} + e_{it} \quad (3.32)$$

Burada d_t $n \times 1$ boyutundaki gözlemlenen ortak etkiler vektörü, x_{it} $k \times 1$ boyutundaki gözlemlenen bireysel spesifik açıklayıcı değişkenler vektörüdür ve hata terimi $e_{it} = Y_i' f_t + \varepsilon_{it}$ olarak iki kısımdan oluşmaktadır. f_t gözlemlenemeyen ortak etkiler vektörüdür. Gözlemlenemeyen faktörler tüm değişkenlerin kesit ortalamaları regresyona dâhil edilerek modellenmektedir.

3.4.1.6. Panel Nedensellik Testi

Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) tarafından geliştirilen Emirmahmutoğlu ve Köse (EK) (2011) testi heterojen panellerde kullanılan meta analizine dayalı bir yöntemdir. Meta analizi, Fisher (1932) tarafından ileri sürülen istatistiksel bir tekniktir. Panel veri için meta

analizi şöyle gerçekleştirilir: N tane birim için test yapılır ve bu test istatistiğinin anlamlılık düzeyleri (p değerleri) kullanılır. Ardından birimlere ait bu p değerleri aracılığıyla tek bir panel istatistiği oluşturulur (Zeren ve Ergün, 2013: 233).

EK, seriler aynı düzeyde durağan olmadığında ve değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisi tespit edilemediğinde dahi kullanılabilen bir testtir. Bu nedenle EK nedensellik testi, Toda ve Yamamoto testinin panel veri için uyarlanmış bir şekli olarak düşünülebilir. EK, 3.33 nolu eşitlikteki VAR modelini (Vektör Autotregression Model) esas almışlardır:

$$z_{it} = \mu_i + A_{i1}z_{i,t-1} + \dots + A_{ik}z_{i,t-k_i} + \sum_{l=k_{i+1}}^{k_i+dk_{max_i}} A_{il}z_{i,t-1} + \mu_{it} \quad (3.33)$$

Burada, $i=1,2,\dots,N$ ve $t=1,2,\dots,T$ olmak üzere i , yatay kesit birimlerini ve t , zaman periyodunu temsil etmektedir. $z_{i,t} = x_{i,t}, y_{i,t}$ olarak tanımlanır. μ_i , p boyutlu sabit etkiler vektörü; A_{i1}, \dots, A_{ik} , $p \times p$ boyutlu sabit parametreler matrisi ve $\mu_{i,t}$, hata terimi vektörüdür. Tüm zaman periyodu için, $\mu_{i,t}$ 'nin birimler boyunca özdeş ve bağımsız dağıldığı varsayılmaktadır. Gecikme sayısı k_i yatay kesit birimler boyunca değişebilir ve bazı model seçim kriterlerine göre tahmin edilir. d_{max_i} her bir i için sistemdeki maksimum bütünlüşme derecesini göstermektedir.

Wald testleri, Wald sistemlerinin katsayıları üzerine kısıtlama uygulamaya yarayan standart araçlardır. $i = 1, \dots, N$ için $\alpha_i = \text{vec}[\mu_i, A_{i1}, \dots, A_{ik_i}]$ tüm VAR katsayılarının vektörü olsun. Nedenselliğin söz konusu olmadığı durumda yatay kesit birimi i için q_i bağımsız doğrusal kısıtı test etmek amacıyla sıfır hipotezi şöyle ifade edilmektedir (Emirmahmutoğlu ve Köse, 2011: 870-871): " $H_0 = R_i \alpha_i = 0$ (Tüm i 'ler için)" ve alternatif hipotez ise " $H_a = R_i \alpha_i \neq 0$ ($i=1, \dots, N_1$; $R_i \alpha_i = 0$) ($i = N_1 + 1, \dots, N$)" şeklindedir. Burada R_i her yatay kesit birimleri için q_i Aralığındaki ($q_i \times p^2 k_i$) matrisidir ve 0 ($q_i \times 1$) sıfırlar vektörüdür. Eğer z_{it} m ve $(p-m)$ 'ye ayrılırsa $x_{i,t}$ ve $y_{i,t}$ çok boyutlu vektörleri şöyle tanımlanabilir:

$$z_{i,t} = (x_{i,t}, y_{i,t})' \text{ ve } A_{ij} = \begin{bmatrix} A_{11,ij} & A_{12,ij} \\ A_{21,ij} & A_{22,ij} \end{bmatrix} \quad (i=1,2,\dots,N), \quad (j=1,2,\dots,k_i) \quad (3.34)$$

Burada, A_{ij} , $z_{i,t}$ ayrımına paralel olarak ayrıma tabi tutulduğunda eğer $i=1,2,\dots,N$ ve $j=1,2,\dots,k$ için $H_0 = (A_{12,ij} = 0)$ doğruysa, bu durumda " $y_{i,t}$, $x_{i,t}$ 'nin Granger nedeni değildir" hipotezi kabul edilmiş olur.

3.4.2. Zaman Serisi Analizi

Bu bölümde öncelikle zaman serisi analizinde serilerin birim kök özelliklerini belirlemeye yönelik testlerden bahsedilecek, ardından eşbütünleşme ilişkisini tespit etmek için uygulanacak yöntem tanıtılacaktır. Son olarak eşbütünleşme ilişkisinin varlığı durumunda kullanılabilecek tahminci hakkında bilgi verilecektir.

3.4.2.1. Birim Kök Testi

Ekonometrik analizlerde, iktisadi değişkenler arasında anlamlı ilişkiler elde edilebilmesi için serilerin durağan olması gerekir. Durağan olmayan serilerden elde edilecek regresyon tahminleri güvenilir olmamakta, sahte veya yanıltıcı tahminler şeklinde ortaya çıkabilmektedir (Gujarati, 2004: 792). Bir zaman serisi, farkı alındıktan sonra durağanlaşıyorsa, o seri kaçınıcı farkta durağanlaşmış ise o farktan durağan denir. Başka bir ifadeyle (d) kez fark alındıktan sonra durağan oluyorsa, bu seri (d.) dereceden entegre zaman serisi olur ve I(d) şeklinde gösterilir (Tarı, 2002: 373-375).

Zaman serisi analizlerinde serilerin durağanlığını test etmek için kullanılan ilk testlerden birisi Dickey- Fuller (1979) testleridir. Dickey-Fuller (DF) testleri sadece birinci dereceden bir Auto Regressive (AR) sürecini baz alır. Ancak hata teriminin beyaz gürültü özelliği gösterebilmesi için daha yüksek dereceden AR modellerine ihtiyaç olabilir. Bu eksiklik, Genişletilmiş Dickey- Fuller (Artırılmış Dickey-Fuller-ADF) testlerinde daha yüksek dereceden AR süreçlerine yer verilerek giderilmeye çalışılmıştır. ADF testi üç farklı regresyon ilişkisini içermektedir:

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=2}^k \delta_i \Delta Y_{t-i+1} + e_t \quad (3.35)$$

$$\Delta Y_t = \alpha + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=2}^k \delta_i \Delta Y_{t-i+1} + e_t \quad (3.36)$$

$$\Delta Y_t = \alpha + \beta t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=2}^k \delta_i \Delta Y_{t-i+1} + e_t \quad (3.37)$$

ADF testlerinde, bu eşitliklerde yer alan δ değerinin 0'a eşit olup olmadığı test edilir.

Zaman serileri farklı dönemlerde, değişik deterministik trendler etrafında durağan olabilmektedir. Bu değişiklikler; sabit terimde ve/veya eğimde meydana gelen yapısal kırılmalardan kaynaklanabilmektedir. Bu kırılmalara; savaş, barış, doğal afetler, terör olayları, politika değişiklikleri ve ekonomik krizler neden olabilir. Bu yapısal kırılmaları dikkate almadan yapılan birim kök analizleri, hatalı sonuçlar verebilmekte ve gerçekte durağan olan serilere, durağan değil deme eğilimi göstermektedir (Perron, 1989'dan aktaran:

Göçer, 2013: 7). DF testi, yapısal kırılmaların varlığı durumunda “ H_0 : Birim kök” hipotezini yanlış kabulüne neden olabilir. Yapısal kırılmaların, DF testlerinin performansı üzerindeki etkisi literatürde sıklıkla tartışılmaktadır. Bu problemin çözümü için Peron, yapısal kırılma değişkenlerinin modele dâhil edilmesi ile ADF testini genişleterek çözmeye çalışır (Narayan ve Popp, 2010: 1425).

Narayan ve Popp (2010) tarafından geliştirilen iki yapısal kırılmalı birim kök testi, Dickey-Fuller tipi çift kırılmayı dikkate alan ve kırılma noktalarının bilinmediği varsayımına dayanan bir testtir. Veri yaratma sürecinde ($y_t = d_t + u_t$) serilerde gözlemlenemeyen deterministik (d_t) ve stokastik (u_t) olmak üzere iki temel bileşen vardır. Narayan ve Popp (NP) birim kök testi, seviyede iki kırılmaya izin veren M1 ve eğimle birlikte seviyede iki kırılmaya izin veren M2 olarak tanımlanan iki modelle çalışır. Bu iki farklı modelde deterministik terimin (d_t) şöyle tanımlanır:

$$d_t^{M1} = \alpha + \beta t + \Psi^*(L)(\theta_1 DU'_{1,t} + \theta_2 DU'_{2,t}) \quad (3.38)$$

$$d_t^{M2} = \alpha + \beta t + \Psi^*(L)(\theta_1 DU'_{1,t} + \theta_2 DU'_{2,t} + \gamma_1 DT'_{1,t} + \gamma_2 DU'_{2,t}) \quad (3.39)$$

Burada $i=1,2$ olmak üzere $T'_{B,i}$ gerçek kırılma tarihidir. θ_i ve γ_i sırasıyla sabit ve trenddeki kırılmaların büyüklüğünü gösterir. $\Psi^*(L)$ değeri ise, serilerde meydana gelen yapısal kırılmaların zaman içinde yavaş bir şekilde gerçekleşmesine imkan vermektedir (Narayan ve Popp 2010: 1426). Ayrıca, $DU'_{i,t}=1(t > T'_{B,i})$ sabitteki, $DT'_{i,t}=1(t > T'_{B,i})(t - T'_{B,i})$ trenddeki yapısal kırılmaların tarihlerini belirtmektedir.

NP regresyonları yapısal modelin indirgenmiş formu olup M1 ve M2 formu sırasıyla aşağıdaki gibidir:

$$y_t^{M1} = \rho y_{t-1} + \alpha_1 + \beta^* t + \theta_1 D(t'_B)_{1,t} + \theta_2 D(t'_B)_{2,t} + \delta_1 DU'_{1,t-1} + \delta_2 DU'_{2,t-1} + \sum_{j=1}^k \beta_j \Delta y_{t-j} + e_t \quad (3.40)$$

$$y_t^{M2} = \rho y_{t-1} + \alpha^* + \beta^* t + \kappa_1 D(T'_B)_{1,t} + \kappa_2 D(T'_B)_{2,t} + \delta_1^* DU'_{1,t-1} + \delta_2^* DU'_{2,t-1} + \gamma_1^* DT'_{1,t-1} + \gamma_2^* DT'_{2,t-1} + \sum_{j=1}^k \beta_j \Delta y_{t-j} + e_t \quad (3.41)$$

Birim kökü test etmek için “ H_0 : $\rho = 1$ ” ve “ H_a : $\rho < 1$ ” hipotezleri kullanılır (Narayan ve popp. 2010: 1427). Kritik değerler Monte Carlo simülasyonu ile elde edilir ve Narayan ve Popp (2010)’da verilmiştir (Üçler, 2017: 165). Narayan ve Popp (2010) tarafından geliştirilen ve önceden bilinmeyen iki kırılma tarihin veren bu test, mevcut yapısal

kırılmalı birim kök testleri içinde hem nispeten daha yeni hem de ampirik gücü daha yüksektir (Ünlü ve Yıldız, 2018: 15).

3.4.2.2. Eşbütünleşme Testi

Yapısal kırılma söz konusuysen geleneksel eşbütünleşme testlerinde hatalı sonuçlar ile karşılaşılabilir. İlk olarak Gregory ve Hansen (1996) tek yapısal kırılmaya izin veren eşbütünleşme testini geliştirmişlerdir. Daha sonra Hatemi-J (2008) iki yapısal kırılmaya izin veren eşbütünleşme testini geliştirmiştir. Genellikle eşbütünleşme testlerinde kırılma sayıları hakkında ön bir bilgi mevcut değildir ve eşbütünleşme testlerinin performansı kırılma sayılarından etkilenir. Örneğin eğer gerçek kırılma sayısı iki ise, Gregory ve Hansen (1996a,b) belirsiz ve düşük performanslı; kırılma sayısı birse Hatemi-J (2008) testi belirsizdir. Kırılma sayısı üçten fazla olduğunda ise hem Gregory Hansen (1996a,b) hem de Hatemi-J testlerinin performansları düşüktür. Bu nedenle, eşbütünleşme ilişkisinde kırılma sayısının belirsiz olması arzu edilir. Kırılma sayılarının bilinmediği ve çoklu olduğu durumlarda böyle bir testin performansı standart eşbütünleşme testlerinden ya da bir veya iki kırılmaya izin veren testlerden daha yüksektir (Bedir, Özdemir ve Bozkurt, 2017: 273). Maki (2012), serilerde ikiden fazla yapısal kırılma olması durumunda yapısal kırılma sayısının maksimum beş olmasını sağlayan eşbütünleşme testi geliştirmiştir. Maki (2012), yapısal kırılmaların varlığı durumunda eşbütünleşme ilişkisini test etmek için aşağıdaki modelleri kullanır (Maki, 2012: 1-2):

$$Model 0 = y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \beta' x_t + u_t, \quad (3.42)$$

$$Model 1 = y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \beta' x_t + \sum_{i=1}^k \beta'_i x_t D_{i,t} + u_t, \quad (3.43)$$

$$Model 2 = y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \gamma t + \beta' x_t + \sum_{i=1}^k \beta'_i x_t D_{i,t} + u_t, \quad (3.44)$$

$$Model 3 = y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \gamma t + \sum_{i=1}^k \gamma_i t D_{i,t} + \beta' x_t + \sum_{i=1}^k \beta'_i x_t D_{i,t} + u_t, \quad (3.45)$$

Burada, $t = 1, 2, \dots, T$ ve y_t ve $x_t = (x_{1t}, \dots, x_{mt})'$ gözlemlenebilir $I(1)$ değişkenlerine izin vermektedir ve u_t hata terimidir. y_t skaldır ve $x_t = (x_{1t}, \dots, x_{mt})'$ bir $(m \times 1)$ vektördür. $u, \mu_i, \gamma, \gamma_i, \beta' = (\beta_1, \dots, \beta_m)$ ve $\beta'_i = (\beta_{i1}, \dots, \beta_{im})$ doğru parametrelerdir. Eğer $t > T_{Bi}$ ($i = 1, \dots, k$) ise $D_{i,t}$ 1 değerini alır, diğer durumlarda 0 değerini alır. k , maksimum kırılma sayısıdır ve T_{Bi} , kırılma zaman periyoduna izin vermektedir. 3.42 nolu eşitlik seviye değişimlerine izin vermektedir. Düzen değişimleri

olarak adlandırılan 3.43 nolu eşitlik u 'ya ilave olarak β 'nın yapısal kırılmalarına izin vermektedir. Eşitlik 3.44'deki model trendli bir modeldir. Son olarak 3.45 nolu eşitlikteki model seviyelerin, trendlerin ve regresörlerin yapısal kırılmalarını oluşturmaktadır.

Maki (2012) eşbütünleşme testinin hipotezleri " H_0 : Yapısal kırılmalar altında eşbütünleşme yoktur" ve " H_a : Yapısal kırılmalar altında eşbütünleşme vardır" şeklindedir. Hipotezleri test etmek için gerekli olan kritik değerler, Monte Carlo simülasyonu ile hesaplanmış ve Maki (2012)'de verilmiştir. Hesaplanan test istatistikleri kritik değerden küçük olduğunda H_0 reddedilmekte ve seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğuna karar verilmektedir.

3.4.2.3. Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmini

Koentegrasyon analizi sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmişse, bu değişkenlerin uzun dönem katsayılarının tahmin sorunu ortaya çıkmaktadır (Nazlıoğlu, 2010: 97). Bağımlı ve açıklayıcı değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi mevcut olup, bunlar birinci dereceden durağan iken böyle bir modelin EKK yöntemi ile tahmin edilmesi EKK'nın sapmasız, tutarlı ve etkinlik şeklindeki özelliklerinden sapmalar yaratmaktadır. Bu sorunların üstesinden gelinebilmesi için Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (Tamamen Değiştirilmiş En Küçük Kareler-FMOLS), Kanonik Koentegrasyonu (Kanonik Eşbütünleşme Regresyonları-CCR) ve Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi (Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi- DOLS) olmak üzere üç yöntem önerilmiştir. Bu yöntemlerin tamamı da içsellik sorununun ortadan kaldırılması için değişkenlere çeşitli dönüşümler yapmaktadır (Berke, 2012: 250-251).

FMOLS yöntemi, eşbütünleşik regresyonların optimal tahminlerini elde etmek için Phillips ve Hansen (1990) çalışmasına dayanmakta olup, yöntem sonuçların güvenilirliğini kontrol etme şansı vermekte ve küçük örneklem için tutarlı tahminler üretmektedir. FMOLS yöntemi, tek denklem yöntemidir ve tek eş bütünleşme vektörünün olduğu varsayımını yapar. Serilerin birinci farklarında $I(1)$ eşbütünleşik olduğu durumda FMOLS tahmin için uygun bir yöntemdir (Yurdakul, 2018: 62). FMOLS yöntemi, DOLS tahmincisinden farklı olarak gecikme sayısı (lag) ve öncül değerlere (lead) duyarlı değildir. Bununla birlikte, Pedroni (2000) çalışmasında farklı panel eşbütünleşme tahmin yöntemlerinin asimptotik özelliklerini analiz ve analiz sonucunda FMOLS yönteminin küçük örneklemde bile iyi sonuç verdiğini ortaya koymuştur (Lebe, 2015: 201). FMOLS yöntemi $(n+1)$ boyutlu zaman serisi ile ifade edilirse:

$$y_t = X_t' \beta + D_{1t}' \gamma_1 + \mu_{1t} \quad (3.46)$$

Burada $D_t = (D_{1t}', D_{2t}')$ deterministik trend değişkenleri ve n stokastik değişkenler X_t denklem sistemi tarafından belirlenir:

$$X_t = \Gamma_{21}' D_{1t} + \Gamma_{22}' D_{2t} + \varepsilon_{2t} \quad (3.47)$$

$$\Delta \varepsilon_{2t} = \mu_{2t} \quad (3.48)$$

Burada D_{1t} yalnızca sabiti içermektedir. D_{2t} , deterministik trenddir. Ancak 3.46 nolu eşitlikte deterministik trend bulunmamaktadır. Böylece, FMOLS tahmincisi,

$$\theta_{FMOLS} = \begin{pmatrix} \hat{\beta} \\ \hat{\gamma}_1 \end{pmatrix} = (\sum_{t=1}^T Z_t Z_t')^{-1} (\sum_{t=1}^T Z_t Y_t^+ - T (\hat{\lambda}_{12}^+{}')) \quad (3.49)$$

Burada $Z_t = (X_t', D_t')$ 'dir. $\hat{\Omega}$ ve $\hat{\Lambda}$, $\hat{u}_t = (\hat{u}_{1t}', \hat{u}_{2t}')'$ artıkları ile elde edilen uzun dönem kovaryans matrisleri olmasına izin verildiğinde, modifiye edilmiş olan veri eşitlik 3.50'deki gibi oluşturulabilir:

$$y_t^+ = y_t - \hat{w}_{12} \hat{\Omega}_{22}^{-1} \hat{u}_2 \quad (3.50)$$

Böylece tahmin edilen düzeltme terimi şöyle ifade edilebilir:

$$\hat{\lambda}_{12}^+ = \hat{\lambda}_{12} - \hat{\Omega}_{22}^{-1} \hat{\lambda}_{22} \quad (3.51)$$

3.5. AMPİRİK BULGULAR

Burada öncelikle G-20 ülkeleri için yapılan panel veri analiz sonuçlarına ve ardından Türkiye için yapılan zaman serisi tahmin sonuçlarına yer verilecektir.

3.5.1. G-20 Ülkeleri İçin Ampirik Bulgular

Panel veri analizinde ilk olarak yatay kesit bağımlılığın tespiti gereklidir. Serilerde ve eşbütünleşme denkleminde yatay kesit bağımlılığın olup olmadığı Breusch-Pagan (1980) CD_{LMI} testi ile incelenmiş ve sonuçlar Tablo 3.4'te verilmiştir. G-20 ülkeleri için test sonuçları incelendiğinde kamu harcamaları ve gelir değişkenleri için hem sabitli hem de sabit ve trendli modellerde p -değeri < 0.05 olduğundan H_0 hipotezi reddedilmiş ve seriler için yatay kesit bağımlılığın olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 3.4
Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Değişken	<i>Sabitli</i>			
	<i>BP</i>		<i>CD_{LM}</i>	
	<i>Test İstatistiği</i>	<i>p-değeri</i>	<i>Test İstatistiği</i>	<i>p-değeri</i>
<i>rkh</i>	163.258	0.000	3.457	0.000
<i>y</i>	940.338	0.000	17.618	0.000
	<i>Sabit ve Trendli</i>			
<i>rkh</i>	163.745	0.000	2.582	0.005
<i>y</i>	799.415	0.000	15.035	0.000
Model1	399.607	0.000	6.886	0.000
Model2	513.343	0.000	9.708	0.000

Yatay kesit bağımlılığın tespitinin ardından paneldeki değişkenler ve eşbütünleşme denkleminde eğim katsayılarının homojen olup olmadığının tespiti amacıyla $\tilde{\Delta}$ ve $\tilde{\Delta}_{adj}$ testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 3.5’de verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre değişkenlerin ve eşbütünleşme denkleminde eğim katsayılarının homojen olduğu hipotezi reddedilmiş ve heterojenlik kabul edilmiştir.

Tablo 3.5
Homojenlik Testi

Model	$\tilde{\Delta}$		$\tilde{\Delta}_{adj}$	
	Statistics	<i>p-değeri</i>	Statistic	<i>p-değeri</i>
<i>rkh</i>	2.775	0.003	2.967	0.002
<i>y</i>	7.982	0.000	8.533	0.000
Model1	30.493	0.000	32.506	0.000
Model2	32.942	0.000	35.116	0.000

Uygun eşbütünleşme ve tahmin yönteminin tespiti amacıyla serilerin birim kök özelliklerinin tespiti için CADF birim kök testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 3.6’da verilmiştir. Buna göre her iki değişken için \overline{CADF} istatistiğine göre panelde hem kamu harcamaları hem de gelir değişkeni %1 önem düzeyinde fark durağan (I(1))’dir.

Tablo 3.6
CADF Birim Kök Testi

	<i>Düzye</i>				<i>Birinci Fark</i>			
	<i>rkh</i>		<i>y</i>		<i>drkh</i>		<i>dy</i>	
	<i>CADF İst.</i>	<i>Gecikme Sayısı</i>	<i>CADF İst.</i>	<i>Gecikme Sayısı</i>	<i>CADF İst.</i>	<i>Gecikme Sayısı</i>	<i>CADF İst.</i>	<i>Gecikme Sayısı</i>
<i>ABD</i>	-1.2777	3	-2.2209	2	-1.6266	2	-2.5073	2
<i>Japonya</i>	-1.9600	2	-2.0278	2	-3.1606	2	-2.8922	2
<i>Almanya</i>	-3.8171	2	-2.3046	3	-4.7247	2	-3.5240	3
<i>Bir. Krallık</i>	-0.2608	2	-2.1258	2	-1.5096	3	-2.5011	2
<i>Fransa</i>	-1.9815	2	-3.2146	2	-3.7088	2	-2.4676	3
<i>Hindistan</i>	-1.9542	2	-0.4933	2	-7.4831	2	-2.5536	3
<i>İtalya</i>	-3.1764	3	-2.4641	2	-3.0835	2	-3.3391	2
<i>Brezilya</i>	-1.4999	3	-0.3736	3	-3.9999	2	-2.1241	2
<i>Kanada</i>	-2.8776	2	-2.4774	2	-3.0378	2	-2.2851	3
<i>Rusya F.</i>	-4.9610	2	-2.2956	2	-9.8498	2	-3.4257	2
<i>Kore C.</i>	-0.6120	3	-4.0694	2	-4.2554	2	-5.0403	2
<i>Avustralya</i>	-2.3555	2	-3.6583	3	-3.7900	2	-4.1685	2
<i>Endonezya</i>	-0.6075	3	-3.1919	2	-2.3634	3	-4.4928	2
<i>Türkiye</i>	0.7761	2	-2.2649	2	-3.0222	2	-3.2354	3
<i>Güney Afrika</i>	-1.8325	3	-1.4483	2	-0.9328	3	-2.4006	2
CADF	-1.9966		-2.3087		-3.7699		-3.1305	

Not: CADF testinde gecikme sayısı 2 olarak alınmıştır. * CADF istatistikleri %1, %5 ve %10 için sırasıyla: -4.67, -3.88 ve -3.49; **CADF** istatistikleri %1, %5 ve %10 için sırasıyla -2.96, -2.73 ve -2.63'dür (Pesaran: 2007; 276 ve 281).

Paneldeki değişkenler $I(1)$ olduğu için aralarında uzun dönem ilişkisinin olabileceğine karar verilmiş ve ilişkinin varlığı Peacock-Wiseman Modeli (M1) ve Keynes modeli (M2) için eşbütünleşme ilişkisi Westerlund (2006) LM eşbütünleşme testi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 3.7'de verilmiştir. Test sonuçlarına göre H_0 : Eşbütünleşme yoktur hipotezi reddedilmiş ve yapısal kırılma yokken, sabit ve trendli model için eşbütünleşme olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.7
LM Eşbütünleşme Testi

	<i>Test İstatistiği</i>	<i>Bootstrap p-değeri</i>
<i>M1</i>	5.008	0.000
<i>M2</i>	7.001	0.001

Eşbütünleşme denkleminde eğim katsayılarının homojenliğin ve yatay kesit bağımlılığın tespit edilmesinin ardından eşbütünleşme katsayılarının tespiti amacıyla Pesaran (2006) tarafından geliştirilen heterojen paneller için yatay kesit bağımlılığı dikkate alan CCE tahmincisi kullanılmış ve tahmine ilişkin sonuçlar Tablo 3.8'de verilmiştir.

M1 için CCEMG tahmin sonuçlarına göre, kamu harcamaları ile büyüme arasındaki uzun dönem eğim katsayısı 0.144'dür. Buna göre gelirden meydana gelen %1'lik değişim

kamu harcamalarında %0.144'lük bir değişmeye neden olacaktır. Panel için Wagner Kanunu'nun Peacock Wiseman modeline göre katsayının işareti beklendiği gibi pozitif olduğundan ilişkinin geçerli olduğu ancak katsayının 1'den küçük olması nedeniyle beklenen etkinin panel için geçerli olmadığı söylenebilir. Kesitler için yapılan tahmin sonuçlarına göre ise Türkiye, Rusya, Güney Afrika ve Brezilya hariç diğer ülkeler için katsayılar istatistiki olarak anlamlı ve katsayılar Endonezya ve Güney Kore hariç öngörüldüğü gibi pozitif işaretli bulunmuştur. Ancak katsayılar, Wagner Kanunu'nun versiyonlarında belirtilen 1'den büyük olma koşulunu sağlamamaktadır. Dolayısıyla G-20 ülkeleri için Wagner Kanunu'nun geçerli olmadığı ifade edilebilir. Ayrıca, Kore C. ve Endonezya için katsayının istatistiki olarak anlamlı ancak ilişkinin yönünün panel setinde yer alan ülkelere farklı olması söz konusu ülkelere hükümet faaliyetleriyle kamu harcamaları arasındaki zayıf ilişki ve ilişkinin etkisini zayıflatan yapısal faktörler nedeniyle ortaya çıktığı düşünülebilir.

Tablo 3.8
M1 için CCE Tahmin Sonuçları

Ülke	Katsayı	St. Hata	t-değeri
ABD	0.156	0.03	5.03
Japonya	0.149	0.02	7.84
Almanya	0.354	0.01	59.00
Birleşik Krallık	0.293	0.05	5.86
Fransa	0.422	0.01	38.36
Hindistan	0.145	0.01	11.15
İtalya	0.38	0.01	29.23
Brezilya	0.033	0.03	1.22
Kanada	0.228	0.01	25.33
Rusya F.	0.079	0.05	1.58
Kore C.	-0.345	0.07	-5.07
Avustralya	0.23	0.01	16.43
Endonezya	-0.085	0.03	-2.74
Türkiye	0.052	0.21	0.25
Güney Afrika	0.076	0.04	1.95
Panel CCE Mean Grup Tahmini	0.144	0.05	2.86

G-20 ülkeleri için Keynes modelinin incelendiği M2 modeli için tahmin sonuçları Tablo 3.9'da verilmiştir. CCEMG tahmin sonuçlarına göre, büyüme ile kamu harcamaları arasındaki uzun dönem eğim katsayısı 2.243'dür. Buna göre kamu harcamalarında meydana gelen %1'lik değişme ekonomik büyümede %2.243'lük bir değişmeye neden olacaktır. Dolayısıyla panel için katsayı hem istatistiki olarak hem de teorik olarak beklentiyle uyumludur. Kesitler için yapılan tahmin sonuçlarına göre ise, Brezilya ve Türkiye hariç diğer

lkeler için katsayılar istatistiki olarak anlamlıdır; Endonezya ve Güney Kore hariç katsayılar beklenildiği gibi pozitif işaretlidir. Kesitlere göre kamu harcamalarının gelir üzerindeki etkisinin en büyük olduğu lke Japonya, Hindistan ve Kanada'da iken en küçük olduğu ülke sırasıyla Rusya F., Birleşik Krallık ve Fransa'dır. Ayrıca, Kore C. ve Endonezya için katsayının istatistiki olarak anlamlı ancak ilişkinin yönünün panel setinde yer alan ülkelerden farklı olması, söz konusu ülkelerde kamu harcamalarının oranının nispeten düşük olması, yolsuzluk algı endeksindeki ülke skoru ve belirli bir gelimilik düzeyinden sonra kamu harcamalarının katkısının azalması nedeniyle ortaya çıktığı düşünülebilir.

Tablo 3.9
M2 için CCE Tahmin Sonuçları

lke	Katsayı	St. Hata	t-değeri
ABD	4.123	0.88	4.69
Japonya	5.631	0.69	8.21
Almanya	2.758	0.06	45.97
Birleşik Krallık	2.508	0.33	7.51
Fransa	2.343	0.06	40.40
Hindistan	5.365	0.72	7.43
İtalya	2.575	0.09	29.26
Brezilya	0.912	0.91	1.00
Kanada	4.240	0.17	25.39
Rusya F.	0.667	0.25	2.63
Kore C.	-1.347	0.35	-3.90
Avustralya	4.103	0.21	19.17
Endonezya	-3.598	0.98	-3.67
Türkiye	0.084	0.35	0.24
Güney Afrika	3.276	1.07	3.05
Panel CCE Mean Grup Tahmini	2.243	0.65	3.43

Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) tarafından geliştirilen heterojen panellerde kullanılan EK nedensellik testi sonuçları Tablo 3.10'da verilmiştir. Panel için kamu harcamalarından büyümeye ve büyümeden kamu harcamalarına doğru nedenselliğin olmadığı yönündeki H_0 hipotezi reddedilmiş ve alternatifini kabul edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, elde edilen bulgulara göre kamu harcamaları ekonomik büyümenin ve ekonomik büyümede kamu harcamalarının Granger nedenidir. Benzer ekilde, Birleşik Krallık ve Avustralya'da kamu harcamaları gelirin ve Almanya, Fransa ve Brezilya'da da ekonomik büyüme kamu harcamalarının Granger nedenidir.

Tablo 3.10
Mahmutoğlu-Köse Panel Nedensellik Testi Sonuçları

<i>Ülke</i>	VAR Gecikme Sayısı	<i>rkh</i> → <i>y</i>	<i>p-değeri</i>	<i>y</i> → <i>rkh</i>	<i>p-değeri</i>
<i>ABD</i>	2	1.892783	0.341713	3.158014	0.222702
<i>Japonya</i>	1	0.009355	0.923824	0.028963	0.866420
<i>Almanya</i>	3	0.697744	0.634852	17.40731	0.025765
<i>Birleşik Krallık</i>	3	12.78710	0.052177	3.798317	0.273821
<i>Fransa</i>	2	1.068501	0.472902	16.62243	0.008902
<i>Hindistan</i>	1	0.137238	0.714585	0.525058	0.476329
<i>İtalya</i>	3	5.050734	0.209217	5.954997	0.174223
<i>Brezilya</i>	2	2.141145	0.312585	7.758005	0.062227
<i>Kanada</i>	1	1.656473	0.211458	1.098007	0.306080
<i>Rusya F.</i>	2	2.397484	0.285972	5.488202	0.112481
<i>Kore C.</i>	1	0.033144	0.857207	0.766259	0.390834
<i>Avustralya</i>	3	9.956589	0.083480	2.360690	0.385583
<i>Endonezya</i>	3	4.487221	0.235544	0.799629	0.611322
<i>Türkiye</i>	1	2.832775	0.106498	0.325377	0.574174
<i>Güney Afrika</i>	1	0.019760	0.889488	2.162372	0.155585
Panel için		42.30091	0.067434	67.71331	9.76E-05

3.5.2. Türkiye İçin Ampirik Bulgular

Türkiye için serilerin birim kök özelliklerini tespit etmek amacıyla ADF testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 3.11’de verilmiştir. ADF test sonuçlarına göre, hem sabitli hem de sabit ve trendli modellerde düzey için birim kök hipotezinin kabul edildiği (H_a) görölmektedir. Bu nedenle serilerin farkları alınmış ve tüm değişkenlerin %5 önem düzeyinde I(1) dereceden durağan oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 3.11
ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Sabitli		Sabit ve Trendli	
	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
lnkh	-1.538	0.495	-3.255	0.099
lny	0.226	0.968	-1.774	0.684
lnkbkh	-1.763	0.387	-3.299	0.091
lnkbg	0.066	0.956	-1.807	0.668
lnkth	0.536	0.984	-4.343	0.014
lnkho	-2.695	0.090	-2.585	0.289
Δlnkh	-6.949	0.000	-7.156	0.000
Δlny	-4.204	0.004	-4.206	0.016
Δlnkbkh	-6.991	0.000	-7.213	0.000
Δlnkbg	-4.230	0.004	-4.225	0.016
Δlnkth	-2.871	0.067	-3.278	0.099
Δlnkho	-6.507	0.000	-6.777	0.000

Not: ADF testi 3 gecikme için Akaike bilgi kriteri kullanılarak yapılmıştır.

Zaman serisi analizinde yapısal kırılmaların varlığı durumunda ADF tipi testler genellikle H_0 hipotezini kabul etme eğilimindedirler. Bu nedenle yapısal kırılmaları dikkate alan ve iki kırılmaya izin veren Narayan ve Popp (2010) testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 3.12’de verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, sabit ve sabit ve trendli modellerde test istatistikleri kritik değerlerden mutlak anlamda büyük olduğu için H_0 hipotezi kabul edilmiş ve bu nedenle serilerin farkları alınmıştır. Fark işleminden sonra tüm istatistikler kritik değerlerden büyük olduğu için değişkenlerin %1 önem düzeyinde I(1) derecen durağan olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.12
Narayan & Pop Birim Kök Testi

Değişkenler	Sabitte Kırılma				Sabit ve Trendde Kırılma			
	Test İstatistiği	Kırılma Noktası	Kırılma Tarihi	Kritik Değer	Test İstatistiği	Kırılma Noktası	Kırılma Tarihi	Kritik Değer
lnkh	-7.026***	7 (0.292) 10 (0.417)	2000 2003	%1 -5.259 %5 -4.514 %10 -4.143	-3.457	9 (0.375) 12 (0.500)	2002 2005	%1 - 5.949 %5 - 5.181 %10 - 4.789
lny	-4.902	7 (0.292) 15 (0.625)	2000 2008		-1.305	7 (0.291) 15 (0.625)	2000 2008	
lnkbkh	-8.311***	7 (0.292) 10 (0.417)	2000 2003		-5.308	9 (0.375) 12 (0.500)	2002 2005	
lnkbg	-3.184	7 (0.292) 15 (0.625)	2000 2008		-1.454	7 (0.292) 15 (0.625)	2000 2008	
lnkth	-3.790	8 (0.333) 12 (0.500)	2001 2005		-4.035	8 (0.333) 12 (0.500)	2001 2005	
lnkho	-6.914***	7 (0.292) 11 (0.458)	2000 2004		-4.884	7 (0.292) 15 (0.625)	2000 2008	
Δlnkh	-	-	-		-6.272***	6 (0.261) 11 (0.478)	1999 2004	
Δlny	-6.749***	8 (0.348) 14 (0.609)	2001 2007		-6.027***	6 (0.260) 14 (0.608)	1999 2007	
Δlnkbkh	-6.842***	7 (0.304) 11 (0.478)	2000 2004		-6.113***	6 (0.261) 11 (0.478)	1999 2004	
Δlnkbg	-6.863***	8 (0.348) 14 (0.609)	2001 2007		-5.952***	6 (0.261) 14 (0.609)	1999 2007	
Δlnkth	-6.285***	11 (0.478) 13 (0.565)	2004 2006		-10.16***	7 (0.304) 13 (0.565)	2000 2006	
Δlnkho	-	-	-		-18.43***	11 (0.478) 16 (0.696)	2004 2009	

Not: Kritik değerler Narayan ve Popp (2010) Tablo 3'den N=50 için alınmıştır.

Bu çalışmada Wagner ve Keynes modelleri için eşbütünleşme ilişkisi Maki (2012) testi ile incelenmiş ve sonuçlar Ek 2’de verilmiştir. Maki (2012) testi sonucunda uzun dönem ilişkisinin tahmininde *MO* modellerinde yer alan kırılma tarihleri kukla değişken olarak analize dâhil edilmiştir. Maki eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, modellerin tümünde hesaplanan test istatistiği kritik değerlerden daha küçüktür. Diğer bir ifadeyle, seriler arasında yapısal kırılmalar altında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu ve serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri belirlenmiştir. Ek 2’deki sonuçlar incelendiğinde, Maki (2012) testinin Türkiye ekonomisindeki yapısal kırılma tarihlerini büyük oranda başarılı biçimde tespit ettiği düşünülmektedir

Değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi FMOLS ile tahmin edilmiş ve sonuçlar Tablo 3.13’de verilmiştir. Yapısal kırılmaların dâhil edilmediği ilk Peacock-Wiseman (M1a), Gupta (M1b), Goffman (M1c) ve Pryor (M1d) modellerinde katsayıların beklendiği gibi pozitif ve istatistiki olarak anlamlı olduğu bulgusu elde edilmiştir. Ayrıca katsayıların sırasıyla 1.184, 1.248, 1.690 ve 1.184 olduğu ve Wagner Kanununun geçerli olabilmesi için katsayının 1’den büyük olması koşulunu sağladığı görülmektedir. Aynı zamanda Keynes Modelinde de (MK) katsayının istatistiki olarak anlamlı ve beklendiği gibi pozitif olduğu; kamu harcamalarında ki %1’lik değişimin büyümede %0.789’luk bir değişmeye neden olacağı bulunmuştur. Kırılmaların dikkate alındığı modellerde ise, Wagner Modellerinde etkinin azaldığı ve 1’den büyük olma koşulunun sadece Peacock-Wiseman modelinde sağladığı ancak Gupta ve Goffman modellerinde katsayının pozitif ancak 1’den küçük olduğu görülmektedir. Pryor modelinde de katsayının anlamlı ve pozitif olduğu ve bu nedenle Wagner Kanunu’nun Türkiye’de geçerli olduğu söylenebilir. Keynes Modelinde ise, kırılmaların etkiyi azalttığı ancak katsayının istatistiki olarak anlamlı ve pozitif olduğu bu nedenle kamu harcamalarındaki artışın ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiler ortaya çıkaracağı düşünülebilir.

Tablo 3.13
FMOL ile Uzun Dönem Eşbütünlük Katsayıları

M1a	lny	c	K1	K2	K3	K4	K5
	1.184 (0.000)	-6.152 (0.129)					
	1.196 (0.001)	-6.560 (0.417)	0.115 (0.255)	-0.035 (0.716)	-0.038 (0.738)	-0.062 (0.603)	0.035 (0.763)
M1b	lnkbg	c	K1	K2	K3	K4	K5
	1.248 (0.000)	-3.451 (0.091)					
	0.691 (0.011)	1.559 (0.496)	0.343 (0.000)	-0.056 (0.477)	-0.046 (0.627)	0.069 (0.346)	0.149 (0.131)
M1c	lnkbg	c	K1	K2	K3	K4	K5
	1.690 (0.000)	10.379 (0.000)					
	0.800 (0.001)	18.459 (0.000)	0.423 (0.000)	0.130 (0.056)	0.019 (0.841)	0.039 (0.698)	0.078 (0.311)
M1d	lny	c	K1	K2	K3	K4	K5
	1.184 (0.000)	-6.152 (0.129)					
	0.553 (0.003)	10.729 (0.023)	0.374 (0.000)	0.140 (0.014)	0.013 (0.846)	0.164 (0.013)	0.116 (0.083)
M1e	lnkbg	c	K1	K2	K3	K4	K5
	0.248 (0.238)	-3.451 (0.091)					
	0.309 (0.210)	1.559 (0.496)	0.343 (0.000)	-0.056 (0.477)	0.149 (0.131)	-0.046 (0.627)	0.069 (0.347)
M1f	lny	c	K1	K2	K3	K4	K5
	0.184 (0.207)	-6.152 (0.129)					
	0.196 (0.507)	-6.560 (0.417)	0.115 (0.255)	-0.035 (0.716)	-0.038 (0.738)	-0.062 (0.603)	0.035 (0.763)
MK	lnkh	c	K1	K2	K3	K4	K5
	0.789 (0.000)	6.695 (0.018)					
	0.610 (0.000)	11.436 (0.000)	-0.217 (0.001)	0.192 (0.000)	0.014 (0.700)	0.087 (0.034)	0.084 (0.032)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ekonomik ve sosyal yapıdaki değişiklikler ihtiyaçların çeşitlenmesini beraberinde getirmiş ve bireylerin talep ettiği kamusal mal ve hizmet miktarında artış yaşanmıştır. Geçmişte yalnızca savunma, adalet ve kolluk hizmetleri gibi temel görevleri olan devlet, Sanayi Devrimi ile birlikte yeni görevler de üstlenmiştir. Bu bağlamda, günümüzde kamu harcamaları yalnızca krizden çıkmak veya ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla değil aynı zamanda ekonomik büyümeye destek vermek için de kullanılmaktadır.

Kamu harcamalarının dönemin iktisadi paradigmasına bağlı olarak ekonomi içindeki ağırlığını artırdığı, KİT'ler ve diğer kamu kurum ve kuruluşları vasıtasıyla devletin ekonomide büyük alan kapladığı 1960'lı yılları takip eden süreç stagflasyon ile sonuçlanmıştır. Bu dönemde kamu harcamalarının iktisadi, mali, sosyal ve siyasal nedenlerle hızla arttığı ve bu nedenle yüksek enflasyon sorununun çözülemeyeceği genel kabul görmeye başlamıştır. 1980'lere gelindiğinde Keynesyen politikalar yerini farklı ekollerin ileri sürdüğü iktisadi politikalara bırakmış ve birçok ülkede başlayan iktisadi liberalleşme eğilimleri devletin ekonomiden kontrollü çekilmesini beraberinde getirmiştir. Özelleştirme uygulamaları ve politikacıların ülke çapında gerçekleştirdiği Neoliberal dönüşümler devletin ekonomiden kısmen çekilmesini beraberinde getirmiş, ancak kamu harcamalarının uzun dönemli artış seyri devam etmiştir. Bu durum kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin araştırılmasında temel çıkış noktası olmuştur.

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisinde temel olarak, hâsıladaki artışın kamu harcamalarını artıracaklarını ileri süren Wagner Kanunu ve kamu harcamaları ile hâsılanın olumlu anlamda etkilenebileceğini iddia eden Keynes Hipotezi yer almaktadır. Kamu harcamalarının içsel değişken olarak kabul edildiği Wagner Kanunu'nda nedensellik ekonomik büyümeden kamu harcamalarına ve kamu harcamalarının dışsal değişken olarak kabul edildiği Keynes Hipotezi'nde ise, nedensellik kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğrudur.

Bu çalışmada kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki G-20 ülkeleri ve Türkiye için araştırılmıştır. G-20 ülkeleri ve bireysel anlamda ABD, Japonya, Almanya, Birleşik Krallık, Fransa, Hindistan, İtalya ve Kanada için ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişki elde edilmiştir. Ancak tahmin katsayısı Wagner Kanununu geçerliliği için gerekli olan 1'den büyük olma koşulunu sağlamamıştır. Buna karşılık Keynes Hipotezinin G-20 için ve bireysel anlamda ABD, Japonya, Almanya,

Birleşik Krallık, Fransa, Hindistan, İtalya, Kanada, Rusya F., Avustralya ve Güney Afrika için geçerli olduğu bulgusu elde edilmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda, G-20 ülkeleri için Wagner Kanunu'ndan ziyade Keynes Hipotezinin geçerli olduğu düşünülebilir.

Türkiye için yapılan tahmin sonucunda Wagner yasalarının ve Keynes Hipotezinin yapısal kırılmalar dikkate alınmadığında çoğunlukla geçerli olduğu ancak yapısal kırılmaların etkiyi azalttığı görülmüştür. Bu nedenle Türkiye'de hem ekonomik gelişmenin kamu harcamalarını arttırdığı hem de kamu harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeyi desteklediği; bu nedenle hem Wagner Kanunu'nu hem de Keynes Hipotezi doğrultusunda iktisadi politikalar üretilebileceği söylenebilir.

Analiz sonucunda hem G-20 ülkeleri için hem de Türkiye için bulguların Wagner Kanunu'ndan ziyade Keynes Hipotezi'ne yakın olduğu göz önünde bulundurulduğunda, G-20 ülkelerinde kamu harcamalarının ekonomik büyümeye katkı veren temel unsurlardan biri olduğu görülmektedir. Bu nedenle, dünyada ilk on büyük ekonomi içine girme hedefi olan Türkiye'de kamu harcamalarının altyapı, üstyapı, Ar-Ge, iktisadi sübvansiyonlar, beşeri sermaye yatırımları gibi ekonomik büyüme hedefi doğrultusunda planlanarak ekonomik büyümeyi artırabileceği söylenebilir. Diğer yandan, son yıllarda uygulanmakta olan özelleştirme uygulamalarına rağmen Wagner Kanunu'nun Türkiye'de geçerliliğini koruması ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru olan nedenselliğin güçlü olduğunu, dolayısıyla ekonomik büyümenin kamu kesiminin ekonomi içindeki payına doğrudan etki ettiğini ve bu nedenle büyüme hedefi açısından kamu harcamalarının miktarından ziyade niteliğine odaklanması gerektiğine dikkat çeker. Dolayısıyla, kamu harcamaları Türkiye'de bürokratik ve siyasi baskılardan uzak tutularak, özellikle bölgesel ve sektörel iktisadi farklılıkların giderilmesi ve ekonomik büyüme ve kalkınmayı desteklemek amacıyla planlanması gerektiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Acar, Y. (1998). **Büyüme Teorileri** (3. Baskı). Bursa: Vıpaş A.Ş. Yayınları.
- Adaçay, F. R. ve İslatince, H. (2013). **İktisadi Düşünceler Tarihi** (Genişletilmiş 3. Baskı). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Afşar, M. (2009). ‘‘Türkiye’de Eğitim Yatırımları ve Ekonomik Büyüme’’. **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 9 (1), 85-98.
- Akalın, U. S. (2017). **Kamu Harcamaları ve Ekonomik Krizler: Peacock ve Wiseman Sıçrama Tezi Çerçevesinde Türkiye Örneği** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akbulut, H. (2017). ‘‘Ekonomik Gelişmişlik-Kamu Harcamaları İlişkisi: 2007:1-2015:3 Dönemi Türkiye Örneği’’. **Yönetim Bilimleri Dergisi**, 15 (29), 9-23.
- Akdoğan, A. (2006) **Kamu Maliyesi** (Genişletilmiş 11. Baskı). Ankara: Gazi Kitapevi.
- Alptekin, V. (2012). ‘‘Benoit Hipotezi: Seçilmiş OECD Ülkeleri Ölçeğinde Panel Verileri Yardımıyla Analizi’’. **CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 10 (2), 204-215.
- Altay, O. ve Altın, O. (2008). ‘‘Türkiye’de Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme ve Yatırımlar Üzerine Etkilerinin Analizi’’. **Ege Akademik Bakış/ Ege Academic Review**, 8 (1), 267-285 .
- Altunç Ö. F. ve Aydın, C. (2012). ‘‘Türkiye’de Kamu Sektörü Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi’’. **Ekonomik Yaklaşım**, 23 (82), 79-98.
- Amin, S. B. ve Jannat, F. T. (2017). ‘‘Relationship between Government Expenditure and National Income: The Case of Bangladesh’’. **Journal of Accounting, Finance and Economics**, 7 (1), 27-41.
- Arısoy, İ. (2005). ‘‘Wagner ve Keynes Hipotezleri Çerçevesinde Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi’’. **Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 14 (2) , 63-80.
- Artan, S. ve Berber, M. (2004). ‘‘Kamu Kesimi Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Çoklu Ko-Entegrasyon Analizi’’. **C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 5(2), 13-29.

- Bağdigen, M. ve Çetindaş, H. (2009). "Casualty between Public Expenditure and Economic Growth: The Turkish Case". **Journal of Economic and Social Research**, 6 (1), 53-72.
- Bansal, S. N. ve Hantolai, A. O. M. (2012). "Growth of Public Expenditure and Testing of Wagner's Law In Eritrea". **Asian-African Journal of Economics and Econometrics**, 12 (2), 293-304.
- Başar, S. vd. (2009). "Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı". **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 13 (1), 301-314.
- Bayrak, M. ve Esen, Ö. (2014). "Examining the Validity of Wagner's Law in the OECD Economies". **Research in Applied Economics**, 6 (3), 1-16.
- Bayrakdar, S. vd. (2015). "Testing the Validity of Wagner's Law:1998-2004, The Case of Turkey". **Procedia – Social and Behavioral Sciences**, 195, 493-500.
- Bedir, S. vd. (2017). "Özel, Kamu ve Yabancı Yatırımcı İlişkisi: Türkiye Örneği". **Ege Akademik Bakış**, 17 (2), 265-280.
- Berber, M. (2006). **İktisadi Büyüme ve Kalkınma** (3. Baskı) Trabzon: Derya Kitapevi.
- Berke, B. (2012). "Döviz Kuru ve İMKB100 Endeksi İlişkisi: Yeni Bir Test". **Economic Modelling**, 29 (5), 1-5.
- Bilgili, Y. (2010). **İktisat Okulları** (Genişletilmiş 3. Baskı). İstanbul: İkinci Sayfa Basım Yayım Dağıtım.
- Bilgili, Y. (2018). **Makro İktisat** (9. Baskı). İstanbul: 4T Yayınevi.
- Birleşmiş Milletler (2018). **2018 İnsani Gelişme Raporu**. http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/_nsani-geli_me-endeksleri-ve-goestergeleri--2018-statistiksel-gue.html (10.04.2019).
- Bocutoğlu, E. (2012). **İktisadi Düşünceler Tarihi** (1 Baskı). Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Boztepe, E. (2012). **Türk Kamu Mali Yönetiminde Kamu Harcamalarının Yüksek Denetimi** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Bölükbaş, M. T. (2017). **Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Dış Borçlanma İlişkisi: Ekonometrik Bir Analiz** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Caymaz, N. (2016). **Türkiye’de Kamu Harcamalarının Ekonomik Sınıflandırmaya Göre İncelenmesi: 1995-2015** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cengiz, V. ve Öruç, E. (2016). Seyfettin Erdoğan ve Ayfer Gedikli (Ed.), **Türkiye Ekonomisinin Dönüşümü**. İstanbul: Umuttepe Yayınları, 189-218.
- Coşar, N. (1995). “Cumhuriyet Döneminde Denk Bütçe Politikasına Geçiş”. <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-31/cumhuriyet-doneminde-denk-butce-politikasina-gecis> (13.09.2018).
- Çakır, vd. (2006). **Kamu Maliyesi** (1. Baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Çavuşoğlu, A. T. (2005). “Testing The Validity of Wagner’s Law in Turkey: The Bounds Testing Approach”. **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 60 (1), 73-88.
- Çelik, A. A. (2010). **Ekonomik Büyüme ile Kamu Harcamalarının Nedensellik Analizi: Suudi Arabistan, B. A. Emirlikleri ve Kuveyt Uygulaması** (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü.
- Çoban, Y. (2014). **Türkiye Ekonomisi** (Genişletilmiş 4. Baskı). İstanbul: İkinci Sayfa Yayınları.
- Dağ, G. (2007). “Kamu Harcamaları: Reel Harcamalar ve Transfer Harcamaları, Transfer Harcamalarının Türkiye’de Gelişimi”. <http://gokhandag.blogspot.com/2007/10/kamu-harcamalar-reel-harcamalar-ve.html> (16.07.2018).
- Diler, H. G. (2011). **Kamu Harcamaları- Ekonomik Büyüme: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Uygulama** (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Durmuş, M. (2006). “Kamu Harcamalarının Artışını Açıklayan Makro ve Mikro Modellere İlişkin Bir Değerlendirme”. **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 8 (3), 251-299.
- Durmuş, M. (2008). **Kamu Ekonomisi** (2. Baskı). Ankara: Gazi Kitapevi.

- Düzgün, R. (2007). **Kamu Harcamalarının Özel Sektör Yatırımları Üzerindeki Dinamik Etkileri** (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Edizdoğan, N. vd. (2011). **Kamu Maliyesi** (2. Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Ege Bölgesi Sanayi Odası (2016). **2016 Yılında Dünya ve Türkiye Ekonomisi & 2017 Yılından Beklentiler**. http://www.ebso.org.tr/ebsomedia/documents/2016-yilinda-dunya-ve-turkiye-ekonomisi-&-2017-yilindan-beklentiler_89904883.pdf (25.05.2019).
- Eğilmez, M. (2015). “Wagner Yasasından Yola Çıkarsak”. <http://www.mahfiegilmez.com/2015/09/wagner-yasasndan-yola-ckarsak.html> (25.05.2019).
- Eğilmez, M. (2016). “Sermaye Hasıla Katsayısı”. <http://www.mahfiegilmez.com/2016/08/-sermaye-hasla-katsays.html> (09.05.2019).
- Ejder, H. L. (2006). **Türkiye’de Mali Disiplinin Sağlanması Açısından Kamu Harcamaları Stratejisi: 1980-2002 Dönemi Analizi** (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ejder, H. L. (Ed.) (2011). **Maliye Ders Notları**. Ankara: Cem Veb-Ofset.
- Eker, M. (2007). **Kamu Harcamalarının Ekonomik Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama (1980-2004)** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekzen, N. (2009). **Türkiye Kısa İktisat Tarihi** (2. Basım). Ankara: Odtü Yayıncılık.
- Emirmahmutoglu, F. ve Köse, N. (2011). “Testing for Granger Causality in Heterogeneous Mixed Panels”. **Economic Modelling**, 28 (3), 870-876.
- Ercan, N. Y. (2002). “İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış”. **Planlama Dergisi**, Özel sayı, 129-138.
- Erdem, Metin vd. (2011). **Kamu Maliyesi** (8. Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Erol, E. D. (2011). “İnsani Gelişme Yaklaşımı Doğrultusunda Beşeri Kalkınmanın Boyutları: Gelişmekte Olan Ülkeler”. **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, 3 (2), 100.
- Eroğlu, Ö. (1998). **Kamu Harcamalarının Enflasyon Üzerindeki Etkilerinin Ekonometrik Bir Model Yardımıyla İncelenmesi ve Bir Uygulama (1980-1996)**

- (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gacener, A. (2005). "Türkiye Açısından Wagner Kanunu'nun Geçerliliğinin Analizi". **D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi**, 20 (1), 103-122.
- Giray, F. (2004). "Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme". **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 5, 181-199.
- Göçer, İ. vd. (2012). "Seçilmiş OECD Ülkelerinde Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Çoklu Yapısal Kırımlı Panel Veri Analizi". **Maliye Dergisi**, 163, 449-467.
- Göçer, İ. vd. (2013). "Kredi Hacmi Artışının Cari Açığa Etkisi: Çoklu Yapısal Kırımlı Eşbütünleşme Analizi". **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, 18, 1-17.
- Gönel, F. D. (2010). **Kalkınma Ekonomisi** (1. Basım). Ankara: Efil Yayınevi.
- Gujarati, D. N. (2004). **Basic Econometrics** (4. Baskı). New York: McGraw-Hill Companies.
- Güder, F. vd. (2016). "Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye için Keynesyen Görüş mü? Wagner Kanunu mu geçerli?". **ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, 1(1), 47-60.
- Gül, E. ve Yavuz, H. (2011). "Türkiye'de Kamu Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi:1963-2008 Dönemi". **Maliye Dergisi**, 160, 72-85.
- Gülcan, M. C. (2008). **Kamu Harcamaları İçinde Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Yeri, Ekonomik Etkileri ve Türkiye Uygulaması** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günaydın, İ. (2003). "Türkiye'de Wagner Kanunu'nun Geçerliliği Üzerine Ekonometrik Bir Araştırma". **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 17 (3), 79-94.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı (2018). **Yıllık Ekonomik Rapor 2018**. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2018/10/YILLIK-EKONOM%C4%B0K-RAPOR-2018-e.pdf> (25.05.2019).

- Heitger, B. (2001). "The Scope of Government and Its Impact on Economic Growth in OECD Countries". **Kiel Institute For The World Economy**, 1034, 1-32.
- <https://ekonomihukuk.com/buyume-kalkinma/icsel-buyume-modelleri/> (01.09.2018).
- <http://ingev.org/hakkimizda/insani-gelisme-nedir/> (22.08.2018).
- https://en.wikipedia.org/wiki/Public_expenditure (25.06.2019).
- Husnain, M. I. U. (2011). "Keynes versus Wagner: Aggregated and Disaggregated Analysis of Public Expenditure in Selected South Asian Countries". **International Research Journal of Finance and Economics**, 67, 46-53.
- Ighododaro, C. A. U. ve Oriakhi, D. E. (2010). "Does the Relationship between Government Expenditure and Economic Growth Follow Wagner's Law in Nigeria?". **Annals of the University of Petroşani Economics**, 10 (2), 185-198.
- Işık, N. ve Alagöz, M. (2005). "Kamu Harcamaları ve Büyüme Arasındaki İlişki". **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 24, 63-75.
- İlgün, M. F. (2016). "Mali Sürdürülebilirlik: OECD Ülkelerine Yönelik Panel Veri Analizi". **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 30, 66-90.
- Kapıcı, B. (2008). **Türkiye’de Kamu Harcamalarının Dağılımı ve Sosyal Güvenlik Açıklarının Kamu Açıklarına Etkileri** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kar, M. ve Taban, S. (2003). "Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri". **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 58 (3), 145-169.
- Kaya, E. (2006). **Kamu Harcamalarının Büyüme Üzerine Etkileri** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaynak, M. (2011a). **Kalkınma İktisadı** (4. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kaynak, M. (2011b). **Büyüme Teorileri Giriş**. (2. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kesavarajah, M. (2012). "Wagner's Law in Sri Lanka: An Econometric Analysis". **International Scholarly Research Network**, 573826, 1-8.
- Koçbulut, Ö. ve Altıntaş, H. (2016). "İkiz Açıklar ve Feldstein-Horioka Hipotezi: OECD Ülkeleri Üzerine Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Yapısal Kırılmalı Panel

- Eşbütünleşme Analizi”. **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 48, 145-174.
- Kuckuck, J. (2012). ‘‘Testing Wagner's Law at Different Stages of Economic Development A Historical Analysis of Five Western European Countries’’. **Institute of Empirical Economic Research**, 91, 1-32.
- Künü, S. (2013). **Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama** (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lebe, F. ve Akbaş, Y. E. (2015). ‘‘Türkiye’de Sanayileşme, Finansal Gelişme, Ekonomik Büyüme ve Kentleşmenin Enerji Tüketimi Üzerindeki Etkisi: Çoklu Yapısal Kırılmalı Bir Araştırma’’. **Ege Akademik Bakış**, 15 (2), 197-206.
- Lin, C. (1996). **Empirical Analysis of the Size and Growth of Government: Wagner's Law and Beyond** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of Nebraska.
- Magazzino, C. vd. (2015). ‘‘Wagner's Law and Peacock and Wiseman's Displacement Effect in European Union Countries: A Panel Data Study’’. **International Journal of Economics and Financial Issues**, 5 (3), 812-819.
- Maliye Bakanlığı (2017). ‘‘Ekonomik Göstergeler (1950-2018)’’. <http://www.bumko.gov.tr/TR,7045/ekonomik-gostergeler-1950-2018.html> (10.09.2018).
- Maliye Bakanlığı (2018). ‘‘2018-2020 Bütçe Çağrısı ve Eki Birinci Düzey Fonksiyonel Kodlar’’. <http://www.bumko.gov.tr/Eklenti/10829,03fonksiyonelpdf.pdf?0> (10.09.2018).
- Maki, D. (2012). ‘‘Test for Cointegration Allowing for an Unknown Number of Breaks’’. **Economic Modelling**, 29 (5), 1-5.
- Mercan, M. (2014). ‘‘Feldstein-Horioka Hipotezinin AB-15 ve Türkiye Ekonomisi için Sınanması: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Yapısal Kırılmalı Dinamik Panel Veri Analizi’’. **Ege Akademik Bakış**, 14(2), 231-245.
- Mere, M. (2006). **Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Uygulama** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Meriç, M. (2003). “Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Transfer Harcamalarının Gelişimi”. **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 8 (2), 171-191.
- Narayan, P. K. ve Popp, S. (2010). “A New Unit Root Test with Two Structural Breaks in Level and Slope at Unknown Time”. **Journal of Applied Statistics**, 37 (9), 1425-1438.
- Nazlıoğlu, Ş. (2010). **Makro İktisat Politikalarının Tarım Sektörü Üzerindeki Etkileri: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Karşılaştırma** (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Kayseri Erciyes Üniversitesi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nazlıoğlu, Ş. vd. (2011). “Nuclear Energy Consumption and Economic Growth in OECD Countries: Cross-Sectional Dependent Heterogeneous Panel Causality Analysis ”. **Energy Policy**, 39, 6616-6621.
- Oktayer, N. ve Susam, N. (2008). “Kamu Harcamaları-Ekonomi Büyüme İlişkisi: 1970-2005 Yılları Türkiye Örneği”. **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 22, 145-164.
- Orhaner, E. (2007). **Kamu Maliyesi** (1. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Özcan, Ö. Ö. (1999). **Kamu Harcamaları ve Türkiye’de Kamu Harcamalarının Analizi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özmen, İ. (2010). **Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1980-2008)** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Parasız, İ. (2000). **Modern Makro Ekonominin Temelleri** (2. Baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Parasız, İ. (2003). **Türkiye Ekonomisi**. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Paul, F. ve Furaşisha, G. (2017). “Government Expenditure and Economic Growth Nexus: Wagner’s law or Keynesian Hypothesis for Tanzania?”. **African Journal of Economic Review**, 5 (1), 32-46.
- Pehlivan, O. (2011). **Kamu Maliyesi**. Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Pesaran, M. H. (2004). “General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels”. **Journal of Econometrics**, 1240, 1-39.

- Pesaran, M. H. (2006). "A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross Section Dependence". **Journal of Applied Econometrics**, 22, 1-26.
- Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2008). "Testing Slope Homogeneity in Large Panels". **Journal of Econometrics**, 142, 50-93.
- Sarıkaya, R. (2008). **Kamu Harcamalarında Etkinliğin Sağlanması Bakımından İç Denetimin Rolü** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Selen, U. ve Eryiğit, K. (2009). "Yapısal Kırımların Varlığında, Wagner Kanunu Türkiye İçin Geçerli mi?". **Maliye Dergisi**, 156, 177-198.
- Sinha, D. (1998). "Government Expenditure and Economic Growth in Malaysia". **Journal of Economic Development**, 23 (2), 71-80.
- Soydan, A. ve Bedir, S. (2015). "External Debt and Economic Growth: New Evidence For An Old Debate". **Journal of Business, Economics&Finance**, 4 (2), 500-522.
- Sökenoğlu, S. (2008). **Kamu Harcamalarında Etkinlik ve Bütçe Sistemleri İlişkisi** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Söylemez, S. A. (2004). "Türkiye’de Teknoloji ve Eğitim Yatırımları: Karşılaştırmalı Bir Bakış açısı". **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 1, 63-80.
- Şahan, Ö. (2014). **Analiz Maliye** (Genişletilmiş 3. Baskı). Ankara: Pelikan Yayıncılık.
- Şahin, B. E. (2012). **Kamu Harcamalarının İçinde İlaç Harcamalarının Yeri ve Ekonomik Büyümeye Etkisi** (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, H. (2012). **Türkiye Ekonomisi** (Yenilenmiş 12. Baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Şanlısoy, S. ve Sunal, O. (2016). "Kamu Harcamaları-Ekonomi Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği". **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi**, 7 (15), 103-122.
- Taban, S. ve Kar, M. (2006). "Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Analizi, 1969-2001". **Sosyal Bilimler Dergisi**, 1, 159-182.

- Tan, B. K. vd. (2010). “Kamu Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisine Bir Bakış: Türkiye, 1969-2003”. **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 25 (1), 25-39.
- Tan, E. C. (2003) . “Does Wagner’s Law or the Keynesian Paradigm Hold in the Case of Malaysia?”. **Thammasat Review**, 8 (1), 62-74.
- Tarı, R. (2002). **Ekonometri** (2. Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Taşseven, Ö. (2011). “The Wagner’s Law: Time Series Evidence For Turkey, 1960-2006”. **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 12 (2), 304-316.
- TDK. <http://www.tdk.gov.tr/> (22.09.2018).
- Telek, C. (2013). **Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Analizi (1998-2012)** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Telek, C. ve Telek, A. (2016). “Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Wagner ve Keynes Hipotezi Çerçevesinde İncelenmesi”. **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, 16, 628-642.
- Timur, M. C. ve Albayrak, N. (2016). “Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Wagner Kanunu”. **Sosyal Bilimler Metinleri**, 2016 Aralık ICOMEP Özel Sayısı, 803-813.
- Tokgöz, E. (2011). **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi** (10. Baskı). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Topallı, N. (2016). “CO₂ Emisyonu ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Hindistan, Çin, Brezilya ve Güney Afrika için Panel Veri Analizi”. **İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 6 (1), 427-448.
- Tülümce, S. Y. ve Zeren, F. (2017). “Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Asimetrik Nedensellik testi İle Analizi”. **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, 13 (2), 299-310.
- Türkkan, E. (2016). **Türkiye Ekonomisi Geçiş Ekonomisi Yaklaşımı**, Ankara: Orion Kitapevi.

- TÜSİAD (2019). **2019 Yılına Girerken Türkiye ve Dünya Ekonomisi**.
<https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10234-2019-yilina-girerken-turkiye-ve-dunya-ekonomisi> (25.05.2019).
- Uçar, N. (2013). **Doğrusal Olmayan Panel Veri Modellerinde Eşbütünleşme Testleri** (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uluatam Ö. (2003). **Kamu Maliyesi** (8. Baskı). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Ulucak, R. ve Ulucak, Z. Ş. (2014). “Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik: Türkiye Örneği”. **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, 10 (23), 81-98.
- Ulusoy, A. (1989). **Kamu Harcamaları-İktisadi Büyüme İlişkisinin Türkiye Açısından İncelenmesi** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ulutürk, S. (1997). **Kamu Harcamalarının Rolü Gelişimi ve Etkileşimde Bulunduğu Değişkenler Açısından Kuramsal ve Ampirik Bir Değerlendirmesi: Türkiye, 1963-1993** (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uulu, M. S. (2016). **Gelişmekte Olan Ülkelerde Kamu Harcamalarının Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerine Etkisi** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Üçler, G. (2017). “Türkiye’de Savunma Harcamalarının İşsizlik Üzerine Etkisi: 1980-2014 Dönemi İçin Ekonometrik Bir Analiz”. **Journal of Yasar University**, 12 (46), 161-170.
- Ünen, Ç. (2015). **Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisinde Wagner Yasası Analizi (1998-2014)** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünlü, F. ve Yıldız, R. (2018). “Orta Gelir Tuzağının Belirlenmesi: Ekonometrik Analiz”. **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, 14 (1), 1-20.
- Ünsal, E. (2013). **Makro İktisat** (Genişletilmiş 10. Baskı). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Üzümcü, A. (2012). **İktisadi Büyüme (Teori, Model ve Türkiye Üzerine Gözlemler)** (1. Baskı). İstanbul: Beta Basımevi.

- Verma, S. ve Arora, R. (2010). "Does the Indian Economy Support Wagner's Law? An Econometric Analysis". **Eurasian Journal of Business and Economics**, 3 (5), 77-91.
- Wang, L. vd. (2016). "The Relationship Between Public Expenditure and Economic Growth in Romania: Does It Obey Wagner's or Keynes's Law?". **Theoretical and Applied Economics**, 13 (3), 41-52.
- Westerlund, J. (2006). "Testing for Panel Cointegration with Multiple Structural Breaks". **Oxford Bulletin of Economics and Statistics**, 68, 101-132.
- Wijeweera, A. ve Garis, T. (2009). "Wagner's Law and Social Welfare: The Case of The Kingdom of Saudi Arabia". **Applied Econometrics and International Development**, 9 (2), 199-209.
- Wu, S. vd. (2010). "The Impact of Government Expenditure on Economic Growth: How Sensitive to The Level of Development?". **Journal of Policy Modeling**, 32 (6), 804-817.
- Yeldan, E. (2010). **İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri** (1. Basım). Ankara: Efil Yayınevi.
- Yiğit, N. (2013). **Türkiye'de Kamu Harcamaları Enflasyon İlişkisinin Analizi (1990-2012)** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yurdakul, H. (2014). "Teknoloji ve Kalkınma". **Sahipkırana Akademi Yazıları** <http://sahipkiran.org/2014/08/28/teknoloji-ve-kalkinma/> (19.03.2019).
- Yurdakul, F. (2018). "Kişi Başına Enerji Tüketimi ile Büyüme Oranı Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği". **Ekonomik Yaklaşım**, 29 (107), 49-76.
- Yüce, M. (2016). Seyfettin Erdoğan ve Ayfer Gedikli (Ed.), **Türkiye Ekonomisinin Dönüşümü**. İstanbul: Umuttepe Yayınları, 189-218.
- Yüksel, C. ve Songur, M. (2011). "Kamu Harcamalarının Bileşenleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Analiz (1980-2010)". **Maliye Dergisi**, 161, 365-380.
- Zeren, F. ve Ergün, S. (2013). "Ticari Açıklık ve Kamu Büyüklüğü İlişkisi: Panel Nedensellik Testi". **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 27, 229-240.

Zülfüoğlu, Ö. (2007). **Türkiye’de 1990 Sonrası Kamu Harcamalarının Finansmanında Kullanılan Yöntemler** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EKLER

EK 1 : Konsolide Giderleri-Gelirleri ve Büyüme Hızları (1924-2017)

Yıllar	Bütçe Giderleri (TL)	Bütçe Gelirleri (TL)	GSMH(%)	Yıllar	Bütçe Giderleri (TL)	Bütçe Gelirleri (TL)	GSMH(%)
1924	141	146	14,9	1948	1.798	1.822	15,9
1925	215	186	12,8	1949	2.067	2.065	-5,0
1926	191	202	16,2	1950	1.956	1.842	9,4
1927	223	234	-12,6	1951	2.060	2.117	12,8
1928	228	251	11,0	1952	2.641	2.704	11,9
1929	255	268	21,6	1953	2.572	2.543	11,2
1930	249	255	2,2	1954	2.727	2.609	-3,0
1931	239	215	8,7	1955	3.453	3.400	7,9
1932	241	235	-10,7	1956	3.711	3.573	3,2
1933	256	232	15,8	1957	4.377	4.338	7,8
1934	266	278	6,0	1958	5.251	5.268	4,5
1935	302	317	-3,0	1959	7.047	7.154	4,1
1936	311	321	23,2	1960	7.789	7.749	3,4
1937	364	378	1,5	1961	11.866	11.633	2,0
1938	376	395	9,5	1962	9.745	9.844	6,2
1939	479	478	6,9	1963	12.442	12.609	9,7
1940	637	666	-4,9	1964	14.303	13.691	4,1
1941	686	788	-10,3	1965	15.420	14.803	3,1
1942	1.072	1.218	5,6	1966	18.226	18.136	12,0
1943	1.215	1.301	-9,6	1967	21.552	21.785	4,2
1944	1.329	1.310	-5,1	1968	23.262	22.669	6,7
1945	742	812	-15,3	1969	26.715	25.115	4,3
1946	1.270	1.324	31,9	1970	34.708	34.919	4,4
1947	1.909	1.980	4,2	1971	49.080	42.738	7,0

Kaynak: <http://www.sbb.gov.tr/ekonomik-ve-sosyal-gostergeler/#1540022258789-43a5759e-f454>

Kaynak: Çoban, 2014: 63-152

EK 1 (Devamı)

Yıllar	Bütçe Giderleri (TL)	Bütçe Gelirleri (TL)	GSMH (%)	Yıllar	Bütçe Giderleri (TL)	Bütçe Gelirleri (TL)	GSMH (%)
1972	54.373	54.011	9,2	1995	1.710.647.000	1.394.497.000	8,0
1973	67.525	65.308	4,9	1996	3.940.136.000	2.702.292.000	7,1
1974	82.275	78.366	3,3	1997	7.990.749.000	5.750.096.000	8,3
1975	113.000	107.000	6,1	1998	15.601.204.000	11.706.246.000	3,9
1976	154.000	144.000	9,0	1999	28.093.903.000	18.809.482.000	-6,1
1977	235.000	187.000	3,0	2000	46.970.348.000	33.244.345.000	6,3
1978	335.000	310.000	1,2	2001	81.175.206.000	51.334.805.000	-9,5
1979	597.000	506.000	-0,5	2002	117.224.471.000	75.530.411.000	7,9
1980	1.078.000	912.000	-2,8	2003	140.454.842.000	100.250.452.000	5,9
1981	1.516.000	1.392.000	4,8	2004	150.569.930.000	120.269.929.000	9,9
1982	1.602.000	1.444.000	3,1	2005	156.479.365.000	148.362.736.000	7,6
1983	2.613.000	2.300.000	4,2	2006	175.657.001.000	171.014.398.000	6,9
1984	3.784.000	2.805.000	7,1	2007	202.672.243.000	188.964.334.000	4,7
1985	5.313.000	4.514.000	4,3	2008	224.063.259.000	206.631.170.000	0,7
1986	8.165.000	6.754.000	6,8	2009	264.697.566.000	211.936.722.000	-4,8
1987	12.696.000	10.089.000	9,8	2010	286.540.407.000	246.459.118.000	9,2
1988	21.006.000	17.016.000	1,5	2011	306.181.687.000	288.398.497.000	8,8
1989	38.051.000	30.379.000	1,6	2012	356.058.185.000	326.646.394.000	2,2
1990	67.193.000	55.239.000	9,4	2013	397.856.172.000	379.313.597.000	4,4
1991	130.263.000	96.747.000	0,3	2014	437.347.775.000	413.978.225.000	2,9
1992	221.658.000	174.224.000	6,4	2015	491.812.756.000	468.287.563.000	4,0
1993	485.194.000	351.528.000	8,1	2016	569.671.542.000	539.739.613.000	2,9
1994	897.296.000	745.202.000	-6,1	2017	667.491.510.000	620.118.259.000	7,4

Kaynak: <http://www.sbb.gov.tr/ekonomik-ve-sosyal-gostergeler/#1540022258789-43a5759e-f454>

Kaynak: Çoban, 2014: 63-152

EK 2 : M1a Modeli için Maki (2012) Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünlüşme Testi Sonuçları

	En fazla 1 kırılmalı			En fazla 2 kırılmalı			En fazla 3 kırılmalı			En fazla 4 kırılmalı			En fazla 5 kırılmalı		
M 0	-13.460*** (2014)			-19.264*** (2008, 2014)			-25.583*** (2008, 2014, 2016)			-25.583*** (2008, 2012, 2014, 2016)			-25.883*** (2002, 2008, 2012, 2014, 2016)		
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	5.7	4.6	4.3	5.4	4.8	4.6	5.5	5.8	4.7	5.7	5.3	4.9	5.9	5.4	-5.131
	09	02	54	16	93	10	63	03	84	76	20	82	59	26	
M 1	-4.827 (2005)			-7.123*** (2005,2016)			-7.123*** (1998, 2005, 2016)			-7.123*** (1998, 2005, 2008, 2016)			-7.123*** (1998, 2005, 2008, 2010, 2016)		
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	5.5	5.0	4.7	5.7	5.1	4.9	5.8	5.3	5.1	6.0	5.5	5.2	6.1	5.6	-5.449
	24	38	84	08	96	38	33	73	06	59	08	45	93	99	
M 2	-13.494*** (2005)			-13.494*** (2003, 2005)			-13.494*** (2003, 2005, 2007)			-13.494*** (1995, 2003, 2005, 2007)			-13.494*** (1995, 2003, 2005, 2007, 2010)		
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	5.4	4.8	4.6	5.8	5.3	5.0	6.2	5.7	5.4	6.5	6.0	5.7	6.9	6.3	-6.057
	57	95	26	63	63	70	51	03	02	96	11	23	15	57	
M 3	-4.532 (2004)			-9.436*** (2001, 2004)			-14.036*** (2001, 2004, 2009)			-22.883*** (1998, 2001, 2004, 2009)			-22.883*** (1998, 2001, 2004,2009, 2014)		
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	6.0	5.5	5.2	6.6	6.1	5.8	7.0	6.5	6.2	7.5	7.0	6.7	8.0	7.4	-7.110
	48	41	81	20	00	45	82	24	67	53	09	12	04	14	

EK 2 (Devam) : M1b için Maki (2012) Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Testi

Sonuçları

	En fazla 1 kırılmalı			En fazla 2 kırılmalı			En fazla 3 kırılmalı			En fazla 4 kırılmalı			En fazla 5 kırılmalı		
M 0	-7.675*** (2000)			-10.693*** (2000, 2013)			-18.850*** (2000, 2010, 2013)			-19.413*** (2000, 2007, 2010, 2013)			-19.413*** (2000, 2007, 2009, 2010, 2013)		
	- 5.7 09	- 4.6 02	- 4.3 54	- 5. 41 6	- 4.8 93	- 4.6 10	- 5.5 63	- 5.8 03	- 4.7 84	- 5.7 76	- 5.3 20	- 4.9 82	- 5.9 59	- 5.42 6	- 5.13 1
M 1	-5.285*** (2007)			-8.489*** (1999, 2007)			-8.489*** (1999, 2005, 2007)			-8.489*** (1999, 2005, 2007, 2012)			-8.489*** (1998, 1999, 2005, 2007, 2012)		
	- 5.5 24	- 5.0 38	- 4.7 84	- 5. 70 8	- 5.1 96	- 4.9 38	- 5.8 33	- 5.3 73	- 5.1 06	- 6.0 59	- 5.5 08	- 5.2 45	- 6.1 93	- 5.69 9	- 5.44 9
M 2	-8.029*** (2008)			-8.029*** (2003, 2008)			-8.987*** (2000, 2003, 2008)			-10.048*** (1995, 2000, 2003, 2008)			-10.048*** (1995, 2000, 2003, 2005, 2008)		
	- 5.4 57	- 4.8 95	- 4.6 26	- 5. 86 3	- 5.3 63	- 5.0 70	- 6.2 51	- 5.7 03	- 5.4 02	- 6.5 96	- 6.0 11	- 5.7 23	- 6.9 15	- 6.35 7	- 6.05 7
M 3	-7.800*** (2004)			-9.352*** (2004, 2010)			-9.352*** (2004, 2010, 2014)			-9.352*** (2004, 2007, 2010, 2014)			-		
	- 6.0 48	- 5.5 41	- 5.2 81	- 6.6 20	- 6.1 00	- 5.8 45	- 7.0 82	- 6.5 24	- 6.2 67	- 7.5 53	- 7.0 09	- 6.7 12	- 8.0 04	- 7.41 4	- 7.11 0

EK 2 (Devam) : M1c için Maki (2012) Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünlük Testi Sonuçları

	En fazla 1 kırılmalı			En fazla 2 kırılmalı			En fazla 3 kırılmalı			En fazla 4 kırılmalı			En fazla 5 kırılmalı		
M 0	-7.496*** (2000)			-12.707*** (2000, 2015)			-21.653*** (2000, 2013, 2015)			-23.982*** (2000, 2009, 2013, 2015)			-42.279*** (2000, 2009, 2012, 2013, 2015)		
	- 5.7 09	- 4.6 02	- 4.3 54	- 5. 41 6	- 4.8 93	- 4.6 10	- 5.5 63	- 5.8 03	- 4.7 84	- 5.7 76	- 5.3 20	- 4.9 82	- 5. 95 9	- 5.42 6	- 5.131
M 1	-4.893* (2007)			-10.881*** (1997, 2007)			-10.881*** (1997, 2000, 2007)			-10.881*** (1997, 2000, 2007, 2014)			-10.881*** (1997, 2000, 2005, 2007, 2014)		
	- 5.5 24	- 5.0 38	- 4.7 84	- 5. 70 8	- 5.1 96	- 4.9 38	- 5.8 33	- 5.3 73	- 5.1 06	- 6.0 59	- 5.5 08	- 5.2 45	- 6. 19 3	- 5.69 9	- 5.449
M 2	-7.693*** (2000)			-7.693*** (1995, 2000)			-9.334*** (1995, 2000, 2007)			-11.049*** (1995, 2000, 2002, 2007)			-12.585*** (1995, 1997, 2000, 2002, 2007)		
	- 5.4 57	- 4.8 95	- 4.6 26	- 5. 86 3	- 5.3 63	- 5.0 70	- 6.2 51	- 5.7 03	- 5.4 02	- 6.5 96	- 6.0 11	- 5.7 23	- 6. 91 5	- 6.35 7	- 6.057
M 3	-4.531 (2004)			-9.398*** (2001, 2004)			-14.150*** (2001, 2004, 2009)			-14.150*** (1998, 2001, 2004, 2009)			-		
	- 6.0 48	- 5.5 41	- 5.2 81	- 6.6 20	- 6.1 00	- 5.8 45	- 7.0 82	- 6.5 24	- 6.2 67	- 7.5 53	- 7.0 09	- 6.7 12	- 8. 00 4	- 7.41 4	- 7.110

EK 2 (Devam) : M1d için Maki (2012) Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Testi

Sonuçları

	En fazla 1 kırılmalı			En fazla 2 kırılmalı			En fazla 3 kırılmalı			En fazla 4 kırılmalı			En fazla 5 kırılmalı		
M0	-8.992*** (2002)			-9.706*** (2002, 2015)			-9.706*** (2002, 2009, 2015)			-10.781*** (1997, 2002, 2009, 2015)			-10.781*** (1997, 2002, 2007, 2009, 2015)		
	-5.709	-4.602	-4.354	-5.416	-4.893	-4.610	-5.563	-5.803	-4.784	-5.776	-5.320	-4.982	-5.959	-5.426	-5.131
M1	-10.001*** (1998)			-11.215*** (1998, 2015)			-11.215*** (1998, 2002, 2015)			-11.215*** (1996, 1998, 2002, 2015)			-11.215*** (1996, 1998, 2002, 2007, 2015)		
	-5.524	-5.038	-4.784	-5.708	-5.196	-4.938	-5.833	-5.373	-5.106	-6.059	-5.508	-5.245	-6.193	-5.699	-5.449
M2	-5.151** (2002)			-6.100*** (2002, 2015)			-6.502*** (2002, 2006, 2015)			-6.502** (1996, 2002, 2006, 2015)			-6.502** (1996, 2000, 2002, 2006, 2015)		
	-5.457	-4.895	-4.626	-5.863	-5.363	-5.070	-6.251	-5.703	-5.402	-6.596	-6.011	-5.723	-6.915	-6.357	-6.057
M3	-7.877*** (1997)			-7.877*** (1997, 2006)			-7.877*** (1997, 2001, 2006)			-7.877*** (1997, 2001, 2006, 2010)			-		
	-6.048	-5.541	-5.281	-6.620	-6.100	-5.845	-7.082	-6.524	-6.267	-7.553	-7.009	-6.712	-8.004	-7.414	-7.110

EK 2 (Devam) : M1e için Maki (2012) Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünlük Testi Sonuçları

	En fazla 1 kırılmalı			En fazla 2 kırılmalı			En fazla 3 kırılmalı			En fazla 4 kırılmalı			En fazla 5 kırılmalı		
M0	-7.675*** (2000)			-10.693*** (2000, 2013)			-18.850*** (2000, 2010, 2013)			-19.413*** (2000, 2007, 2010, 2013)			-19.413*** (2000, 2007, 2009, 2010, 2013)		
	- 5.7 09	- 4.6 02	- 4.3 54	- 5.4 16	- 4.8 93	- 4.6 10	- 5.5 63	- 5.8 03	- 4.7 84	- 5.7 76	- 5.3 20	- 4.9 82	- 5.9 59	- 5.4 26	-5.131
M1	-5.285** (2007)			-8.489*** (1999, 2007)			-8.489*** (1999, 2005, 2007)			-8.489*** (1999, 2005, 2007, 2012)			-8.489*** (1998, 1999, 2005, 2007, 2012)		
	- 5.5 24	- 5.0 38	- 4.7 84	- 5.7 08	- 5.1 96	- 4.9 38	- 5.8 33	- 5.3 73	- 5.1 06	- 6.0 59	- 5.5 08	- 5.2 45	- 6.1 93	- 5.6 99	-5.449
M2	-8.029*** (2008)			-8.029*** (2003, 2008)			-8.987*** (2000, 2003, 2008)			-10.048*** (1995, 2000, 2003, 2008)			-10.048*** (1995, 2000, 2003, 2005, 2008)		
	- 5.4 57	- 4.8 95	- 4.6 26	- 5.8 63	- 5.3 63	- 5.0 70	- 6.2 51	- 5.7 03	- 5.4 02	- 6.5 96	- 6.0 11	- 5.7 23	- 6.9 15	- 6.3 57	-6.057
M3	-7.800*** (2004)			-9.352*** (2004, 2019)			-9.352*** (2004, 2010, 2014)			-9.352*** (2004, 2007, 2010, 2014)			-		
	- 6.0 48	- 5.5 41	- 5.2 81	- 6.6 20	- 6.1 00	- 5.8 45	- 7.0 82	- 6.5 24	- 6.2 67	- 7.5 53	- 7.0 09	- 6.7 12	- 8.0 04	- 7.4 14	-7.110

Ek 2 (Devam) : M1f için Maki (2012) Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	En fazla 1 kırılmalı			En fazla 2 kırılmalı			En fazla 3 kırılmalı			En fazla 4 kırılmalı			En fazla 5 kırılmalı		
M 0	-13.460*** (2014)			-19.266*** (2008, 2014)			-25.588*** (2008, 2014, 2016)			-25.588*** (2008, 2012, 2014, 2016)			-25.588*** (2002, 2008, 2012, 2014, 2016)		
	- 5.7 09	- 4.6 02	- 4.3 54	- 5. 41 6	- 4.8 93	- 4.6 10	- 5.5 63	- 5.8 03	- 4.7 84	- 5.7 76	- 5.3 20	- 4.9 82	- 5.9 59	- 5.4 26	- 5.131
M 1	-4.826* (2005)			-7.122*** (2005, 2016)			-7.122*** (1998, 2005, 2016)			-7.122*** (1998, 2005, 2008, 2016)			-7.122*** (1998, 2005, 2008, 2010, 2016)		
	- 5.5 24	- 5.0 38	- 4.7 84	- 5. 70 8	- 5.1 96	- 4.9 38	- 5.8 33	- 5.3 73	- 5.1 06	- 6.0 59	- 5.5 08	- 5.2 45	- 6.1 93	- 5.6 99	- 5.449
M 2	-13.495*** (2005)			-13.495*** (2003, 2005)			-13.495*** (2003, 2005, 2007)			-13.495*** (1995, 2003, 2005, 2007)			-13.495*** (1995, 2003, 2005, 2007, 2010)		
	- 5.4 57	- 4.8 95	- 4.6 26	- 5. 86 3	- 5.3 63	- 5.0 70	- 6.2 51	- 5.7 03	- 5.4 02	- 6.5 96	- 6.0 11	- 5.7 23	- 6.9 15	- 6.3 57	- 6.057
M 3	-4.532 (2004)			-9.436*** (2001, 2004)			-14.037*** (2001, 2004, 2009)			-14.037*** (1998, 2001, 2004, 2009)			-14.037*** (1998, 2001, 2004, 2009, 2014)		
	- 6.0 48	- 5.5 41	- 5.2 81	- 6.6 20	- 6.1 00	- 5.8 45	- 7.0 82	- 6.5 24	- 6.2 67	- 7.5 53	- 7.0 09	- 6.7 12	- 8.0 04	- 7.4 14	- 7.110

EK 2 (Devam) : MK için Maki (2012) Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünlük Testi Sonuçları

	En fazla 1 kırılmalı			En fazla 2 kırılmalı			En fazla 3 kırılmalı			En fazla 4 kırılmalı			En fazla 5 kırılmalı		
M0	-3.653 (2003)			-11.362*** (2003, 2008)			-11.362*** (1999, 2003, 2008)			-11.362*** (1999, 2003, 2008, 2015)			-11.362*** (1999, 2003, 2008, 2010, 2015)		
	- 5.7 09	- 4.6 02	- 4.3 54	- 5. 41 6	- 4.8 93	- 4.6 10	- 5.5 63	- 5.8 03	- 4.7 84	- 5.7 76	- 5.3 20	- 4.98 2	- 5.9 59	- 5.4 26	- 5.131
M1	-4.503 (2011)			-4.503 (1996, 2011)			-4.503 (1996, 2002, 2011)			-4.503 (1996, 2001, 2002, 2011)			-6.914*** (1996, 2001, 2002, 2011, 2015)		
	- 5.5 24	- 5.0 38	- 4.7 84	- 5. 70 8	- 5.1 96	- 4.9 38	- 5.8 33	- 5.3 73	- 5.1 06	- 6.0 59	- 5.5 08	- 5.24 5	- 6.1 93	- 5.6 99	- 5.449
M2	-3.877 (2001)			-9.606*** (2001, 2010)			-9.606*** (2001, 2006, 2010)			-9.606*** (1998, 2001, 2006, 2010)			-9.606*** (1998, 2001, 2003, 2006, 2010)		
	- 5.4 57	- 4.8 95	- 4.6 26	- 5. 86 3	- 5.3 63	- 5.0 70	- 6.2 51	- 5.7 03	- 5.4 02	- 6.5 96	- 6.0 11	- 5.72 3	- 6.9 15	- 6.3 57	- 6.057
M3	-4.771 (2006)			-4.783 (2006, 2009)			-4.783 (2006, 2009, 2014)			-5.194 (2002, 2006, 2009, 2014)			-5.194 (1996, 2002, 2006, 2009, 2014)		
	- 6.0 48	- 5.5 41	- 5.2 81	- 6.6 20	- 6.1 00	- 5.8 45	- 7.0 82	- 6.5 24	- 6.2 67	- 7.5 53	- 7.0 09	- 6.71 2	- 8.0 04	- 7.4 14	- 7.110

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı-Soyadı: Hasan Serkan ÖZTAŞKIN

Uyruğu: Türkiye Cumhuriyeti

Doğum Tarihi ve Yeri: 16.05.1990 / Erzurum

İletişim: serkanoztaskin@hotmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Yüksek Lisans: Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

:İktisat Anabilim Dalı (2015-)

Lisans: Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

:Maliye (2009-2013)

Lise: Erzurum Mehmet Akif Ersoy Lisesi (Y.D.A.) (2004-2008)

İŞ DENEYİMLERİ

Erzurum Adliyesi- Yeminli Tercüman Birlikçiliği (2018 yılı)

Atatürk Üniversitesi- Mali Hizmetler Uzmanı (2015-)

EĞİTİM ve SERTİFİKALAR

İlk Yardım Eğitimi (2017)

İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimi (2017)

İspanyolca Dil Eğitimi (A1 Seviyesi) (2019)

YABANCI DİL

İngilizce: 77,50 (YDS Güz Dönemi-2016)

İspanyolca: A1 Seviyesi (2019)